

DR. MAARTEN LUTHER ALS ZIELSZORGER

**Luther als kruisdrager, trooster, voorbidder,
voorbeeld in ambt en beroep, bemoedigend door gedichten**

Door

PAUL SCHEURLLEN

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2012**

INHOUD

HOOFDSTUK I
LUTHER ALS KRUISDRAGER

HOOFDSTUK II
LUTHER ALS TROOSTER

HOOFDSTUK III
LUTHER ALS BIDDER EN VOORBIDDER

HOOFDSTUK IV
LUTHER ALS VOORBEELD IN AMBT EN BEROEP

HOOFDSTUK V
LUTHER ALS BEMOEDIGER DOOR GEDICHTEN

INDEX

Zie voor gedetailleerd verslag van Luthers gezinsleven, het prachtig boek van **Paul Scheurle**: **Luther onze huisvriend**. Uitgave 1923, n.a.v. 400 jaar Reformatie, 1917. Herdrukt door: BV. Uitg. de Banier, Utrecht.

HOOFDSTUK I

1. LUTHER ALS KRUISDRAGER

Luther zei eens tot zijn vriend, predikant en biechtvader Bugenhagen: "Omdat ik mij in mijn uitwendig gedrag soms zo vrolijk aanstel, denken velen, dat ik op enkel rozen ga, maar God weet, hoe het met mijn leven gesteld is."

Dezelfde Luther, die zo van harte blij kon zijn, heeft echt wel een volle maat van het lijden van deze tijd moeten verdragen.

Zijn ziekten

Wij zijn er door de afbeeldingen van Luther aan gewoon geworden om in onze reformator een krachtige natuur te zien, blakend van leven en gezondheid. Maar evenals zijn meest geliefde apostel, Paulus, is Luther een ziekelijk man geweest. De geschiedenis van zijn ziekten gaat terug tot in zijn jeugd.

Dat de blijkbaar zwakke knaap van kinderziekten niet verschoond gebleven is, mogen wij als zeker aannemen, ook al ontbreekt ons daarover een bepaald bericht. Voor de eerste maal horen wij van een ziekte, als hij veertien jaar is. Dat was in Maagdenburg, waar zijn vader hem in 1497 op school gedaan had. De reeds meermalen genoemde dokter Ratzeberger weet daarover dit mee te delen: "Daar (te Maagdenburg) greep hem een hoge koorts aan, die hem hevig kwelde. Omdat hij een brandende dorst moest lijden, en men hem om de aanhoudende koorts verboden had te drinken, gebeurde het op een vrijdag, dat allen na etenstijd naar de preek gegaan waren en hem alleen thuis gelaten hadden. Wanneer hij dan de dorst niet langer kon verdragen, kruipt hij op handen en voeten naar beneden in de keuken, grijpt daar een beker fris water, drinkt die smachtend leeg, en gaat dan weer, zwak als hij is, op handen en voeten naar zijn kamer, die hij nauwelijks kan bereiken, voordat de mensen weer uit de kerk zijn gekomen. Nadat hij zo gedronken had, is hij in een diepe slaap gevallen, en de koorts is daarna geheel weggebleven."

Deze gebeurtenis, die aan het maal erwten herinnert, is nog goed afgelopen. Ongetwijfeld heeft Luther daarin één van de vele wonderlijke besturingen van zijn leven gezien.

Eén daarvan ondervond hij ook als student. Op een voetreis naar zijn ouders verwondde hij zich door onvoorzichtigheid aan de dijbeen-slagader met de degen, die hij naar de toenmalige gewoonte van de studenten droeg, zodat hij bijna doodbloedde en het weken duurde, voordat hij weer hersteld was. Een niet onbedenkelijke inwendige ziekte was aan dit ongeluk voorafgegaan.

Een beslist nadelige invloed op de gezondheid van Luther had zijn verblijf in het klooster te Erfurt (1505-1508). Onder de acht mannenkloosters van die stad had Luther opzettelijk het strengste uitgezocht. De heilige Anna, voor wie hij zijn kloostergelofte had afgelegd, was de schutpatrones van de Augustijner monniken. Hoe ernstig de monnik zijn gelofte heeft opgenomen, betuigt hij later herhaaldelijk zelf: "Ik heb mij op het allerhoogste beijverd om mij aan de voorschriften te houden, en mijn lichaam met waken, vasten, bidden en andere oefeningen meer gemarteld en geplaagd dan zij allen, die nu mijn ergste vijanden en vervolgers zijn, en ik legde mijn lichaam meer op dan het zonder de krenking van mijn gezondheid verdragen kon. Het is werkelijk waar: 'Ik ben een vrome monnik geweest, en ik heb mij zó streng aan mijn Orde gehouden, dat ik zeggen mag: Als er ooit een monnik door een nauwgezet

kloosterleven in de hemel gekomen is, dan zou ik er ook gekomen zijn. Al mijn kloosterbroeders, die mij gekend hebben, zullen dat getuigen, want ik zou mij, als het langer geduurd had, met kou lijden, waken, bidden en ander werk, dood gemarteld hebben."

Voor deze heilige strijder om de vrede met God, kwamen daar nog bij de hevige aanvechtingen van zijn ziel, waarover wij later nog horen zullen. Dikwijls verkeerde hij in het klooster in een toestand van lichamelijke en geestelijke uitputting. Wij zullen ons wel niet vergissen, als wij aannemen, dat door dit kloosterleven de gezondheid van Luther een flinke duw gekregen heeft, waarvan zij zich nooit meer geheel heeft kunnen herstellen.

Als wij denken aan de enorme arbeid, die deze man, wiens heldhaftige ziel het ziekelijk lichaam aan zich dienstbaar maakte, klaar gekregen heeft, dan staan wij voor een goddelijk wonder. Wij bezitten van de toenmalige rector van de Universiteit te Leipzig, Mosellanus, een beschrijving van het uiterlijk voorkomen van Luther uit de tijd van het godsdienstgesprek te Leipzig.

Mosellanus schrijft: "Maarten heeft een gemiddelde lichaamslengte, hij is mager door zijn zorgen en studeren, zodat men bijna de ribben onder zijn huid tellen kan, maar hij is fris en vol van jeugdige kracht."

Zó wist Luther zich te beheersen. Op weg naar de rijksdag te Worms was hij er dikwijls zó ellendig aan toe, dat hij nauwelijks verder kon. Hij schrijft op 14 april 1521, vanuit Frankfort aan de Main, aan Spalatinus, die zich te Worms bevond: "Wij komen, mijn goede Spalatinus, hoewel de satan zich ingespannen heeft om mij daarin door meer dan één ziekte te verhinderen. Want ik ben gedurende de gehele reis van Eisenach tot hier ziek geweest, en ik ben het nog, zoals ik het nog nooit geweest ben."

Ook gedurende zijn onvrijwillig verblijf op de Wartburg, dat volgde op de rijksdag te Worms, leed Luther aan menigerlei kwalen, met name aan een slechte spijsvertering. Deze ziekte had ook invloed op zijn gemoedsstemming. Hij probeerde haar door lichaamsbeweging en het nuttigen van fruit tegen te gaan. Daarbij deed hem de berglucht in de Tühringer wouden goed.

En Johannes Keszler, die met Luther een ontmoeting had in "De zwarte beer" te Jena, geeft deze indruk van hem: "Zoals ik Maarten anno 1522 gezien heb, had hij een natuurlijke, tamelijke omvang, hij liep rechtop, waarbij hij meer achterover dan voorover neigde, met een ten hemel opgeheven gelaat, met diepliggende donkere ogen en donkere wenkbrauwen, flikkerend en fonkelend als een ster, zodat men ze bijna niet aankijken kon."¹

Zijn oogopslag, waaruit de geest van Luther sprak, wekte niet de gedachte, dat hij een zwak lichaam had. En toch kon de zware aanval van bewusteloosheid (1523 of 1524), waarvan wij reeds hoorden, zijn oorzaak alleen in een dieper liggende kwaal gehad hebben. Later bleek hij te lijden aan niersteen, een ziekte, die reeds een jaar na het huwelijk van Luther openbaar geworden was. Bijzonder hevig was zij in 1527.

¹ De ogen van Luther moeten op zijn tijdgenoten een geweldige indruk gemaakt hebben: "Valkenogen" noemt ze de theoloog Alber. De pauselijke legaat Cajetanus, voor wie Luther in oktober 1518 naar Augsburg ter verantwoording geroepen was, spreekt van de "diepe ogen van het beest". Een andere pauselijke gezant, Aleander, vond ze te Worms "demonisch". De ons bekende Vergerius ziet er het razend vuur van de bezetene in. Melanchthon, die (hoe dikwijls) in de ogen van zijn vriend gekeken heeft, noemt ze bruin, met een gele rand om het bruin; hij noemt ze "vurig en levendig", zoals de leeuwen die hebben.

Het jaar 1527 was voor Luther een jaar van zwaar lijden. Een aanval in januari, gepaard met ernstige hartklachten, ging gelukkig weer over.

Toen kwam de zomer en daarmee een bezoeking, die Luther aan de rand van het graf bracht. Wij bezitten daarover van zijn vrienden *Bugenhagen en Justus Jonas* een betrouwbaar bericht. Het was op 6 juli. Luther was al met angstige gedachten opgestaan. Hij was erg zwaarmoedig en zond zijn knecht Wolfgang naar Bugenhagen om die te halen. De woorden van zijn vrienden deden hem goed. Zijn toestand werd wat beter, zodat hij, zij het dan slechts op aandringen van Käthe en zijn vrienden, die hem wilden afleiden, aan een uitnodiging van "enkelen van adel" gevolg gaf. Aan tafel "at en dronk hij heel weinig, nochtans was hij, zoals hij dat gewoon is, met de gasten in een opgewekte stemming, zoveel hij dat verdragen kon."

Na het eten ging hij met Jonas de tuin in, en had daar met zijn vriend een gesprek van twee uur. Hij nam afscheid met het verzoek, of Jonas en zijn vrouw des avonds bij hem wilden komen. "Toen het", zo vertelt Jonas verder, "zo ongeveer 5 uur was, gingen wij op weg naar het klooster, waar de vrouw van de doctor ons zei, dat hij naar bed was gegaan om wat te rusten en weer wat op te knappen, omdat hij ziek was thuisgekomen, en hij verzocht mij om mij tussentijds niet te vervelen, en als het wat lang duurde, dat ik dat dan maar aan zijn ziekte moest wijten. Toen ik een poos gewacht had, stond de doctor op van zijn bed, met de bedoeling om met ons het avondmaal te gebruiken, maar hij klaagde over een hevig, onaangenaam en ongewoon suizen en gonzen in zijn linkeroor (dat, zoals de dokters zeggen, gewoonlijk aan een bewusteloosheid voorafgaat). Omdat het gonzen en suizen steeds sterker werd, zei hij, dat hij vanwege zijn ziekte niet bij ons aan tafel kon blijven en daarom maar weer naar boven, naar zijn slaapkamer ging om naar bed te gaan. Alleen ik volgde hem terstond op de voet (ik weet niet wat de vrouw van de doctor haar dienstbode onder aan de trap opdroeg, voordat zij, hoewel niet lang daarna, bij ons kwam).

Toen hij over de drempel van de slaapkamer stapte, raakte hij bewusteloos, terwijl hij nog haastig tot mij sprak: 'O heer doctor Jonas, ik word niet goed, geef mij een beker koud water, of wat u maar hebt, of ik sterf.'

Daarom greep ik, zeer geschrokken en bevend, een beker koud water, dat ik zo goed ik kon ten dele onder zijn gezicht en ten dele boven op zijn rug uitgoot. Ondertussen begint hij te bidden. Dan komt ook de vrouw van de doctor boven en toen zij zag, dat hij zo ingestort en bijna dood was, ontstelde zij hevig en riep luid om de dienstboden. Intussen verlangt de doctor, dat men hem direct zijn broek zal uittrekken, wat ik snel deed, waarna ik die wegwierp. Terwijl hij zo op zijn rug lag, wilde hij graag rusten, en hij klaagt, dat hij erg moe was, en in het geheel geen kracht meer voelde. Wij wreven hem, boden hem wat verkoeling, gaven hem wat te drinken, en deden wat wij konden, totdat de dokter kwam. Kort daarna begon hij weer te bidden, en legde hij het zijn God voor, hoe graag hij de marteldood gestorven zou zijn, of nog sterven zou, voor de zaak, waartoe Hij hem had gesteld."

Tenslotte kwam de arts, Dr. Schurf, daarna ook Bugenhagen. Deze vertelt dan verder, dat hij Luther biddend op bed aantrof. "Toen ik echter", zo gaat hij voort, "voor hem stond, erg geschrokken en met een angstig hart, sprak ik hem eindelijk aldus aan: 'Beste heer doctor, bid ook voor ons, en dat u nog langer bij ons moogt blijven, om ons ongelukkigen en anderen nog dikwijls te troosten.'

Hij antwoordde: 'Wel zou het sterven voor mij gewin zijn, maar in het vlees te blijven is nodiger om uwentwil. Goede God, Uw wil geschiede.'

Terwijl hij zich tot Bugenhagen en Jonas wendde, beleed hij nog eens breedvoerig zijn leer. Maar toen de bewusteloosheid weer toenam - zo vernemen wij van Jonas - bad

hij nogmaals en vond hij kracht in woorden uit de Heilige Schrift. Käthe, de beide vrienden en de dokter stonden rondom het bed van de zieke.

Daarop sprak hij tot zijn vrouw, als ten afscheid, ernstig, innig en vertroostend deze woorden: "Mijn allerliefste Käthe, ik bid je, als onze goede God mij ditmaal tot Zich wil nemen, dat je op Zijn genadige wil zult vertrouwen. Je bent mijn wettige vrouw, wees daarvan verzekerd, en daaraan moet je volstrekt niet twijfelen. Laat de blinde, goddeloze wereld daartegen inbrengen wat zij wil. Richt je naar het Woord van God en houd daaraan vast, dan heb je een zekere en blijvende vertroosting tegen de duivel en al zijn kwaadsprekers."

Nadat hij opnieuw gebeden had, vroeg hij: "Waar is toch mijn allerliefste Hansje? Toen men het kind bij hem bracht, lachte het tegen zijn vader. En hij zei: "O jij lief, arm kindje! Nu beveel ik mijn allerliefste Käthe en jou, arm weesje, bij mijn lieve, goede en trouwe God aan. Jullie bezit niets, maar God, die een Vader is der wezen en een Rechter der weduwen, zal jullie wel onderhouden en verzorgen."

Om het hart van haar geliefde man niet te bezwaren, bedwong de heldhaftige vrouw haar vreselijke smart en zei: "Mijn liefste heer doctor, als het de wil van God is, dan zou ik je liever bij onze lieve Heere God weten dan bij mij; het gaat echter niet alleen om mij en mijn kind, maar ook om vele vrome christenmensen, die je nog nodig hebben. Maak je over mij, mijn allerliefste heer, geen zorgen. Ik draag je op aan Zijn goddelijke wil. Ik hoop en vertrouw op God, dat Hij je genadig in het leven zal sparen."

Wat Käthe in haar liefde als een vermoeden uitsprak, dat is geschied. God spaarde het leven van haar dierbare man. Door hem te wrijven met warme doeken wist de dokter hem aan het zweten te krijgen, wat zijn redding was. De bewusteloosheid verdween en zijn krachten keerden langzaam terug.

De volgende dag voelde hij zich veel beter, en hij zei tot Jonas, die hem bezocht: "Jonas, ik moet de dag van gisteren goed onthouden, ik ben toen in een leerschool geweest en ik heb ik een zweetbad gezeten. De Heere brengt in de hel, maar ook weer eruit. De Heere doodt en maakt levend, want Hij is de Heere van dood en leven. Hem zij lof, eer en prijs tot in eeuwigheid. Amen."

En op 2 augustus schreef hij aan Melancton, die door een visitatiereis afwezig was: "Meer dan een volle week werd ik in dood en hel heen en weer geworpen, zodat ik, aan mijn gehele lichaam gewond, nu nog sidder over al mijn leden."

Maar met deze zware aanval was de nood van het jaar 1527 nog niet ten einde. De toestand van lichamelijk en het daarmee samenhangend geestelijk lijden, die voor het ziektebeeld van Luther zo veel betekend is, keerde terug. De hevige kwalen van zijn ziek lichaam en de aanvechtingen, die hij, evenals de grote apostel, voor vuistslagen van de satan hield, herhaalden zich nog dikwijls.

Op 8 oktober schrijft Luther aan Michaël Stiefel: "Sinds bijna drie maanden ben ik zó uitgeput, niet zozeer naar het lichaam als wel naar de geest, dat ik weinig of in het geheel niet geschreven heb. Zo heeft satan mij gezift. Bid de Heere voor mij, dat Hij mij staande houdt, zoals Hij dat ook doet."

Bij het lichaams- en zielelijden, waarmee Luther werd bezocht, kwam in augustus van hetzelfde jaar de verschrikking van *de pest in Wittenberg*. Op bevel van de keurvorst werd de universiteit naar Jena verplaatst. Ook Luther ontving van de keurvorst het verzoek om met vrouw en kinderen daarheen te verhuizen. Hij moest zijn leven ontzien, want hij was onmisbaar. Niemand had het hem kwalijk kunnen nemen als hij aan het dringend advies van de keurvorst gevolg gegeven had. Hij bekleedde immers geen kerkelijk ambt, maar dat van professor aan de universiteit. Ook Jonas was het

gevaar uit de weg gegaan. Maar Luther bleef met Bugenhagen en de diakenen in Wittenberg achter, en dat zonder enige vrees. Ten aanzien van de besmettelijke ziekten was hij van oordeel, dat vrees het ergste was. De meesten stierven van angst. Achter de pest zat ook een "spook van de duivel", voor wie het een satanische vreugde was, als hij de mensen bang kon maken.

Luther bleef in Wittenberg om anderen door zijn moedig voorbeeld op te beuren, en "sterk in het geloof" bleef Käthe hem volhardend terzijde staan.

"Met een ongelofelijke vrees", schrijft de reformator op 20 augustus aan zijn vriend Hausmann te Zwickau, "brengt satan de moed van allen aan het wankelen, zodat ik en Pommer nog alleen hier zijn. Maar wij zijn niet alléén, Christus is met ons, en Hij zal ons in triomf met Zichzelf tegen de satan beschermen, zoals wij geloven en hopen." Als een getrouw zielzorger bezocht hij hen, die aan de pest leden. In die tijd schreef hij ook aan de geestelijken te Breslau een brief, waarop wij nog zullen terugkomen, en waarin hij een antwoord geeft op de vraag: Of men de dood mag ontvluchten."

Toen kwam de besmettelijke ziekte ook in het Zwarte Klooster. Twee "pleegdochters", een jonge vrouw van Mochau, die bij hen in huis woonde, en mevrouw Schurf, de echtgenote van de dokter, die Luther en Käthe in hun huis hadden opgenomen lagen ziek aan de pest. Hansje was ook niet in orde. Allen werden zij door Käthe met opofferende trouw verpleegd. Ook in de stallen drong de pest door. Vijf varkens vielen aan haar ten offer. Bovendien stond een hongersnood voor de deur. "Geen enkele boer wilde hout, eieren, boter, kaas, koren, enz. invoeren, en zo moesten wij twee plagen in plaats van één verdragen namelijk pestilentie en honger. Terwijl zij buiten dat alles bezaten, moesten wij het bij hen gaan inzamelen."

In de ellende, die toch werkelijk de kracht te boven ging, terwijl Luther bovendien helemaal niet goed was, laat een brief aan Amsdorf van 1 november ons een blik slaan. "Mijn huis staat op het punt om een hospitaal te worden. Hanna, de vrouw van Augustinus, was door de pest aangetast, maar wordt toch weer wat beter. Margaretha Mochinna heeft ons door een verdachte buil en andere tekenen aan het schrikken gemaakt, hoewel zij nu weer gezond is. Over mijn Käthe ben ik zeer bezorgd, omdat haar bevalling nabij is. Mijn zoontje is ook al drie dagen ziek en ziet er slecht uit. Men zegt, dat het door de tanden komt. Zo is er van buiten strijd en van binnen vrees, en nogal hevig. Christus bezoekt ons. De enige troost, die wij tegenover de woede van satan stellen, is deze, dat wij het Woord van God hebben. Dat zegt ons, dat de ziel wordt gered, al moet ook het lichaam vergaan. Wij bevelen ons daarom aan in het gebed van de broeders en dat van u zelf, opdat wij de kastijding van de Heere standvastig verdragen, en het geweld en de list van satan overwinnen, hetzij door de dood of door het leven. Amen."

Op 10 december kan Luther echter aan Jonas melden, dat Käthe hem een dochttertje geschonken heeft, en dat de drie zieken weer genezen zijn. Dan gaat hij verder: "Wij hebben er vijf varkens voor gegeven, die wij verloren hebben. Christus, onze Trooster, geve ons, dat de pest met deze bijdrage tevreden is. Zelf ben ik, die ik tot nu toe geweest ben, namelijk gelijk de apostel, als een stervende, en zie, ik leef."

Eindelijk schrijft hij op 29 december aan Jonas, dat hij maar moest terugkomen, want de pest is "dood en begraven." De burgers keren in menigten terug, morgen komen de magistraten, en Filippus schrijft, dat de universiteit binnenkort weer voltallig zal zijn. "God heeft zich over ons heerlijk en wonderlijk ontfermd en daarmee bewezen, dat onze prediking van het Evangelie Hem zeer welgevallig is, ook al zijn wij zondaren."

De twee volgende jaren schijnen voor Luther in het algemeen gezonde jaren geweest te zijn. Maar op de Coburg kwamen door de ongewone leefwijze de oude kwalen weer boven. Hij klaagt over suizen en gonzen in zijn hoofd. Ook horen wij van een ziekte aan het scheenbeen. Zware aanvechtingen werpen weer een schaduw over zijn gemoedsleven. "Het wil niet meer", zo klaagt hij, "de jaren nemen toe." Zijn keurvorst, die zich zorgen maakt over zijn gezondheid, zendt hem geneesmiddelen. Melanchton verzoekt Veit Dietrich, (Luthers secretaris) die zich bij Luther bevond, om goed voor de zieke te zorgen en sombere gedachten ver van zijn gemoed te houden. Reeds zocht hij voor zich een plekje uit om te rusten; onder het kruis van de kapel, meende hij, kon hij zich voor de slaap des doods neerleggen. Maar in zijn brieven aan Kätthe liet hij, om zijn dierbare vrouw de zorgen te besparen, van zijn zwaarmoedigheid niets merken.

Ook het jaar 1532 begon slecht. Voor Luther begon het met droefgeestige vermoedens. Reeds in de vierde week van januari klaagde hij over het bekende, pijnlijke suizen in zijn oren. Hartzwakten deden zich voor. Hij kreeg een open wond aan een been. Na enige weken ging die weer dicht.

Het volgend jaar was niet veel beter. Op 13 maart 1533 moest Luther klagen: "Ik kan nu geen hele brief achtereen uitlezen; ik kan ook geen twee of drie regels uit het Psalmbok lezen."

In 1535 kwam de pest opnieuw in Wittenberg. Luther nam zoals wij gehoord hebben, de zaak nogal licht op, en zijn 'betrouwbare weerhaan' stelde hem gerust. Ook ditmaal ging de besmettelijke ziekte genadig voorbij.

Maar het jaar 1537 was des te zwaarder. In *Schmalkalden*, waar hij sinds 7 februari vertoefde, werd Luther doodziek.² Niet zonder zorg had Kätthe hem laten gaan. Thuis had hij zich al niet helemaal goed gevoeld. Daarbij kwam ook nog de slechte weersgesteldheid. Hoe zouden haar geliefde man de vreemde bedden en ongewone leefwijze bekomen? Hoe zou het hem gaan zonder haar zorgzame verpleging? En werkelijk, de vochtige "Hessische bedden" en het zware, stevige brood waren voor

² De paus had tegen mei 1537 een concilie te Mantua uitgeschreven. De protestantse vorsten beraadslaagden toen op een vergadering te Schmalkalden vooraf met elkaar (januari of februari). Luther had reeds van tevoren van de keurvorst een opdracht gekregen om de artikelen vast te stellen, waarvan men niet mocht afwijken, en de stukken te noemen waarin met een goed geweten enige toegevendheid mogelijk zou zijn. Reeds begin januari waren de "Schmalkaldische artikelen" gereed. In het eerste deel bespreekt Luther in het kort de belangrijke artikelen van de goddelijke majesteit, waarover "niet te twisten" valt. Het tweede deel handelt "over de artikelen, die het ambt en het werk van Jezus Christus of van onze verlossing betreffen". Het voornaamste artikel is dat van de rechtvaardiging alleen door het geloof. "Van dit artikel mag men niet afwijken, en er niets in toegeven, al valt ook hemel en aarde, en al wat vergankelijk is, ineen". Verder handelt het tweede deel over de mis, het kloosterwezen, en het pausdom. Het derde deel handelt over "stukken, waarover wij met geleerden en verstandigen onderhandelen kunnen", zoals zonde, wet, boete, Evangelie, doop, enz. De Schmalkaldische artikelen zijn, als het testament van Luther tegen het pausdom, onder de belijdenisgeschriften van onze (Lutherse) kerk opgenomen. Luther geeft als zijn mening: "Daarop moet en wil ik staan tot aan mijn dood, zo God het wil, en ik weet daaraan niets te veranderen of toe te geven". In deze artikelen treedt ons de held tegemoet, die ootmoedig voor God zeker is van de overwinning over de paus. Zij werden door de keurvorsten met grote blijdschap ontvangen en door de protestantse vorsten eenstemmig goedgekeurd en daarmee maakten zij zich beslissend los van het pausdom.

Luther zó nadelig, dat zijn oude niersteenkwaal weer met ongewone hevigheid de kop opstak.

Na 19 februari, de dag waarop Luther nog gepreekt had, nam het lijden zó toe, dat men de zieke opgaf. Het lichaam zette op, doordat de urinelozing belemmerd werd. De pijnen waren heviger dan zij ooit geweest waren. Deze toestand duurde meer dan een week. Een dokter martelde de zieke, "alsof hij een os was."

Op aangrijpende wijze schilderen ons de tafelgesprekken de bange dagen van Schmalkalden. Bij de aanblik van zijn zieke vriend smolt Melanchton weg in tranen. Maar Luther, die niet kleinzerig was, en anderen nooit met zijn eigen kwalen lastig viel, toonde zich blijmoedig, ja, hij probeerde zelfs zijn vriend op te beuren, door hem te herinneren aan een woord van Hans Lüser, die placht te zeggen, *dat het geen kunst was om goed, maar wel om slecht bier te drinken*. Dan wijst hij Melanchton op het bekende woord van Job, dat men ook het kwade uit de hand van God moet aanvaarden, en op het sterven van de Heiland; "en dan zijn er toch ook nog zoveel heilige mannen vóór ons begraven, wier gemeenschap wij niet waardig zijn. Maar als wij bij hen willen komen, dan moeten ook wij sterven."

Steeds weer opnieuw bemoedigde hij de omstanders, ook als de pijn zó hevig werd, dat hij zuchtte: "Ach, lieve Vader, neem mijn zieltje in Uw hand."

De vorst bezocht de zieke en troostte hem. De Heere, onze goede God, kon terwille van Zijn Woord en Zijn Naam genadig zijn en hem in het leven behouden. "Ik ben er bezorgd over, beste doctor", zei hij, "dat God, als Hij u wegneemt, ook zijn dierbaar Woord zal wegnemen."

Luther antwoordde: "Welnee, zeer genadige heer, er zijn zoveel geleerden, die het van harte menen en het (Woord) goed verstaan; hoop er maar op, dat God zal geven, dat zij er zich aan houden. Dat geve de almachtige God!" Hij zei dit met gevouwen handen.

De vorst, die het ergste vreesde, troostte de zieke: "Uw vrouw zal mijn vrouw zijn en uw kinderen zullen mijn kinderen zijn." En zich tot de omstanders wendend: "Waarde heren, ziet toe, dat u ons bij het zuiver Woord van God houdt, opdat wij bij de Heere, onze God, mogen blijven." Is het geen onvergetelijk tafereel: de vrome vorst als trooster en zielzorger aan het ziekbed van zijn Luther? Naar de mens gesproken was de zieke niet meer te helpen. Daarom bewilligde de dokter er zelfs in, dat men aan de wens van Luther om in zijn geboorteland te sterven, zou voldoen. Op 26 februari vertrok men met een wagen van de keurvorst uit Schmalkalden. Dokter George Sturz uit Erfurt, Bugenhagen, Spalatinus en Myconius vergezelden hem. De keurvorst liet nog een wagen met een kolenvuur en instrumenten hen achterna rijden, opdat men elk ogenblik hulp kon bieden. Men kan zich de pijnen niet indenken, die de zieke op de hobbelige wegen moest doorstaan. Eens persten zij hem onderweg de kreet uit: "Was er maar een Turk bij de hand om mij te slachten, ik moet immers toch met een sterk en gezond lichaam in mijn eigen water omkomen."

Maar hoe wonderlijk: het schokken van de wagen werd zijn redding. Te Tambach week de stoornis en de pijnen bleven weg. Zeer gelukkig schreef hij dit nog in de nacht van 27 februari tegen half drie naar Schmalkalden aan Melanchton: "Uit Tambach, de plaats waar de Heere mij gezegend heeft, want hier is mijn Phanuel, waar de Heere mij verschenen is." Gen. 32:32.

Uit Gotha schreef Luther terstond aan Käthe. Zij had nog geen enkele van de vier brieven van haar man ontvangen, omdat de vrienden, blijkbaar om de arme vrouw te sparen, ze nooit verzonden hadden. Hoe zullen in het hart van Käthe blijdschap en angst elkaar de voorrang betwist hebben, toen zij de volgende brief in de hand hield: "Genade en vrede in Christus.

Je kunt, voor zover nodig, andere paarden huren,³ lieve Kätthe, want mijn genadige heer zal jouw paarden zolang houden en ze met Mr. Filippus naar huis sturen. Want ik zelf ben gisteren uit Schmalkalden vertrokken in de eigen wagen van mijn genadige heer. Ik ben dood geweest en ik heb jou met het kindje bij God aanbevolen en bij mijn goede heer, als zou ik je nooit weerzien; ik heb veel medelijden met je gehad, maar ik had mij reeds op het graf voorbereid. Men heeft echter zó vurig voor mij gebeden, dat het mij voorkomt, dat ik als opnieuw geboren ben. Dank God daarvoor en laten de kinderen met meui Lena de ware Vader danken, want anders zou je deze vader zeker verloren hebben. De vrome vorst heeft laten lopen, rijden en van alles ophalen, en met alle macht al het mogelijke beproefd om mij te kunnen helpen, maar het mocht niet baten. God heeft deze nacht een wonder aan mij gedaan, en Hij doet dat nóg door de voorbede van vrome mensen.

Ik schrijf dit, omdat ik vermoed, dat mijn genadige heer de landvoogd heeft bevolen om je mij tegemoet te zenden, opdat je, als ik soms onderweg zou sterven, nog met mij zou kunnen spreken en mij zien, wat nu niet meer nodig is, zodat je gerust thuis kunt blijven. Want God heeft mij zo rijkelijk geholpen, dat ik voorzie, dat ik blij bij je zal terugkomen. Thans zijn wij in Gotha. Ik heb je al meermalen geschreven, en het verwondert mij, dat niets daarvan je bereikt heeft."

Maar reeds de volgende dag kwam er een nieuwe aanval. Die werd in de nacht van 28 februari op 1 maart zó hevig, dat Luther dacht, dat hij de dag niet meer zou beleven. Hij verzocht Bugenhagen om alleen bij hem te blijven. Tijdens de geestelijke gesprekken, die beiden met elkaar voerden, zei Luther tot zijn vriend: "Ik weet, God zij geloofd, dat ik er goed aan gedaan heb om het pausdom aan te vallen met het Woord van God, want het is een smaad voor God, Christus, en het Evangelie."

Hierna gaf hij aan Bugenhagen de opdracht om zijn afscheidsgroeten over te brengen aan zijn vrienden en in het bijzonder aan Kätthe: "Groet ook mijn Kätthe, laat zij mijn sterven geduldig dragen, en eraan denken, dat zij met mij twaalf jaar in vrede en blijdschap geleefd heeft. Zij heeft mij niet alleen als een vrome vrouw trouw verzorgd en opgepast, maar mij ook gediend als dienstmaagd, God vergelde het haar op die dag. En help ook jij om haar met mijn kinderen te verzorgen, zoals het u schikt en gepast lijkt. Groet van mij ook de dienaren van het goddelijk Woord, evenals de vrome burgers van Wittenberg, die mij zo dikwijls van dienst zijn geweest."

Bugenhagen bediende voor de zieke het Heilig Avondmaal. Toen het dag werd, zei Luther: "Gisteren legde ik mij neer in de mening, dat ik vandaag een lijk zou zijn, maar dat is nog niet de wil van God. Welnu, Vader, Uw wil geschiede."

De volgende dag sprak hij met de predikant van Gotha, Friedrich Myconius, over zijn begrafenis te Gotha, en hij dankte God ervoor, dat hij daar zou sterven en begraven worden.

Bugenhagen was daarentegen van mening, dat hij van harte hopen moest, dat hij weer genezen zou, en dat Luther werd begraven in de Slotkerk te Wittenberg, vanwaar de stroom van het leven over de wereld gevloeid was. En zo waar, langzaam aan herstelde de zieke, zodat men na enige dagen de verdere terugreis kon wagen, en op 14 maart te Wittenberg kon aankomen.

Maar Luther was en bleef lichamelijk een gebroken man. Reeds het volgend jaar kreeg hij dysenterie. Reumatiek en ischias bezorgden hem veel pijn. In het bijzonder was het de sterke aandrang van het bloed naar de hersens, die hevige aanvallen van

³ Luther was met zijn eigen rijtuig naar Schmalkalden gereden.

duizeligheid ten gevolge had, zodat de zieke de gedachte niet van zich kon afzetten, dat hem nog eens een beroerte zou treffen. Maar in vertrouwen op God sprak hij: "*Sla mij maar, lieve Heere Jezus, sla maar toe, ik ben bereid, want naar Uw Woord zijn mijn zonden vergeven, en ik ben met Uw vlees en bloed gespijzigd en gelaafd.*"

In het jaar 1541 horen wij van een oorontsteking, die Luther razende pijnen bezorgde, "ja, zij maken mij het leven zó moeilijk, dat ik onder door ondragelijke pijnen uitgeperste tranen (wat ik gewoonlijk niet zo gemakkelijk doe, hoewel er altijd nog minder vloeien dan ik zou willen) tot de Heere sprak: "Laat toch of aan die pijnen, of aan mijn leven een einde komen."

De volgende dag brak de zweer door. Langzamerhand kwam ook het tijdelijk verloren gehoor weer terug. Met langere of kortere tussenpozen kwamen ook steeds weer de pijnlijke aanvallen van niersteen terug. Met stille overgave heeft Luther geleden. "Het gaat ons, Gode zij dank, goed, en ook beter dan wij het bij God verdienen", schrijft hij op 30 mei 1544 aan keurvorstin Sybille van Saksen, die met hartelijke deelneming naar zijn toestand geïnformeerd had. Dan gaat hij verder: "Dat het met mijn hoofd dikwijls niet zo goed is gesteld, is geen wonder; de ouderdom is gekomen, die op zichzelf oud en koud en wanstaltig, ziek en zwak is. De kruik gaat zolang te water, totdat zij breekt. Ik heb lang genoeg geleefd, God moge mij een zalig uurtje schenken, waarna de bedorven, nutteloze madenzak onder de aarde naar zijn eigen volk gaat, en aan de wormen wordt prijs gegeven."

En in januari 1545 noemt de edele lijder zich: "oud, afgeleefd, koud en nu ook nog éénogig." Vermoedelijk het begin van staar.

Huiselijk leed

Het was een bijzonder geluk, dat Käthe welbeschouwd een kerngezonde vrouw geweest is. Zij is slechts éénmaal in haar huwelijk ziek geweest. Dat was in het begin van het jaar 1540. Op 22 januari was haar toestand hopeloos. Met de dood voor ogen bad de zieke telkens weer de woorden van Psalm 31: "Op U, o Heere, betrouw ik, laat mij niet beschaamd worden in eeuwigheid."

Hoe graag had Luther, ondanks alle smart van zijn bedroefde hart, haar gelovige ziel de vurig begeerde rust gegund. Maar zijn bezorgdheid over zijn kinderen perste de smeekbede tot God uit zijn ziel om het behoud van haar leven. Slechts langzamerhand keerden haar krachten terug.

Op 26 februari schrijft haar man aan zijn vrienden Jonas, Bugenhagen en Melancton, die toen niet in Wittenberg waren: "Mijn Käthe is weer begonnen om smakelijk te eten en te drinken, en zij kruipt op haar handen tussen stoelen en tafels rond."

In april was zij weer hersteld. Maar de waarheid van het woord "Vreugde wisselt hier met leed" hebben Luther en zijn Käthe in hun huwelijk ook nog op andere wijze ruimschoots ondervonden. Wel mag men zeggen, dat hun eigen kinderen hun ouders niet veel verdriet berokkend hebben. Zij waren goedaardig, en zo al Hansje en Maarten niet altijd aan alle verwachtingen van hun ouders hebben voldaan, toch overtrof de vreugde over hun kinderen zeer beslist het verdriet, dat in geen enkel gezin kan uitblijven. Maar omdat er bij hun eigen kinderen ook nog een aantal pleegkinderen waren, gaf dat veel zorgen.

Onder de pleegkinderen waren het vooral een nicht en een neef, die Luther en Käthe veel last veroorzaakten. Intussen wist de reformator wel, dat het menigmaal de wil van God is, om liefhebbende ouders door ontaarde kinderen zwaar op de proef stellen.

"Goede God", zo zegt hij eens, terwijl hij één van zijn jongens op de arm heeft en hem kust, "hoeveel zal Adam gehouden hebben van Kain, de eerst geboren mens, die later een broedermoordenaar geworden is."

Luther vergat ook nooit, dat juist zijn gezin een voorbeeld voor anderen moest zijn, en hij vermaande zijn kinderen en personeel, dat zij "geen aanstoot moesten geven. De duivel let scherp op mij, om mijn leer verdacht te maken, of een smet op mij te werpen." Nochtans moet hij klagen: "Hoewel zij dikwijls kwaad doen en allerlei streken uithalen, kom ik dat niet te weten, men vertelt het mij niet, maar men houdt het voor mij verborgen. Het gaat ons naar het bekende spreekwoord: Het kwaad, dat in onze eigen gezinnen geschiedt, vernemen wij zelf het aller-laatste. Wanneer alle mensen het overal op de straten gebracht hebben, dan pas vernemen wij het zelf. Er is geen zwaarder kruis of hartzeer voor de ouders, dan de slechtheid van hun kinderen. Zo maken de kinderen de ouders oud, doen hen sterven van verdriet, zodat zij jammeren: Ach mijn zoon, ach mijn dochter."

Ook de velerlei ziekten van de kinderen, van wie wij reeds gehoord hebben, brachten veel verdriet met zich mee. Luther zag daarin "de last en het bezwaar van de huwelijke staat", die aardsgezinde mensen van het huwelijk afschrikken. Voor hemzelf, die alles uit de hand van God aannam, is "na het kruis van Christus het heilige kruis in het gezin de grootste schat op aarde."

Dat hem echter het kruis, hem door de hemelse Vader opgelegd, zwaar drukte, is dat niet een teken van het diepe gemoedsleven, dat Luther eigen was? Wij hebben zijn klacht over de dood van zijn kleine Elizabeth gehoord.⁴ Wij zagen hem met Käthe bij het sterfbed van *Leentje*. Valt het te verwonderen, dat het bedroefde vader- en moederhart steeds weer die grote smart ervaart?

Zo schrijft Luther na de dood van Leentje aan Jonas: "Hoewel ik en mijn gemalin om zulk een gelukkig heengaan en een zo zalig einde alleen maar blij en dankbaar moeten zijn, is toch de macht van de liefde zó groot, dat wij dat niet kunnen zonder hartelijk zuchten en snikken, ja, niet zonder dat wij zelf wegwijnen. De gelaatstrekken, de woorden, de gebaren van onze in haar leven en bij haar sterven zo gehoorzame en aanhankelijke dochter zitten zo vast in ons hart, dat zelfs de dood van Christus (in vergelijking waarmee toch elke andere dood niets is) dit zelfs niet geheel overwinnen kan."

Dan denkt de treurende vader weer aan de vriendelijke, vrome en zachte aard van het kind, en hij verheft zijn ziel tot de smachtende wens: "Dat toch mij en al de mijnen zulk een dood, ja, zulk een leven beschoren was; het is het enige wat ik van God, de Vader van alle vertroosting en barmhartigheid, afsmeek." Maar hij geeft zich niet over aan een weke stemming.

Op 9 oktober kan hij schrijven aan Probst: "Ik heb haar zeer innig liefgehad", maar zijn "grimmige toorn tegen de dood", die op die dag met zijn verwekker zijn loon ontvangen zal", verzacht mijn vadersmart.

Ook de dood van *zijn vader* trok hij zich erg aan. Zijn leven lang was de zoon de trouwe, eerbiedige man dankbaar. Ook al kwam er eens een keerpunt in het leven van Luther, toen de stem van zijn geweten hem gebiedend toeriep, dat de gehoorzaamheid aan de hemelse Vader boven die aan de aardse vader ging, en al gevoelde Luther onweerstaanbaar de krachtige hand van God, toen hij tegen de wil van zijn vader zijn intrek in het klooster nam, toch drukte hem dikwijls het besef, dat hij zijn ouders

⁴ Zie de brochure: *Luther, Catharina von Bora en hun gezin*.

bedroefd had. Bekend is de indrukwekkende ontmoeting van de oude vader met zijn zoon in het klooster te Erfurt bij diens primitiën (de eerste mis), toen Hans Luther op de vraag van zijn zoon, waarom hij zich zo krachtig tegen zijn intrede in het klooster had verzet, het gevatte antwoord gaf: "Hebben jullie, geleerden, niet in de Heilige Schrift gelezen, dat men vader en moeder moet eren?"

Toen Luther in 1518, met een onzekere toekomst voor zich, naar Augsburg ging, werd hij niet door vrees voor de dood terneergedrukt. In die tijd schreef hij met een blijmoedig geloof deze woorden: "Ook in Augsburg heerst Jezus Christus te midden van zijn vijanden. Christus leve, Maarten en alle zondaren zullen sterven. Maar verhoogd zij de God van mijn heil", en hij vreesde de voor zijn ogen opgerichte brandstapel niet. Maar wel moest hij zeggen: "Ach, hoe zou ik voor mijn lieve ouders een schande zijn", namelijk wanneer hij de ketterdood moest sterven.

Met zulk een gezindheid was het voor Luther een bijzondere vreugde, toen hij zijn op de Wartburg vervaardigd geschrift "Over de kloostergeloften" aan zijn vader mocht opdragen. Wel ziet hij een beschikking van God in zijn gaan in het klooster, maar hij geeft toe, dat hij ongehoorzaam geweest is. "Ik hoop", zegt hij, "dat de Heere u die éne zoon ontnomen heeft om nu vele anderen van zijn zonen door mij raad te geven, wat u niet slechts graag verdragen zult, maar waarover ge u ook zeer verheugen zult." Hoe graag kwamen dan ook de bedaagde ouders telkens weer van Mansfeld naar het Zwarte Klooster bij hun zoon en schoondochter, die met hartelijke liefde hen aanhing. Hoe blij waren zij met hun kleinkinderen, waarvan zij er nog drie in hun leven gekend hebben.

Toen hoorde Luther in het begin van het jaar 1530 van zijn broer Jakob te Mansfeld, dat zijn vader "gevaarlijk ziek" was. Terstond zond hij de zieke een zeer troostrijke brief." Hij zou het liefst zelf gegaan zijn, maar zijn vrienden hebben hem dit dringend afgeraden, omdat toen voor Luther aan een reis naar de omgeving van Mansfeld, vanwege de valstrikken van de vijanden, nog levensgevaar verbonden was. Toen schreef de zoon, welk een grote vreugde het voor hem zou zijn, als vader en moeder bij hen hun intrek zouden nemen, "wat ook mijn tot tranen bewogen Käthe begeert, evenals wij allen."

Op de Coburg kwam daarna van Hans Reinecker, de vriend van Luther, het bericht, dat vader Luther gestorven was. (1530) Zoals wij uit de reeds vermelde brief van Veit Dietrich aan Käthe vernamen, weende Luther bitter. Op dezelfde dag deelde hij aan Melanchton de droevige boodschap mee: "Met diepe droefheid" denkt hij "niet slechts aan de band met zijn vader, maar ook aan zijn zeer innige liefde, omdat mijn Schepper mij uit hem geschonken heeft wat ik ben en heb." Het is voor hem een grote troost, dat zijn vader zalig in het geloof ontslapen is, maar toch is hij zó geschokt, dat de dood hem nog nooit zo akelig en verachtelijk toescheen. "Ik erf nu", zo luidt de brief verder, "zijn naam, omdat ik nu bijna de oudste Luther in mijn familie ben. Daarom betaamt het mij nu, niet toevallig maar van rechtswege, om hem door de dood te volgen in het rijk van Christus, dat Hij ons allen uit genade moge schenken, om de wille van Wie wij ellendiger eraan toe zijn dan alle mensen, en een smaad van de gehele wereld. Vanwege mijn droefheid schrijf ik nu niet méér, want het is billijk en terecht, dat ik als zoon zulk een vader beween, door wie de Vader der barmhartigheid mij geschapen heeft, door wiens zweet Hij mij gevoed heeft, en bovendien gemaakt heeft wat ik nu ben. Hierin slechts verblijd ik mij, dat hij deze tijd nog heeft beleefd, en dat hij het licht van de waarheid nog heeft mogen aanschouwen. Amen."

In het volgende jaar stierf zijn moedertje. Haar dood bracht een nieuwe wond toe aan het hart van haar zoon. Met welk een liefde de zoon haar aanhing, bewijst de

vertroostende brief, die hij aan de zieke gericht heeft.

Ook was hij zeer onder de indruk van het overlijdensbericht van zijn vriend **Mr. Hausmann te Freiberg**, die tijdens zijn intreedprek door een beroerte getroffen werd. Men stelde Luther met dit bericht voorzichtig in kennis. Toen hij de waarheid vernam, "begon hij erg te schreien en hij zei: "Zo neemt God de vromen weg, en daarna zal hij het kaf verbranden."⁵

Teleurstellingen, slechte mensen

Ook velerlei smartelijke ervaringen van andere aard bleven Luther niet bespaard. Bijzonder zwaar woog hem de teleurstelling, die zijn vriend Agricola hem bezorgd heeft. De hoogbegaafde man, met wie hij door een nauwe vriendschapsband verbonden was, en die menig liefdeblijk van Luther en Käthe had mogen ontvangen, begon opeens te leren, dat de prediking van de Wet onnodig, ja, ongeschikt was, om tot kennis van zonde en tot boetvaardigheid te brengen; men had genoeg aan de prediking van de genade.

De reformator was buiten zichzelf over deze antinomiaanse dwaalleer, hoezeer ook de beide vrouwen in de strijd van hun mannen probeerden te bemiddelen. Luther kon op zulk een gewichtig punt van de leer en het geloof niet toegeven. Nochtans zocht hij Agricola op om een laatste poging te doen, maar hij trof hem niet aan. Omdat hij hem echter te goed kende, zei hij later aan tafel: "Tot mijn geluk vond ik hem niet thuis, anders had het mannetje zijn leven lang zich erop kunnen beroemen."

Maar hoeveel leed deze breuk Luther berokkende, dat erkent hij later zelf: "Ach, welk een verdriet en strijd heb ik om deze zaak moeten verduren vanwege de ergernis, dat hij, die nu met ons breekt, de man is, op wie ik mijn hoop gevestigd had, die ik aangemoedigd, geprezen en verdedigd heb, die zich aan mijn tafel uiterlijk vriendelijk en aardig voordeed, maar zoveel anders dan hij in zijn hart gezind was. Nu kan hij het verdriet van de Heiland navoelen, dat Judas Hem heeft aangedaan.

Luther heeft het grootmoedig opgenomen, wanneer men hem naar het leven stond. En dat gebeurde maar niet een enkele keer. Zelfs hertog George van Saksen blijkt niet teruggeschrokken te zijn voor dit schandelijk middel om de door hem gehate Luther van kant te maken.

Ratzeberger vertelt ons: "Omdat hertog George van Saksen een hevige vijand van Luther was en toch wel inzag, dat deze zich van zijn toorn niets aantrok, probeerde hij hem heimelijk uit de weg te ruimen. Hij zond één van een groep samenzweerdere op hem af, die hem om het leven moest brengen. Deze wist op grond van heel goede informatie, dat hij Luther wel in zijn eigen huis zou kunnen treffen, omdat deze bijna iedereen, die hem wilde spreken, bij zich toeliet. Derhalve vroeg hij hem te spreken onder het voorwendsel, dat hij aan Luther brieven ter hand moest stellen, en dat hij hem ook mondeling nog wat had mee te delen. Men verwijst hem naar zijn kamer.

5 Nicolaus Hausmann (geb. 1479 in Freiberg, † 06 november 1538) was een hervormer in Saksen, in het vorstendom van Anhalt-Dessau. Hij was een intieme vriend van Martin Luther, studeerde in Leipzig en werd in Altenburg een priester, daarna in Zwickau, waar hij in zware strijd gewikkeld werd met de Zwickause Profeten. In zijn intreedprek als de eerste Lutherse predikant in de Freibergse Kathedraal, werd hij onwel op de preekstoel en stierf kort daarna. Hausmann had bleef ongehuwd. Hij werd in het algemeen zeer gerespecteerd, niet alleen als prediker, maar ook door zijn godvruchtig leven. Hij werd geprezen als een *vader van de armen*.

Wanneer hij dan aanklopt, gaat doctor Luther terstond naar de deur, doet die zonder enige vrees open, en vraagt wat zijn boodschap is. Dan schrikt de samenzweerder terstond zó hard, dat hij zijn verborgen en gespannen buks laat vallen, zelf voor de voeten van Luther neervalt, en hem smeekt, of hij hem om Gods wil vergeven wil wat hij hem had willen en moeten aandoen, daar hij gezonden was om hem dood te schieten, waarvan het bewijs voor zijn ogen lag. Zodra hij echter gezien had, dat hij hem zo onbevreesd en vrijmoedig tegemoet gekomen was, was hij geschrokken en zó gaan sidderen, dat hij niets had kunnen uitrichten. Daarom smeekte hij hem nogmaals, of hij om Godswil zijn leven wilde sparen, maar hij wilde hem hiermee in vertrouwen waarschuwen, om niet iedereen zo gemakkelijk bij zich toe te laten, want behalve hij waren er nog meer afgezonden, met het bevel hem om te brengen.

'Beste man, antwoordt Luther, ik heb tot nu toe geen vrees gekend voor de toorn van de duivel, ik weet ook wel, dat hij en geen mens, zonder dat God het wil, mij ook maar het geringste kwaad kan doen; ga daarom weer daarheen, vanwaar je gekomen bent. Van mijnentwege zal je niets overkomen. Alleen waarschuw ik je, dat je zo spoedig mogelijk de poort tracht te bereiken, want als men je ziet en er achter komt wat je mij had willen doen, dan zou ik je niet kunnen redden. Zo liet hij de sluipmoordenaar heengaan.'

Het smartelijk lijden van vele jaren, de bovenmenselijke hoeveelheid werk, en allerhande bedroevende ervaringen konden ook aan zulk een sterke geest niet voorbijgaan, zonder dat zij hun sporen achterlieten. Zij wekten nu en dan bij Luther een sterk verlangen om te sterven. Toen in het jaar 1539 keurvorstin Elizabeth van Brandenburg, die hij op het slot Lichtenberg een bezoek bracht, hem een lang leven toewenste, en van mening was, dat hij nog wel 40 jaar zou kunnen leven, als dat de wil van God was, zei hij: "Dat moge God verhoeden! Al zou Hij mij ook het paradijs aanbieden, om daarin hier nog 40 jaar te leven, dan zou ik dat niet aannemen. Ik zou nog eerder een beul huren om mij het hoofd af te slaan. Zó slecht is tegenwoordig de wereld! En de mensen worden louter duivels, zodat men niets beters wensen kan dan een zalig sterven en dan ... weg van hier."

Als hij acht geeft op het natuurlijke verloop van de dingen, als hij de diepe kloof tussen ideaal en werkelijkheid waarneemt, dan klaagt Luther: "O lieve kinderen, wie sterven kan, die sterve spoedig! Het zal niet goed worden met de wereld; het zal echt niet goed worden! Wanneer ik wist, dat mijn kinderen de ellende moesten aanschouwen, die komen zal, dan zou ik veel liever willen, dat ik nu met mijn kinderen en alle Christgelovigen stierf. Het zal nog zo slecht worden op aarde, dat men in alle hoeken zal uitschreeuwen: O goede God, kom met de jongste dag."

In het bijzonder was Luther in zijn laatste jaren bezorgd over de toestanden in Wittenberg. In 1542 moet hij een ernstige "vermaning" richten tot de universiteit, de raad en de burgerij te Wittenberg, om de christelijke tucht en orde te handhaven. Zo ook het volgend jaar "aan de studenten te Wittenberg", die hij tegen de zedelijke gevaren waarschuwt. Die vermaning en waarschuwing waren maar al te zeer gegrond. Maar het schijnt, dat zij niet het gewenste gevolg gehad hebben.

In de zomer van 1545 verliet hij om die reden Wittenberg, "dit Sodom", vast besloten om er niet meer terug te keren. Vanuit Zeitz, waar hij bij Amsdorf vertoefde, schreef hij op 28 juli aan Käthe: "Ik zou het graag zo willen regelen, dat ik niet meer naar Wittenberg behoef terug te komen. Mijn hart is kil geworden, zodat ik er niet graag meer ben. Ik zou ook wel willen, dat je tuin en bouwland, huis en hof verkocht, en dan

wil ik ook aan mijn genadige heer het grote huis teruggeven. En het zou voor jou het beste zijn, om je, terwijl ik nog leef, op Zulusdorf te vestigen. Dat mag je (zo je wilt) aan doctor Pommer en magister Filippus laten weten."

Door de bemoeiingen van zijn vrienden en van de keurvorst gelukte het om Luther tot andere gedachten te brengen. Op 16 augustus was hij weer in Wittenberg, nadat stad en regering een grondige verbetering van de treurige toestanden beloofd hadden.

Wij zouden ons van Luther een verkeerde voorstelling vormen, wanneer wij van mening waren, dat bij hem in zijn klimmende ouderdom een klaagzieke stemming de overhand gekregen had, of die ook brommerige aard bij hem had postgevat, waardoor vele mensen zich zelf het leven moeilijk maken.

Reeds in het jaar 1522 schrijft hij een keer, dat alle hartzeer en droefheid, die hem konden overkomen, ja zelfs zijn veroordeling en vervolging door de "paus en de gehele wereld" niets betekenden in vergelijking met de versterking en blijdschap, als hij hoorde, "dat een mens de tedere waarheid aanvaardde en prees." Aan deze overtuiging hield hij tot het laatste toe vast.

Het kwaad, dat men hem persoonlijk aandeed, droeg hij geduldig, ja, zoals wij reeds vernomen hebben, met humor. Maar wanneer het om zijn Heere Christus ging, dan kende hij geen toegevendheid. Reeds in 1520 heeft hij eens de stelregel uitgesproken: "Laat, wie er lust in heeft, mijn persoon en mijn leven maar flink uitschelden, lasteren en veroordelen! Het worde hem bij voorbaat vergeven. Maar van mij moet niemand welwillendheid of geduld verwachten, die mijn Heere Christus, door mij gepredikt, en de Heilige Geest, tot leugenaars wil maken! Aan mij is niets gelegen, maar het woord van Christus zal ik met een blij hart en met frisse moed verdedigen, zonder iemand te ontzien, waartoe God mij een opgewekte en onverschrokken geest gegeven heeft, die zij, hoop ik, in der eeuwigheid niet neerslachtig zullen maken."

Welk een smart moest een blik op de vijanden van Christus deze trouwe volgeling bezorgen! "Dit is het ergste van het hartzeer en de droefheid, die christenen ondervinden, dat zij moeten zien, hoe de naam van God overal zo schandelijk ontheiligd en gelasterd wordt. Dat is voor hen een ware, helse marteling en een bedroevend lijden. Daar staat tegenover, dat zij alle vervolging, lijden en marteling goed kunnen verdragen en overwinnen, ja zelfs met blijdschap aanvaarden."

Zulk een hartzeer is Luther in rijke mate ten deel gevallen. Een tijd geleden had hij gedacht, "dat de wereld zó vroom was, dat zij, zodra zij het Evangelie zou horen, zou toelopen en het met blijdschap aannemen. Maar hoe schandelijk ik daarmee bedrogen ben uitgekomen, ondervind ik nu met grote smart." Omdat echter de zaak van God en niet iets menselijks op het spel stond, en omdat Godzelf de enige waarborg voor de overwinning van Zijn zaak is, daarom schemert door alle zwaarmoedigheid, die de reformator nu en dan overmande, steeds weer het vaste vertrouwen op God. Hij had, evenals zijn apostel, de begeerte om ontbonden te worden, maar ook hem staat het stralend doel voor de geest: *Christus!* En de "heerlijke jongste dag" is ook de "roemrijke dag" van de Heere.

Aanvechtingen

In dit geloof is Luther altijd weer onder zware aanvechtingen staande gebleven. Op dit uitverkoren werktuig van God heeft de "vreselijk gewapende", als op geen ander mens, zijn stormaanvallen gericht. Reeds in zijn jeugdijaren, en dan vooral in het klooster te Erfurt, heeft Luther met de hoogste aanvechtingen geworsteld. In de angst van zijn ziel vroeg hij zich af, of er voor hem genade was bij God. Op de brandende vraag: "Hoe krijg ik genade bij God?" had immers in die tijd zijn kerk slechts de

aanprijzing van goede werken als antwoord. Mochten anderen er al rust bij vinden, wanneer zij deden wat de kerk voorschreef, voor zijn teer geweten was deze troost niet voldoende. In de wedloop om een zo groot mogelijk aantal "goede werken" vond een diep gevoelig mens als Luther geen rust: "Ik heb met mijzelf geworsteld, en ik verwachtte en dacht, dat na de biecht alles was uitgedelgd en uit de weg geruimd, ook inwendig." Tot zekerheid van zijn zaligheid kwam hij langs deze weg niet. Echter moet hij later, als hij aan die tijd in het klooster terugdenkt, in navolging van Paulus van zichzelf zeggen: "Ik ken een mens, die deze kwellingen van het vagevuur meermalen in zeer korte ogenblikken ondergaan heb, maar dan zó hevig en hels, dat geen tong het kan uitspreken, geen pen het kan beschrijven, en niemand het geloven kan, die het zelf niet heeft ondervonden."

*"d' Angst bracht mij tot vertwijfeling,
Vast dacht ik, dat ik sterven ging,
'k moest in de hel verzingen."*

"Ge zijt verloren", zo klinkt het in zijn binnenste, "ja, je bent verloren", zo galmt de weerklank van de Bijbel door zijn ziel. Een blik op de gekruisigde doet hem schrikken. En als zijn oog, terwijl hij ten dode bedroefd is, door het venster van zijn cel staart naar de groene zoden, waaronder de gestorven monniken slapen - daar zult ook gij rusten! Maar hoe staat het met de ziel?

Waren al die anderen "goede, verzekerde lieden, die aan het rustige monniken- en kloosterleven goed konden wennen, maar die nooit een echte, geestelijke aanvechting gekend hadden?"

Wij horen van twee mannen, die de uitgeteerde monnik een engelendienst bewezen hebben, zodat hij die nooit vergeten kon. Een oude kloosterbroeder wees hem op het artikel "Ik geloof de vergeving der zonden", en zei, dat het christenplicht was om dat te geloven.

Maar het was met name de diepgelovige vicaris-generaal van het Augustijner klooster, **Johann von Staupitz**, een bijna evangelische kloosterfiguur, die zich het lot van de aangevochtene met hartelijke, begrijpelijke liefde aantrok. Ook hij kon van aanvechtingen spreken. "Meer dan duizendmaal", zo zegt hij tot Luther, "heb ik een gelofte gedaan, dat ik vroom wilde worden, en ik heb haar nooit volbracht; ik zie wel, dat ik haar niet kan houden, en daarom zal ik nooit meer een gelofte afleggen. De wil van de mens", zo troost de ervaren zielzorger de jonge monnik, "leidt tot vermetelheid of tot vertwijfeling, want de mens kan immers niet aan de Wet voldoen."

De Wet van God zegt tot ons mensen: "Het is een hoge berg, daar moet je overheen." Daarop zegt het geweten: "Je kunt het niet." "Daarom zal ik het maar laten", antwoordt dan de vertwijfeling. Maar de rots, waarop het geweten gered wordt, is Jezus Christus. Op deze Jezus Christus, die geen verzonnen, maar een werkelijke Heiland voor werkelijke zondaren is, wees Staupitz Luther, hem afmanend van zijn "knoeiwerk en poppenzonde" en ingebeelde kletspraat. "Zie op Hem, op Zijn wonden, niet op uw eigen poppenzonde" en ingebeelde kletspraat. "Zie op Hem, op Zijn wonden, niet op Uw eigen waardigheid of onwaardigheid, dan komt u tot rust. In de wonden van Christus", zo zei hij tot de monnik, die geloofde, dat hij tot de verdoemenis voorbestemd was, "is de verzoening te verstaan en te vinden, en nergens anders."

Van zulk een zielzorger kon Luther later zeggen: "Wanneer doctor Staupitz, of liever God dóór doctor Staupitz, mij niet uit die aanvechtingen geholpen had, dan zou ik erin verdronken en al lang in de hel zijn."

Het is de wil van God geweest om ook de van zijn zaligheid verzekerde reformator telkens weer door het donkere dal van aanvechtingen te leiden. Wij hebben reeds vernomen, hoe de lichamelijke zwakheden van Luther telkens met geestelijke moeilijkheden hand in hand gingen. Men zal echter het raadsel van de zielestrijd van de reformator niet kunnen ontsluiëren, doordat men de aanvechtingen eenvoudig als gevolgen van zijn lichamelijk lijden beschouwt. De geweldige lichtverschaffer moest de machten van de duisternis, moest de "oude, boze vijand" in zijn "gruwelijke wapenrusting" leren kennen, zo had God het beschikt. Daarin ligt het geheim van de aanvechtingen van onze Luther. Wij staan voor dit geheim eerbiedig stil, zonder dat wij zijn sluier willen optillen.

Bovendien kon de benauwde twijfel niet uitblijven, of hij wel een rechtvaardige zaak voorstond: "Wanneer de duivel mij niet aan het werk vindt, en ik niet aan het Woord van God denk, dan maakt hij er voor mij een gewetenszaak van, alsof ik geen zuivere leer gepredikt had, het gezag ondermijnd en verworpen had, en door mijn leer zoveel ergernis en oproer veroorzaakt had." Een revolutionair zou anders spreken en een lichtzinnige zou zulke woorden niet gebruiken. Het viel Luther waarlijk niet gemakkelijk om de weg van een reformator te betreden en daarin te volharden.

In zijn volkomen oprechtheid maakt hij daarvan geen geheim, zelfs op gevaar af, dat hij verkeerd begrepen zou worden: "O, met welk een grote moeite en inspanning, hoewel gegrond op de Heilige Schrift, heb ik het voor mijn eigen geweten nauwelijks kunnen rechtvaardigen, dat ik geheel alléén tegen de paus heb durven optreden! Hoe dikwijls is mijn hart onrustig geweest, en heeft het mij bestraft en mij zijn enig en sterkste argument voor de voeten geworpen: heb jij alleen de wijsheid in pacht? Zouden al die anderen dwalen en zulk een lange tijd gedwaald hebben? Hoe zou het zijn, als je zelf zou dwalen en zoveel andere mensen tot dwaling verleiden, die dan allen nodeloos zouden veroordeeld worden?"

Hiermee wezen wij tegelijk op de diepste diepte van de aanvechtingen van de man, die met de duivel zó over het Evangelie en zijn leer redetwisten moest, dat hem "daarbij het angstzweet uitbreekt."

Deze "pijlen van de moordenaar van den beginne" merkte Luther ook op in zijn lichaamsspijnen. Hij zou ze ook, zo zegt hij, bespeuren, al zou het de medische wetenschap gelukken om hem van zijn lichaamslijden te bevrijden.

Menigmaal was hij verrassend snel met de duivel klaar: "Wanneer de duivel in de nacht bij mij komt om mij te plagen, dan geef ik hem dit antwoord: Duivel, ik moet nu slapen! Want dat is het bevel en de verordening van God: overdag arbeiden en des nachts slapen!"

Dan weet Luther zich geborgen en gerust als in een vaste burcht. Of hij neemt de luit en zingt daarbij een lied. "De satan is een vijand van muziek." Of hij slaat satan met het wapen van de humor uit het veld. "Het is met mij aldus gesteld: wanneer ik des nachts wakker word, dan komt spoedig de duivel en redetwist met mij, en hij brengt mij op allerlei vreemde gedachten, totdat ik goed wakker ben en zeg: Rammel op! God is niet toornig, zoals jij zegt!"

Eens geeft hij de volgende anekdote uit de geschriften van de kerkvaders ten beste: "Een kerkvader zat te bidden. Al spoedig stond de duivel achter hem en maakte zulk een lawaai, dat de kerkvader dacht, dat hij een hele hoop varkens geweldig hoorde grommen en knorren. Daarmee wilde de duivel hem de schrik op het lijf jagen en zijn gebed verhinderen. Toen nam de oude pater het woord en sprak: 'Duivel toch, wat is jou recht wedervaren. Je had een schone engel moeten zijn, maar nu ben je een varken geworden!' Daarna hield het lawaai en gegrom op, want de duivel kan niet verdragen,

dat men hem veracht."

Intussen blijft het altijd waar, en zo dikwijls het waar blijkt, "de duivel verstoort de werken van God", zo dikwijls mag men het ook ervaren, "maar Christus verstoort de werken van de duivel."

Het doel van het lijden

Maar omdat wij Christus toebehoren, mogen wij ons over aanvechtingen niet verwonderen. "Als u een roos van Christus wilt zijn, weet dan, dat u moet wandelen onder de doornen. Wie van Christus wil zijn, die moet eerst nederig en ootmoedig worden. Omdat wij gedoopt zijn en Christus belijden, daarom moeten wij het bij de duivel en de wereld ontgelden. Ja, een Christen kan evenmin het kruis ontberen als voedsel en drank."

Het kruis dient ook tot een heerlijk doel. "Ik zou door mijn hoogmoed in de poel van de hel gevallen zijn, als de aanvechtingen er niet geweest waren", belijdt Luther van zichzelf. Hij zou "een boek kunnen schrijven over aanvechtingen, zonder welke geen mens de Heilige Schrift kan verstaan, noch kennis van godsvrucht en liefde hebben kan, ja, niet kan weten wat geestelijk is. Zonder het kruis en zonder aanvechtingen weet niemand wat geloof is, en hoe krachtig het is; alleen in aanvechtingen en tegenspoeden verstaat men het. Ik bedoel niet, en spreek niet over vleselijke zonden, die de godzaligen naar hun aard ook plagen, maar over geestelijke aanvechtingen, die slechts door hen worden verstaan, die ze gevoeld en ondervonden hebben."

De eenvoudige christen mag het in zijn dagelijkse noden ervaren, hoe "het dierbare, heilige kruis, aanvechting en vervolging iemand de 'gouden kunst' leren." Het kruis "verklaart ons de Schrift, versterkt het geloof, leert oprecht en ernstig bidden, bedwingt het vlees, en maakt het Woord van God zoet voor ons, en God plant ons daardoor grote deugden in." En de geleerde doctor moet erkennen: "Mijn theologie heb ik niet in één keer geleerd, maar ik heb haar steeds dieper en dieper moeten navorsen. Mijn aanvechtingen hebben mij daartoe gebracht, want men kan de Heilige Schrift nooit zonder levenspraktijk en aanvechtingen verstaan."

Zij zijn een wonderlijk middel in de hand van de goddelijke Opvoeder. Zo heeft Staupitz eens tot Luther gezegd: "Ge weet niet, dat zulk een aanvechting goed en nodig voor je is, anders zou er niets goeds van je worden." En op een andere keer zegt hij tot de monnik, die hem een blik had geschonken in zijn hart, dat door de vreselijkste gedachten werd gekweld: "Jij weet niet, Maarten, hoe nuttig en nodig die aanvechting voor je is. Want God stelt je niet doelloos zo zwaar op de proef. Je zult zien, hoe Hij je bij de uitvoering van grote dingen als Zijn dienaar gebruiken zal." Hoe dikwijls, en hoe dankbaar voor de leiding van God, zal Luther zich dit woord van zijn Staupitz herinnerd hebben, al heeft hij er pas na jaren bekendheid aan gegeven.⁶

Ook bij Luther was het geloofsoog niet altijd helder genoeg, om het heilig oogmerk van de aanvechtingen te erkennen. Hij geeft toe: "Wanneer wij nu die dag beleven zullen, dan zullen wij spuwen op onszelf en zeggen: Foei, dat je niet opgewekter, moediger, sterker en blijmoediger geweest bent, om in Christus te geloven en voor Hem allerlei ongeluk, kruis en vervolging te verdragen, daar toch de heerlijkheid zo groot is. Wat God met ons voor heeft, als Hij ons zo zwaar bezoekt, dat zullen wij echter eerst op die dag geheel inzien. Onze Heere God is als een drukker, die de letters zet; zijn zetsel zien en voelen wij wel, maar de afdruk zullen wij dáár zien; en tot die tijd moeten wij geduld hebben."

⁶ In een troostbrief aan Hieronymus Weller (juli 1530).

De Heere Christus onze troost

Tot zolang laat God ons niet zonder troost. Hij schenkt Zijn kind het vertrouwen, dat het onder de hoede van zijn hemelse Vader staat: "Ik ben, sta en lig hier onderworpen aan de wil van God, waaraan ik mij geheel heb overgegeven, Hij zal het goed maken." In dit geloof lijdt Luther welgemoed. Hij durft niet op zichzelf te zien, want dan moet hij de moed verliezen: "In mijzelf heb ik waarlijk genoeg, en meer dan genoeg, wat mij verootmoedigt en leert, dat ik niets ben. Maar in God moet men waarlijk trots zijn, zich verheugen in het genot van Zijn gaven, daarmee overwinnen en daarin roemen." Wij moeten deze gaven, en het goede dat wij aan God te danken hebben, altijd weer in onze gedachten houden. Ze te vergeten is een zonde, die zich aan onszelf wreekt. Zo vertelt Luther eens, hoe Bugenhagen hem terecht gewezen heeft.

Toen "ik zeer bezorgd en treurig was over iets, zei *doctor Pommeranus* tot mij: 'Onze Heere God denkt in de hemel zonder twijfel: Wat moet ik toch met deze mens beginnen? Ik heb hem zo veel heerlijke, grote gaven geschonken, en dan wil hij nog twijfelen aan mijn genade!' Deze woorden waren voor mij een heerlijke, rijke vertroosting, en zij bleven in mijn hart vastzitten, alsof een engel uit de hemel zelf zo tot mij gesproken had, hoewel doctor Pommer toen niet van plan was om mij met zijn woorden die troost te bieden."

Hoe meer Luther deze God in het gebed en het dagelijkse bezig zijn met de Heilige Schrift zoekt en vindt, des te zekerder wordt het voor hem, dat wij onder de aanvechtingen niet mogen afgaan op onze gedachten of gevoelens, die onzeker zijn, maar alleen op het Woord van God. Daarom is het mogelijk, dat de door de hevigste aanvechtingen bezochte man altijd op het beslissende ogenblik, en dan dikwijls als de enige, sterk en welgemoed gebleven is. De zon staat aan de hemel, ook wanneer wolken haar verbergen.

"Als ik grijp naar het Woord van God, dan heb ik het spel gewonnen, dan ben ik weer veilig voor de duivel en zeg: Ik weet en ben er door het woord van God, dat niet liegen kan, zeker van, dat deze leer niet de mijne is, maar die van de Zoon van God." Zo krijgt Luther het klaar, als hij door de kerkelijke en de keizerlijke ban getroffen wordt, om te zingen, en de prior, die zich over zijn blijmoedigheid verwondert, te antwoorden: "Ik word daardoor niet getroffen, maar onze Heere Christus; als Hij zich de rechten van Zijn Vader wil laten ontrukken, laat Hij het dan doen. Ik ben veel te zwak om Hem en Zijn zaak tegen de vorsten van de wereld te verdedigen."

Zo kan hij, terwijl zijn vrienden in Augsburg (1530) de moed verliezen, en Melancton te veel toegeven wil, standvastig blijven. Het grote heil, dat hij in Christus ontvangen heeft, doet hem met de adelaarsvleugelen van het geloof opvaren. Het is immers de zaak van de Heere Christus die op het spel staat. En heeft deze Heere Christus ook in Augsburg geen wonder verricht? "De rijksdag van Augsburg is met geen geld te betalen, omdat de onzen daar zó voor de belijdenis van het geloof en voor het Woord opgekomen zijn."

Met die Heere Christus moet het geloof het nu juist wagen. Met Hem triomfeert Luther: "Welaan, wij hebben het met die Man, de Heere Christus, de Zoon van God, gewaagd, Hij zal ons beslist niet verlaten. Ons leven is in Zijn hand; waar Hij is, daar zullen ook wij zijn; ik weet niets anders, waarop ik zou kunnen steunen."

Het komt alles op het geloof aan. "Wij zien het niet, wij hebben het niet in de kast en niet in onze handen, maar alleen in het Woord." Maar al de troost van dit Woord mag de christen op zichzelf toepassen. Het verstand mag duizendmaal "neen" zeggen, en "geen godsdienst dwazer schijnen dan die van de christenen, ik, doctor Luther wil van geen andere God weten, dan alleen van Hem, die aan het kruis gehangen heeft,

namelijk Jezus Christus, de Zoon van God en van de maagd Maria."

Naar het voorbeeld van Christus en in Zijn kracht draagt de christen zijn lijden. Dat lijden met geduld en door God getroost, "is de school voor de christenen; zij zijn dagelijks bezig die kunst te leren, maar zij kunnen haar niet volkomen leren, en veel minder erin uitgeleerd raken, maar zij blijven altijd kinderen, die het a, b, c, van die kunst spellen. Het andere, dat nog ontbreekt, moeten zij in het gebed om de vergeving van de zonden invoegen, en met een paternoster door Christus offeren, totdat de dag der zaligheid komt, die ons allen in alles volkomen maakt. Dan zullen wij Zijn metgezellen zijn, aan Christus, ons Voorbeeld, in alles gelijk."

Het lijden van de Heiland is de maatstaf, waarmee ons lijden gemeten moet worden. Hoezeer troost ons dan Zijn lijden en sterven! "Al zou het lijden van allen op aarde op een hoop liggen, dan zou het toch nog niets zijn, vergeleken met wat de Zoon van God voor ons en terwille van onze zaligheid onschuldig geleden heeft. Want er is geen dood, die met de dood van onze Heere en Heiland Christus vergeleken kan worden, want door Zijn dood zijn wij allen gered van de eeuwige dood."

Te geloven in deze Jezus Christus is "het voortreffelijkste en beste geneesmiddel, want Hij is gekomen, omdat hij troosten en levend maken wil, en het werk van de duivel zal verstoren."

Ook in die smartelijke aanvechtingen, waarvan Luther zegt: "Het was mij alsof ik nu moest sterven, omdat ik Zijn Woord aan de verdorven wereld gepredikt en Hem beleden heb", heeft hij het ervaren: "Hij heeft mij altijd weer genadig getroost en weer levend gemaakt. Laten wij ons daarom beijveren, om ons alleen aan Hem vast te houden, dan zal geen nood ons deren, al zou de duivel nog zo slecht en sluw, en de wereld nog zo boosaardig en vals zijn! Ik wil bij mijn dierbare Heere Christus blijven, wat mij verder ook kan overkomen. Ik ben in Zijn Naam gedoopt, ik kan en weet niets dan wat Hij mij geleerd heeft." Maar daarbij zal het waar blijven: "Wie Hem als zijn Heere wil hebben, die zal de duivel als vijand en tegenstander hebben."

Het wapen van Luther met het "geliefde heilige kruis"

Wat Luther van het "dierbare, heilige kruis", wat hij aan ziekte, zorgen en aanvechtingen ondervonden heeft, en hoe hij het gedragen heeft, dat vinden wij in zijn wapen samengevat. In een brief van 8 juli 1530 aan de stadsschrijver van Neurenberg, **Lazarus Spengler**, verklaart Luther het als een "kenmerk van zijn theologie."

De aanleiding daartoe was, dat keurvorst Johann Frederik voor Luther, terwijl deze op de Coburg verbleef, een zegelring met zijn wapen heeft laten vervaardigen.

Spengler vroeg, of het "zegel goed getroffen" was, waarop Luther zijn wapen in genoemde brief aldus verklaart:

"Het eerste moest een zwart kruis zijn, in een hart, dat zijn natuurlijke kleur heeft, om mij eraan te herinneren, dat het geloof in de Gekruisigde ons zalig maakt. Want als men van harte gelooft, wordt men gerechtvaardigd. Al is het een zwart kruis, mortificiret, en dat ook pijn zal doen, toch laat het aan het hart zijn eigen kleur, het verderft de natuur niet, die er is; het doodt niet, maar het houdt in het leven. Justus enim fide vivet, sed fide crucifixi.⁷

Zulk een hart moet echter midden in een *witte roos* staan, om erop te wijzen, dat het geloof vreugde, troost en vrede schenkt, kortom, dat ons in een witte, vrolijke roos plaatst, en niet zoals de wereld vrede en vreugd geeft, en daarom moet de roos wit en

⁷ Het hart — "zijn natuurlijke" rode kleur. Mortificiret = doet afsterven. Justus enim etc = De rechtvaardige zal door het geloof leven, maar door het geloof in de Gekruisigde.

niet rood zijn, want wit is de kleur van de Geest en van alle engelen. Deze roos staat op een hemelsblauw veld, omdat die blijdschap in de Geest en in het geloof een begin is van de toekomstige, hemelse blijdschap, die daarin nu al wel op schone wijze begrepen is, en door de hoop wordt aangegrepen, maar nog niet geopenbaard is. En om dat veld een gouden ring, omdat deze zaligheid in de hemel eeuwig duurt en geen einde heeft en ook zo kostbaar is boven alle blijdschap en alle goeds, als het goud het schoonste, kostbaarste metaal is."

HOOFDSTUK II

LUTHER ALS TROOSTER

Luther, die zelf in lichaams- en zielsnoden verkeerd heeft, die met een begerig hart de ware Helper in de nood gezocht, en het geluk van de vrede ervaren heeft, was ook een door God begenadigde zielzorger.

Dat kon niet anders. Met een dankbaar hart denkt hij terug aan de dienst, die de oude kloosterbroeder en Staupitz hem als monnik verleend hebben. Onvergetelijk blijft voor hem, wat zijn Bugenhagen en andere vrienden met hun voorbede in moeilijke tijden voor hem geweest zijn. Een geschenk van God is in uren van droefheid zijn Ithe voor hem geweest. Luther heeft dat dikwijls ondervonden. Ook toen zij hem, nadat hij in vertwijfeling en zwaarmoedigheid van huis gegaan was, bij zijn terugkeer in rouwgewaad en zwaar gesluierd tegemoet trad en door deze liefdevolle inval de ban van zijn zwaarmoedigheid verbrak. "Om Gods wil, Käthe, wat is er gebeurd?"

"O, heer doctor, een groot ongeluk. Denk toch eens, onze lieve Heere God is gestorven, dáárom ben ik zo bedroefd."

Luther vertelt ons wat zelfs een kind en een gesprek met de "varkenshoeder" Johannes voor hem kon betekenen, wanneer hij behoefte had aan de omgang met een mens. Hij heeft de dienst van de ziel aan zielen altijd hoog gewaardeerd. Maar het is de diepste beweegreden van de zielzorg, die hem zelf ertoe heeft gedreven om anderen te helpen. De liefde van God, die hij zelf ervaren heeft, maakt Luther tot zielzorger.

"Wanneer ik door het geloof weet, hoe lief God mij heeft, dan is het niet anders mogelijk dan dat ik verplicht ben om Hem wederkerig lief te hebben, mij aan Hem vast te houden, en alles met lust en liefde te doen wat Hij wil. Dan gaat zo iemand verder en geeft zich geheel en al aan de naaste, hij dient, helpt en raadt hem vrijwillig en om niet. Wanneer hij zijn naaste ziet dwalen, of in de zonden verward zitten, dan kan hij het niet laten om hem de juiste weg te wijzen, en hem dáárheen te leiden, waar hij zelf troost en hulp gevonden heeft, hem het Evangelie te prediken en te maken, dat hij ook van de zonden los komt. Hij kleedt hem ook, als hij hem naakt ziet, en voedt hem, als hij hem hongerig ziet, en zo voort."

Nadat wij in het voorafgaande reeds op enige trekken van het beeld van de zielzorger Luther hebben gewezen, hebben wij tot taak, om dat beeld nog iets nauwkeuriger te tekenen. Daarbij zullen ons in het bijzonder ook zijn heerlijke brieven een goede dienst bewijzen. In de zielzorger Luther bewonderen wij, naast zijn grote opofferende liefde, ook de fijnzinnige takt, die hem steeds geleid heeft. Hoe heeft zijn sparende, vaderlijke liefde het door de dweepers in Wittenberg verwekte oproer, na zijn terugkeer van de Wartburg in maart 1521, binnen enkele dagen weten te bedwingen. Reeds dan zien wij het beeld van de man van wie Melanchton in zijn rouwbede zegt: "Wie hem goed gekend heeft en dikwijls omgang met hem gehad heeft, moet getuigen, dat hij een zeer welwillend man geweest is, en wanneer hij onder de mensen verkeerde, in al zijn woorden beminnelijk, vriendelijk en liefelijk, en helemaal niet brutaal, heftig, eigenzinnig of strijdlustig was, en daarbij lag er toch in zijn woorden en gebaren een ernst en moed, zoals zulk een mens die bezitten moet."

Een uitputtende behandeling van het werk van Luther als zielzorger kan op deze plaats niet geboden worden. Wij moeten tevreden zijn met enkele proeven, die ons Luther tonen, zoals hij de zwakken sterkte, de rouwdragenden troostte, de zieken opfleurde,

de aangevochtenen oprichtte, en de stervende op een zalig sterven voorbereidde.

De zwakken sterkt hij

Het is wellicht niet overbodig om met het oog op dwaalleringen, die altijd weer evangelische christenen in verwarring brengen, te beginnen met een goede raad, die Luther de burgemeester van Wittenberg gegeven heeft. In de tafelgesprekken van het jaar 1532 vertelt hij: "Op een keer vroeg onze burgemeester mij, of het tegen de wil van God was, om medicijnen te gebruiken, want doctor Karlstadt had openlijk gepredikt, dat wie ziek was niet op medicijnen, maar op God moest vertrouwen en bidden, dat Zijn wil mocht geschieden. Ik antwoordde hem met de vraag, of hij ook at, wanneer hij honger had. 'Ja', zei hij. Toen zei ik tot hem: "Dan mag u ook wel medicijnen gebruiken, die even goed door God geschapen zijn als eten en drinken en al het andere, dat wij voor het onderhoud van dit leven nodig hebben."

Wij bespeuren bij Luther een op de Bijbel gegronde nuchterheid, waarmee hij, met een onwankelbaar vertrouwen op de almachtige Geneesmeester, dankbaar de middelen gebruikt, die God hem verschaft.

Gedurende de vele pestziekten, die toenmaals over Wittenberg en andere steden van ons Duitse vaderland kwamen, rees telkens weer de vraag, hoe een christen zich in zulke tijden gedragen moest. Luther beantwoordde haar in een brief aan Joh. Hesz en de overige predikanten te Breslau. Hij is van september of oktober 1527 en verscheen onder de titel "Of men voor de dood mag vluchten."

Het is de plicht van de predikers en zielzorgers, zegt Luther, om in stervensnaden in hun werk te volharden, want "een goede herder stelt zijn leven voor de schapen, maar een huurling ziet de wolf komen en vlucht."

Onontbeerlijk zijn het voorbeeld, de *troost* en het geloof van de zielzorger. Ook wie een gewichtig wereldlijk ambt bekleedt, moet blijven, en eveneens wie met anderen door hun dienstbetrekking en beroep verbonden zijn (knechten en dienstboden met hun heren). Verder mocht ieder vluchten, die bang was. Overigens moest ieder, die met vrees bevangen was, zich troosten met de beloften van God. Ook leert de ervaring, dat mensen, die anderen liefderijk, godvruchtig en ernstig dienen, gespaard blijven. Maar Luther keurt lichtzinnigheid af.⁸

"Gebruik medicijnen, neem in wat u helpen kan, ontsmet huis, hof en straten, vermijd ook personen en plaatsen, waar uw naaste u niet nodig heeft, en gedraag u als iemand, die een grote brand graag wil helpen blussen."

Luther bepleit ook de oprichting van openbare ziekenhuizen en de aanleg van begraafplaatsen buiten de steden en dorpen.

Onder de brieven van de reformator, die met hun hooggestemd geloofsvertrouwen onmiddellijk op de lezer beslag leggen, zal steeds mee in de eerste plaats genoemd moeten worden de machtige brief, die hij op 5 maart 1522 vanuit Borna, op zijn reis van de Wartburg naar Wittenberg, aan *keurvorst Frederik* geschreven heeft. De gebeurtenissen te Wittenberg dwongen hem om de Wartburg te verlaten. De trouwe vorst, door de gang van zaken te Wittenberg met twijfel en zorg vervuld, had terwille van Luther liever gehad, wanneer deze in zijn toevluchtsoord gebleven was. Het leek hem gevaarlijk, "wanneer Luther zich in deze omgeving in het openbaar zou vertonen." Hij vreesde, dat zijn neef, de hertog van Saksen, de onmiddellijke

⁸ Luther vertelt eens over zichzelf, uit het pestjaar 1539, dat hij na een bezoek aan pestlijders zijn "Margaretha", die toen nog klein was, met ongewassen handen langs de kin streek; maar ik had het echt vergeten, anders had ik het ook niet gedaan, want het zou God verzoeken zijn".

uitvoering van de rijksban tegen Luther verlangen zou. Maar hij liet tenslotte de beslissing aan Luther over.

Deze schreef toen een brief aan de vorst. De brief is tegelijk kenmerkend voor de vrijmoedigheid, waarmee de reformator zelfs tegenover zijn vorst optrad, wanneer het om geloof en geweten ging.⁹

Maar niet minder eert het de edele vorst, dat hij zijn Luther zo goed begrepen heeft. Het is opnieuw één van de duidelijke beschikkingen van God, waaraan de tijd van de reformatie zo rijk is, dat zulke voorname vorsten hun hand beschermd over Luther en zijn werk uitgestrekt hebben.

Wij geven een uittreksel van de brief. "Doorluchtigste, hooggeboren keurvorst, zeer genadige heer! De brief en de bedenkingen van uw genade de keurvorst hebben mij op vrijdagavond bereikt, toen ik mij gereed maakte om de volgende dag, zaterdag, te vertrekken. Dat u, genadige keurvorst, het allerbeste met mij voorheeft, behoeft bij mij waarlijk noch verdediging, noch bewijs, want daarvan houd ik mij, voor zover menselijke kennis reikt, volkomen verzekerd. Maar van mijn kant denk ik, dat ook ik het goede voorheb, en dat weet ik door een hogere dan menselijke kennis. Daarmee is echter niets opgelost.

Wat mijn zaak betreft, zeer genadige heer, is dit mijn antwoord: uw genadige hoogheid weet, of als zij het niet weet, laat ik haar dan hierbij meedelen, dat ik het Evangelie alleen van de hemel en van onze Heere Jezus Christus heb, zodat ik mijzelf wel (zoals ik dat dan ook voortaan zal doen) als dienaar en evangelist beroemen en dat door mijn handtekening bevestigen kan. Dat ik echter bereid ben geweest om verhoord te worden en voor het gerecht te verschijnen, is niet geschied, omdat ik twijfel, maar uit overbodige nederigheid om anderen te lokken. Maar nu ik zie, dat mijn te grote nederigheid leiden zal tot verachting van het Evangelie, en de duivel de plaats daarvan geheel wil innemen, als ik hem maar een handbreed ruimte geef, dan moet ik uit gewetensnood wat anders doen. Ik heb nu genoeg voldaan aan de wens van uw genadige hoogheid, doordat ik dit jaar uitgeweken ben om uw genadige hoogheid terwille te zijn. Want de duivel weet zeer wel, dat ik het niet uit vrees gedaan heb. Hij zag wel, dat ik, toen ik te Worms aankwam, de moed had, ook al had ik geweten, dat even zoveel duivels het op mij voorzien hadden als er pannen op de daken zijn, om toch met blijdschap midden tussen hen in te springen.

Nu lijkt hertog George nog lang niet op een duivel. En omdat de Vader van de ondoorgrondelijke barmhartigheid ons door het Evangelie tot blijde overheersers over alle duivels en de dood gemaakt heeft, en ons een rijkdom heeft geschonken van het vertrouwen, dat wij Hem onze "innig geliefde Vader" mogen noemen, daar kan uw genadige hoogheid zelf wel nagaan, dat het voor zulk een Vader de grootste smaad is, als wij Hem niet zó zouden vertrouwen, dat wij ook overwinnaars zijn van de toorn van hertog George. Ik voor mij weet heel goed, als het er met deze zaak te Leipzig net zo voorstond als te Wittenberg, dat ik er dan toch heen zou gaan, ook al zou het (uw genadige hoogheid vergeve mij mijn dwaze woorden) zeven dagen alleen maar hertogen George's regenen en elk daarvan negenmaal woedender zijn dan deze is. Hij houdt mijn Heere Christus voor een uit stro gevlochten man; dat kunnen mijn Heere

⁹ Dezelfde Luther, die, als hij ook maar dacht, dat hij iemand onrecht aangedaan had, zich terwille van de zaak van God zelfs voor mensen vernederde, zoals b.v. de brief van 1 september 1525 aan de zo onkoninklijke koning Hendrik VIII van Engeland aantoonde. Luther had een geschrift tegen Hendrik uitgegeven. Zijn vrienden dachten, dat hij daarmee de koning misschien beledigd had. Wanneer hij hem vergeving vroeg, dan zou de koning wellicht het Evangelie vriendelijk gezind worden. Daarom schreef Luther een brief aan Hendrik, waarin hij hem zeer nederig om vergeving vroeg. Het bleek al spoedig, dat deze het zieleheil zoekende liefde aan een onwaardige verspild was.

en ik wel een tijdlang verdragen. Maar ik wil voor uw genadige hoogheid niet verbergen, dat ik meer dan éénmaal voor hertog George met tranen heb gebeden, of God hem licht wilde schenken. Ook wil ik nogmaals met tranen bidden, maar daarna nooit meer. En ik verzoek uw genadige hoogheid, dat zij ook helpt bidden en laat bidden, om zo mogelijk het oordeel van hem af te wenden, dat (ach, Heere God!) hem voortdurend bedreigt. Ik zou hertog George wel met één woord willen worgen, als het daarmee klaar zou zijn.

Ik schrijf u dit om uw genadige hoogheid te laten weten, dat ik naar Wittenberg kom onder een veel hogere bescherming dan die van de keurvorst. Ik ben ook niet van plan om van uw genadige hoogheid bescherming te vragen. Ja, ik houd het ervoor, dat ik uw genadige hoogheid meer zal beschermen dan zij mij zou kunnen beschermen.

Daarenboven: wanneer ik wist, dat uw genadige hoogheid mij zou kunnen en willen beschermen, dan zou ik niet willen komen. In dit soort zaken moet en kan een zwaard geen raad of hulp bieden. Die moet God hier alleen verschaffen, zonder enige menselijke zorg en bijstand. Daarom zal Hij hem, die het meeste gelooft, hier ook het meest beschermen. Nu ik echter bespeur, dat uw genadige hoogheid nog zwak is in het geloof, kan ik uw genadige hoogheid op geen enkele manier beschouwen als de man, die mij zou kunnen beschermen of redden.

Hiermee beveel ik uw genadige hoogheid aan bij de genade van God. Wij zullen met elkaar spreken, zodra dit nodig is. Want deze brief heb ik haastig verzonden, opdat uw genadige hoogheid zich niet bezorgd zou maken, als zij hoort van mijn komst, want als ik een waar christen wil zijn, dan zal en moet ik iedereen tot troost en niet tot droefheid zijn. De Man, met Wie ik van doen heb, is een andere dan hertog George. Die kent mij heel goed, en ik ken Hem niet slecht. Wanneer uw genadige hoogheid geloofde, dan zou zij de heerlijkheid van God zien. Omdat zij echter nog niet gelooft, heeft zij daarvan nog niets gezien. Gode zij liefde en lof in eeuwigheid. Amen.

Geschreven te Borna, bij de "Gleitsmann", op aswoensdag anno 1522.

Van uw genadige hoogheid de onderdanige dienaar.

Maarten Luther."

Na zijn terugkeer naar Wittenberg kreeg Luther een enorme hoeveelheid werk te verzetten. Uit alle streken van Duitsland, uit Frankrijk en de Nederlanden, van heinde en ver wendde men zich tot hem om raad. Zijn woord had het geweten van vele mensen wakker geschud, en in hun leven een nieuw licht doen opgaan. Luther moest hen nu ook verder de weg wijzen, en voor menigeen niet slechts een raadgever maar ook een verzorger worden. Priesters, monniken en nonnen stroomden naar Wittenberg. De stad "wemelt ervan en dagelijks komen er nieuwe bij", schrijft Luther op 6 augustus 1522 aan een vriend. Het kwam erop aan bijna allen de weg te wijzen en hun de middelen voor een nieuw beroep aan de hand te doen. Het ontbrak Luther nooit aan liefde, nooit aan offerbereidheid, nooit aan de takt, waarmee hij vooral talrijke nonnen aan een eerbaar, christelijk huwelijk geholpen heeft.

In gedachten gaan wij nu snel naar de *Coburg van het jaar 1530*. Met diepe bezorgdheid volgen de Saksische theologen en juristen en hun vrienden, die in Augsburg vertoeven, de handelingen van de rijksdag. Menigmaal zijn zij aan moedeloosheid ten prooi. De moedigste is kanselier Brück. Daarom zal de evangelische kerk hem nooit vergeten. Met een onwankelbaar geloof aan de overwinning van het Evangelie vertoeft Luther ver van zijn vrienden in de vesting. Zijn brieven zijn hartversterkende getuigenissen van zijn geloof. Hoe wonderlijk moet juist in die tijd de kostelijke brief aan de tafelgenoten te Wittenberg hun harten treffen,

en niet minder die aan Hansje. Hoe zullen de vrienden in Augsburg door de zowel naar vorm als inhoud zo uitnemende brief aan de kanselier Brück verkwikt zijn, daar deze zo bijzonder geschikt is om het geloof in de wonderlijke, maar onzichtbare kracht van God te versterken.

De brief is van 5 augustus en luidt:

"Aan de achtbare, hooggeleerde heer *Gregorius Brück*, doctor in de rechten, kanselier en raadsheer van de keurvorst van Saksen, mijn toegenegen heer en welwillende, geliefde vriend.

Genade en vrede in Christus, achtbare, hooggeleerde, geliefde heer en geliefde vriend! Ik heb nu al enige malen aan mijn zeer genadige heer en aan de onzen geschreven, mij dunkt bijna te veel, inzonderheid aan mijn zeer genadige heer, alsof ik eraan twijfelde, dat de troost en de hulp van God bij zijn genadige hoogheid meer en krachtiger was dan bij mijzelf. Maar ik heb het gedaan vanwege de ongerustheid van de onzen, van wie sommigen zo verdrietig en bezorgd zijn, alsof God ons vergeten had. Hij kan ons echter alleen dan vergeten, als Hij eerst Zichzelf zou vergeten. Tenzij dan, dat onze zaak niet Zijn zaak, en deze leer niet Zijn Woord was. Maar wanneer wij er zeker van zijn en er niet aan twijfelen, dat het Zijn zaak en Zijn Woord is, dan is ook ons gebed zeker verhoord, het besluit tot hulpverlening reeds genomen, en alles gereed gemaakt om ons te helpen; dat kan niet uitblijven. Want Hij zegt: 'Kan ook een vrouw haar zuigeling vergeten, dat zij zich niet ontfermt over de vrucht van haar schoot? Ofschoon deze vergaten, zo zal Ik toch u niet vergeten! Zie, Ik heb u in de beide handpalmen gegraveerd.'

Ik heb kort geleden twee wonderen gezien. Het eerste, toen ik door het venster naar buiten keek, en de sterren aan de hemel en het gehele, prachtige hemelgewelf van God aanschouwde, maar nergens pilaren zag, waarop de Bouwmeester dit gewelf geplaatst had. En toch stortte de hemel niet in, en staat dit gewelf nog steeds vast. Nu zijn er veel mensen, die naar zulke pilaren op zoek gaan en ze graag willen vastgrijpen en betasten. Maar omdat zij dat niet kunnen, beven en sidderen zij, alsof de hemel vast en zeker zal instorten, en dat om geen andere reden dan dat zij de pilaren niet vastgrijpen of zien kunnen. Als zij ze konden vastgrijpen, dan zou de hemel vaststaan. Het tweede is dit. Ik zag ook zware, dichte wolken boven ons zweven, zó zwaar beladen, dat zij met een grote zee vergeleken konden worden, maar ik zag geen bodem, waarop zij rustten of steunden, noch kuipen, waarin zij vastgehouden werden. Nochtans vielen zij niet op ons neer, maar zij groetten ons met een zuur gezicht en vluchtten weg. Toen zij voorbij waren, kwam de bodem aan het licht, die ze gedragen had en die tevens het dak was, dat ons beschut had: de regenboog. Het was echter zulk een zwakke, dunne en onbeduidende bodem en bedekking, dat hij in de wolken verdween, en meer voor een schaduw (zoals die soms door beschilderd glas schijnt), dan voor een sterke bodem gehouden moest worden, zodat men aan die bodem zeker evenzeer twijfelen moest als aan de grote watermassa. Toch leek het inderdaad, alsof zulk een ogenschijnlijk zwakke schaduw deze watermassa droeg en ons beschermde. Nochtans zijn er velen, die meer op het water en de dikke wolken en hun zware last zien, acht geven en ervoor vrezen, dan dat zij letten op deze dunne, geringe en lichte schaduw, want zij zouden graag de kracht van zulk een schaduw willen voelen. Omdat zij dat niet kunnen, vrezen zij, dat de wolken een eeuwige zondvloed zullen veroorzaken.

Dit moet ik uw achtbare op een vriendelijke manier schertsend en toch niet schertsend schrijven, want ik heb er mij bijzonder over verheugd, dat ik vernomen heb, hoe uw achtbaarheid meer dan alle anderen zeer moedig en getroost zijn in deze onze aanvechting."

Op 25 juni 1530, des namiddags om 3 uur — *de dag mag gevoegelijk de geboortedag van de Evangelische Kerk genoemd worden* — kwam de rijksdag van Augsburg samen in de kapel van het bisschoppelijk slot.

De beide Saksische kanseliers Dr. George Brück en Dr. Christiaan Beyer traden voor de keizer, de één met de Latijnse, de ander met de Duitse tekst van de 28 artikelen van de Augsburgse geloofsbelijdenis. De keizer verlangde natuurlijk voorlezing in de Latijnse taal. Maar de keurvorst van Saksen bracht daartegen in, dat men op de Duitse bodem toch waarlijk wel Duits mocht spreken. Zo las kanselier Beyer de artikelen voor in de Duitse taal. De voorlezing duurde twee uur. Ooggetuigen beweerden, dat daarbij de keizer in slaap gevallen was. Maar de belijdenis maakte een geweldige indruk. De bisschop van Augsburg gaf als zijn mening: "Wat voorgelezen is, dat is de zuivere waarheid, wij kunnen het niet loochenen."

Opgewonden merkte Wilhelm, de hertog van Beieren, op: "Ik hoor het nu wel, de Luthersen zitten op de Schrift en wij, pausgezinden, ernaast." De biechtvader van de keizer had het ook bij het rechte eind, toen hij zei: "Gij hebt een theologie, die men alleen begrijpt als men veel bidt." Maar Spalatinus zei: "Op deze dag is één van de allergrrootste werken geschied, die ooit op aarde geschied zijn."

Melanchton kon echter niet van zijn bezorgdheid los komen. Hij zond, "terwijl hij bijna onophoudelijk tranen stortte", de andere dag terstond aan Luther een afschrift van de Augsburgse belijdenis, met een brief, waarin hij uitdrukking gaf aan zijn overtuiging, dat men, voordat de roomsen het woord namen, nog verdere concessies moest doen om tot overeenstemming te komen.¹⁰

Hij verzocht Luther om raad. Deze gaf die in twee brieven, van 29 en 30 juni, die we in het kort weergeven.

Op 29 juli schrijft Luther: "Ik heb uw apologie ontvangen.¹¹ Ik vraag mij verwonderd af wat u bedoelt met uw vraag: wat en hoeveel men de pausgezinden toegeven moet. Wat de keurvorst betreft, dit is een andere vraag, nl. in hoever men terwille van hem moet toegeven, als er voor hem gevaar dreigde. Wat mij zelf aangaat, meen ik, dat er in deze apologie al meer dan genoeg toegegeven is, en ik zie niet in, waarin ik nog verder zou kunnen toegeven. Als dit voor hen niet genoeg is, dan zou ik hen duidelijker gronden en Schriftuitspraken moeten zien aanvoeren dan tot nu toe. Ik ben met deze zaak dag en nacht bezig, denk er diep over na, disputeer en doorloop de gehele Schrift, en steeds groter wordt mijn blijdschap in deze onze leer, en steeds vaster wordt in mij het besluit, dat ik mij nu niets meer zal laten ontnemen, het ga zo het wil.

Ik heb u, naar ik hoop, in mijn laatste brief niet ten dode, maar ten leven getroost. Wat kan ik nog meer doen? U bent verdrietig gestemd, omdat u de afloop en het einde van de zaak niet met uw handen betasten kunt. Maar wanneer u het begrijpen kon, dan zou ik met de hele zaak niets meer te maken willen hebben, en nog minder er de aanstichter van willen zijn. God heeft het neergelegd in iets, dat in uw redeneerkunst

¹⁰ Dit is op 5 augustus gebeurd door voorlezing van de in opdracht van de keizer door Eck en Cochaeus opgestelde weerlegging van de evangelische belijdenis, de zogenaamde confutatie. Daarop volgde een verweerschrift van Melanchthon, de zgn. apologie, waarvan de keizer de voorlezing niet toestond. Daarom vertrokken de meeste evangelische vorsten voordat de rijksdag geëindigd was. Zo kon het tot het scherpe eindoordeel van de rijksdag komen.

¹¹ Aanvankelijk werd de Augsburgse belijdenis "apologie" genoemd. Later kreeg het verweerschrift van Melanchthon tegen de confutatie van de roomsen deze naam.

en wijsheid niet voorkomt, dat betekent: in het geloof. Daarop zijn alle dingen gegrond, die men niet ziet of betast. Wanneer iemand probeert om deze onzichtbare dingen zichtbaar en grijpbaar te maken, zoals gij dat doet, dan ontvangt hij zorgen en tranen als loon voor zijn moeite. Zo gaat het nu met u. Al onze bemoedigende woorden halen immers bij u niets uit. De Heere heeft gezegd, dat Hij in donkerheid wil wonen, en de duisternis zal Zijn woning zijn. Wie het wil, die mag het veranderen. Als Mozes getracht had om de afloop te begrijpen, hoe hij aan het leger van Farao ontkomen zou, dan zou Israël nog wel tot op de huidige dag in Egypte zijn. De Heere vermeerderde uw en ons aller geloof. Als wij dat bezitten, wat kan dan satan met de gehele wereld doen? En als wij zelf geen geloof hebben, waarom willen wij ons dan niet op zijn minst met het geloof van anderen troosten? Want er moeten zeer zeker mensen zijn, die geloven, ook als wij niet geloven. Anders zou er in het geheel geen kerk meer op aarde zijn, en Christus zou voor het einde van de wereld opgehouden hebben bij ons te zijn, want als Hij niet bij óns is, ik bid u, waar is Hij dan ergens anders in de wereld?

Als wij niet de Kerk, of tenminste een deel van de Kerk zijn, waar is de Kerk dan wel? Of zijn soms de hertogen van Beieren, Ferdinand, de paus, de Turk en dergelijken de Kerk? Als wij het Woord van God niet hebben, wie heeft het dan wel? Maar zo God voor ons is, wie kan dan tegen ons zijn? Wel zijn wij zondaars en ondankbare mensen, maar dat maakt Hem niet tot een leugenaar. Mogen wij het in andere opzichten menigmaal mis hebben, in deze heilige en goddelijke zaak kunnen wij ons niet vergissen. Maar gij stoort u in het geheel niet aan dit alles, en daarom plaagt satan u en maakt hij u ziek. Moge Christus u genezen. Dat is onophoudelijk mijn vurig gebed. Amen."

Uit Luthers brief van 30 juni: "Ik weet werkelijk niet, geliefde Filippus, wat ik je nog schrijven moet, zo zeer maakt de gedachte aan uw heilloze en nutteloze zorgen mij het schrijven moeilijk. Ik weet immers, dat ik voor dove oren preek. Dat komt hieruit voort, dat u alleen uzelf gelooft, maar mij en anderen niet, en dat tot uw eigen grote schade. Ik kan naar waarheid zeggen: Ik heb in grotere benauwdheden verkeerd dan gij, naar ik hoop, ooit doormaken zult, en ik wens geen mens toe, zelfs onze woedendste vijanden niet, zij mogen ook nog zulke grote misdadigers en booswichten zijn, dat zij zo iets moeten ondergaan. En toch heb ik in zulk een ellende dikwijls verkwikking gevonden door een vertroostend woord van een broeder, nu eens uit de mond van Pommeranus, dan weer van u, soms ook van Jonas, of van een ander. Waarom luistert gij dan ook omgekeerd niet eens naar ons, die toch waarlijk niet naar het vlees of naar de wereld, maar zonder twijfel in de naam van God door de Heilige Geest spreken? Ofschoon wij gering zijn, laat voor u, zo bid ik u, toch Hij niet gering zijn, die door ons spreekt. Als het een leugen is, dat God Zijn Zoon voor ons gegeven heeft, dan mag de duivel in mijn plaats een mens zijn, of één van zijn schepselen. Maar als het waar is, wat doen wij dan met onze ellendige vrees, moedeloosheid, zorg en droefheid? Alsof Hij, die Zijn Zoon gegeven heeft, ons in de kleinere dingen niet zou willen bijstaan, en alsof satan machtiger zou zijn dan Hij. In persoonlijke aanvechtingen ben ik kleinmoediger en gij stoutmoediger, maar in het openbare leven zijt gij zoals ik ben in het persoonlijke, en ik ben in het openbare leven zoals gij in het persoonlijke (als men persoonlijk mag noemen wat tussen mij en de duivel in het geding is). U geeft niet om uw leven, maar voor de gemeenschappelijke zaak bent u bevreesd.

Maar wat de gemeenschappelijke zaak betreft, ben ik welgemoed en opgewekt, omdat ik weet, dat zij rechtvaardig en waar is, ja, meer dan dat: de zaak van Christus en van

Godzelf, die niet zo bang is voor hun zonden, als ik, kleine heilige, daarvoor vrezen en sidderen moet. Ik ben niet meer dan een zorgeloze toeschouwer, en ik lach wat om deze dreigende en woedende pausgezinden. Wanneer wij vallen, dan valt met ons ook Christus, de Heerser over de wereld. En als Hij zou vallen, dan zou ik toch nog liever met Christus vallen dan met de keizer staande blijven. U bent het toch niet alléén, die deze zaak in stand moet houden. Waarlijk, ik ben met mijn zuchten en bidden u trouw nabij. Als God het wilde, dan zou ik ook lichamelijk bij u zijn, want de zaak gaat ook mij aan, en dat nog meer dan u allen met elkaar. Daarom bid ik u om Christus' wil: veracht toch die goddelijke beloften en vertroostingën niet, als Hij spreekt: Werp uw zorgen op de Heere, verwacht de Heere. Vrees niet en word niet verschrikt, en dergelijke uitspraken meer, waarvan het Psalmboek en het Evangelie vol zijn, als: Vrees niet, Ik heb de wereld overwonnen.' Het is geen leugen, dat weet ik zeker, dat Christus de Overwinnaar van de wereld is. Waarom sidderen wij dan zo voor die overwonnen wereld, alsof zij de overwinnares was? Men zou toch zulk een uitspraak op zijn knieën van Rome of van Jeruzalem gaan halen! Maar omdat wij er zoveel hebben en zij gedurig gebruikt worden en bekend zijn, daarom waarden wij ze niet. Dat is echter niet goed. Ik weet wel, dat dit de zwakheid van het geloof is, maar laten wij met de apostel bidden: Heere, sterk ons in het geloof. Ik bid voor u, ik heb voor u gebeden, ik zal voor u bidden, en ik twijfel er niet aan, of ik wel verhoord ben, want ik voel het "amen" in mijn hart. Gebeurt niet wat wij willen, dan zal toch gebeuren wat beter is. Want wij verwachten een toekomstig Rijk, wanneer hier beneden alles mislukt is."¹²

Van dezelfde dag bezitten wij brieven aan de *Zwabische reformator Johann Brenz*, aan Jonas, Spalatinus, Agricola, die met elkaar in Augsburg vertoefden. Het zijn louter getuigenissen van de geloofsmoed van een man, die onwankelbaar staan blijft op de beloften van God.

Wij mogen ook niet voorbijgaan aan de brief, die Luther aan zijn diep bezorgde vrienden Jonas, Bugenhagen, Creuziger en Melanchton, die in Schmalkalden bijeen waren, op 19 maart 1540 gericht heeft. Hoe machtig klonken de troostwoorden van Luther, toen hij de geweldige tegenstelling liet zien tussen de onzichtbare wereld van het geloof en de treurige toestand van zijn tijd: "God is het, die midden in de dood levend maakt, en midden in de toorn aan ontferming denkt, en midden in Zijn verontwaardiging glimlacht. Zo zal Hij juist dan, wanneer Hij de gebeden afwijst, die toch verhoren, zoals immers al Zijn werken goddelijk, wonderlijk en onbegrijpelijk zijn.... Als Gij ons daarom vrede brengt, dan nemen wij die aan als uit het midden van de strijd gezonden; brengt Gij ons strijd, dan zullen wij nochtans hopen op vrede na de strijd; hetzij door de dood, hetzij door het leven: de wil van God geschiede."

Een geloof, dat de wereld overwint! Hoezeer is het ons ook in de laatste brieven van Luther aan Käthe tegemoet getreden!

De treurenden richt hij op

Een zielzorger met een scherpe blik voor de toenmalige verhoudingen is Luther vooral, wanneer hij rouwdragenden troost.

De brief van 15 mei 1525 aan *keurvorst Johann*, de broer van de op 5 mei overleden

¹² Luther had in de dagen van de Coburg een verzameling van lievelingsteksten aangelegd en aan de wand van zijn kamer gehangen, b.v. Psalm 118: 5, 1: 6, 74: 21. Vooral Psalm 118: 5 nam een eerste plaats in. Psalm 118 kan de lievelingspsalm van Luther genoemd worden. Steeds weer sterkt hij zich met deze teksten, en zij klinken ook in de brieven van de Coburg duidelijk door.

keurvorst Frederik, brengt de algemene rouw over de vorst tot uitdrukking en schenkt op tedere wijze aandacht aan het persoonlijk leed van de broer. Maar ook voor een vorst is het leed "de school, waarin God ons opvoedt en op Hem leert vertrouwen, opdat het geloof niet altijd alleen op de tong en in de oren zweeft, maar ook oprecht in de grond van het hart aanwezig is. In deze school is uw genadige hoogheid thans ook, en God heeft ongetwijfeld het hoofd weggenomen, om in de plaats daarvan zelf uw genadige hoogheid nader bij te komen." uw genadige hoogheid moge mijn schrijven gunstig aannemen, en zich verder verlustigen in het Boek der Psalmen en de Heilige Schrift, die vol is van allerlei troost. Hiermee Gode bevolen!"

Hij, die zelf meer dan eens het verdriet van de scheiding van een liefhebbende echtgenote van nabij gevoeld heeft, leefde van harte mee in de smart van de weduwnaar.

Zo troost hij zijn oude vriend en schoolkameraad **Hans Reinecke** over het heengaan van zijn echtgenote. "Ik heb vernomen, dat onze lieve God en Vader u bezocht heeft en uw lieve huisvrouw van u en tot Zich genomen heeft, wat u toch wel, om uw liefde voor haar, terecht zeer veel verdriet moet doen, en dat ook mij om uwentwil van harte leed doet." Maar zijn vriend moge dit leed als een christen dragen: "Omdat gij immers het woord van God in rijke mate hebt leren kennen, daarom hoop ik, dat ge u wel zó zult weten te oefenen, dat u in de genade van God en in Zijn vaderlijke wil een blijdschap vindt, die groter is dan de smart over uw verlies zijn kan." En hij ziet toch getroost een naar huis gegane christen na: "Zo is het vooral een grote troost, dat uw huisvrouw zo begenadigd, rustig en als een christin uit dit jammerdal heengegaan is. Daarmee geeft God u een tastbaar bewijs, dat Hij niet uit toorn, maar uit louter goedheid met u handelt. De grootste schat op aarde is een lieve huisvrouw, maar een zalig einde is een schat, die elke andere schat te boven gaat en een eeuwige troost."

De weduwe van magister **George Schultze** bindt hij kort en krachtig twee redenen voor troost op het hart: "Wees in de eerste plaats zeer getroost, omdat hij als een christen zo zalig van hier is gegaan. Ten tweede is de wil van God, onze lieve Vader, die zelfs Zijn Zoon voor ons gegeven heeft, de allerbeste. Hoezeer betaamt het ons dus, dat ook wij ten dienste van Zijn wil en welgevallen onze wil Hem opofferen. Wij zijn dit niet alleen verplicht, maar het zal ook een rijke en eeuwige vrucht voortbrengen. Moge echter Hij, onze lieve Heere Jezus Christus, u rijkelijk troosten met Zijn Geest. Amen. Hiermee de lieve God bevolen."

Aan magister **Ambrosius Bernd**, wiens vrouw, kinderen en moeder in één week gestorven zijn, geeft Luther de raad om te bedenken, dat het grootste verdriet, met God gedragen, zoet is in vergelijking met het veel kleinere leed van hen, die lijden zonder God: "Weet, geliefde magister, dat de barmhartigheid van God groter is dan onze droefheid en narigheid. u hebt naar uw mening wel oorzaak tot droefheid, maar het is niets anders dan goede suiker, vermengd met azijn. Er is met uw vrouwtje wat goeds geschied, want zij leeft nu met Christus, zij heeft de sprong gedaan. O, had God maar gewild, dat ik die sprong ook gedaan had! Ik zou niet erg naar hier terug verlangen! Zie niet alleen op de azijn, maar laat de suiker ook in aanmerking komen. Zie naar het onheil van anderen, dat alleen maar vol is met azijn, die geen suiker bevat."

De weduwnaar **Autor Broitzer** spoort hij aan om zijn leed af te meten aan het lijden van Christus. Hoe klein zal het dan zijn, vooral wanneer het om een zalig afgestorvene

gedragen wordt: "Ga met zulk een smart tot de dierbare Christus, en bedenk met een oprecht geloof, hoe ons lijden, dat wij om Zijntwil verduren, niets is in vergelijking met het lijden, dat Hij om onzentwil gedragen heeft; dit alles moet immers door Zijn lijden overwonnen zijn. Bovenal moet u God ervoor danken, dat de goede vrouw als een oprechte christin, zalig en bij kennis gestorven is; zoals u weet is dit een onuitsprekelijke genade, die maar weinigen beschoren is, terwijl er zoveel anderen zeer erbarmelijk aan toe zijn. Christus, onze dierbare Heere en onze Troost, moge u troosten en ook sterken om Zijn wil te volbrengen, te loven en te danken. Amen!"

In de rouwbrief aan *Justus Jonas*, van 26 december 1542, kan men de persoonlijke smart aanvoelen van de vriend, in wiens hart de nauwelijks geheelde wond wéér openbreekt. Jonas verloor 2 jonge kinderen. Zelf rouwdragend neemt hij zijn vriend bij de hand om met hem te gaan tot Hem, die de Vader der barmhartigheid en de God van alle vertroosting is. Wij geven de brief volledig weer.

"Genade en vrede in Christus, die ons Heil en onze Troost is, mijn geliefde Jonas. Ik weet niet wat ik schrijven moet, zó heeft de plotselinge slag, die u getroffen heeft, mij terneer geslagen. Wij allen hebben in haar de liefste levensgezellin verloren. Zij was voor mij niet slechts een in de waarheid geliefde ziel, maar haar aanblik, met die onveranderlijke beminnelijkheid, was mij reeds tot een ware troost, omdat wij wisten, dat zij al onze lotgevallen, goede en kwade, geheel als haar eigene beschouwde en droeg. Waarlijk een smartelijke wond. Ik had gehoopt, dat zij mij zou overleven en voor de mijnen een troosteres zou zijn, als de meest vooraanstaande en de beste onder alle vrouwen. Ik word door een geweldige smart geschokt, als ik aan haar liefelijk voorkomen, haar zuivere zachtmoedigheid, en haar trouw hart terugdenk. Dan moet ik zuchten en snikken, zo sterk is het verlangen naar deze voorbeeldig vrome, oprechte, kuise en menslievende vrouw. Wat dat vooral voor u zijn moet, kan ik gemakkelijk uit mijn eigen ondervinding nagaan. Het vlees geeft hier geen enkele troost; men moet naar de Geest gaan om te leren inzien, dat zij na een gelukkig volbrachte loop ons voorgegaan is naar Hem, die ons allen geroepen heeft, en ook ons op het door Hem bepaalde zalige uur uit deze ellende en de slechtheid van de wereld bij Zich thuisbrengen zal. Amen.

Intussen bid ik u om zó te treuren (zij verdient het werkelijk), dat u ook aan ons lot en dat van de christenen in het algemeen blijft denken. Al worden wij ook naar het vlees door nog zulk een grote kloof van elkaar gescheiden, toch mogen wij een blik slaan in het gindse leven, en ons eenmaal door de liefelijkste band met elkaar verbonden zien, verenigd in die Ene, die ons zó liefgehad heeft, dat Hij ons door Zijn eigen bloed en sterven dat leven verworven heeft. 'Hetzij wij leven, hetzij wij sterven, wij zijn des Heeren', zoals Paulus zegt. Het is voor ons een heerlijke afsluiting, wanneer wij in een oprecht geloof in de Zoon van God ontslapen. Dan gaat het woord in vervulling: "Uw goedertierenheid is beter dan het leven.'

Hoever zijn toch van zulk een troost verwijderd de Turken en de Joden, en nog erger de pausgezinden, die beter éénmaal konden treuren om niet eeuwig te moeten treuren. Wij worden slechts matig bedroefd, voordat ons de onuitsprekelijke vreugde ten deel valt, waarin uw Käthe en mijn Magdalena met vele anderen ons voorgegaan zijn, en waar zij ons dagelijks heen roepen, aanmoedigen en lokken, om hen toch te volgen. En wie zou deze wereld niet moe worden, na al het monsterachtige, dat zij te voorschijn brengt, zodat haar Sodomitisch gedrag dag en nacht onze ogen en zielen kwelt. Zij bedroeven immers, evenals in de tijd van Noach, in zulk een mate de Heilige Geest, dat de hele schepping ervoor boeten moet, gelijk zij immers met ons in onuitsprekelijke zuchtingen zucht naar haar eigen en onze verlossing. Hij echter, die

deze zuchtingen kent en verstaat, zal zulk een angstig en smachtend verlangen spoedig vervullen. Amen.

Ik heb dit alles willen schrijven, omdat ik uit droefheid om u niet anders kan, daar ik vermoed, dat u door de diepste smart terneer gedrukt wordt. Mijn Käthe bestierf het bijna. Die beide zielen waren immers geheel één geworden. Wij bidden, dat de Heere u ook lichamelijk zal troosten, want uw geest heeft toch wel voldoende reden tot blijdschap, wanneer hij bedenkt, hoe de nu heilige en zalige vrouw wel van uw zijde weggerukt, maar in de hemel en het eeuwige leven opgenomen is. Dit lijdt immers geen twijfel, nadat zij met zulke godvruchtige en heilige woorden haar geloof beleden heeft, en aan het hart van Christus ontslapen is. Zo is ook mijn Leentje ontslapen, mij tot een grote en enige troost. De Heere, die u zó temeer geslagen heeft, moge u weer opnieuw troosten, nu en in eeuwigheid. Amen!"

Hartroerend is ook een brief van Luther aan de ouders van een zekere *Johann Zinck*, uit Königsberg in Frankenland, die als student te Wittenberg gestorven is. Zinck, die tot de leerlingen van Veit Dietrich behoorde, had in het gezin van Luther kost en inwoning genoten. Hij was in zijn ziekte door Käthe moederlijk verpleegd. Aan de treurende ouders schrijft de reformator, terwijl hij ons het beeld van de knaap levendig voor ogen stelt, o.a.: "Hij is voor ons allen een zeer lieve jongen geweest, en vooral voor mij (zodat ik hem vele avonden gebruikt heb om in mijn gezin de discant te zingen) omdat hij aardig, rustig, welopgevoed en in de studie zeer ijverig was, zodat zijn heengaan ons diep bedroefd heeft, en wij hem, als het maar even mogelijk geweest was, zeer graag gered en bij ons gehouden zouden hebben. Maar God heeft hem nog meer lief gehad: Hij heeft hem willen hebben.

Maar het meest moet u toch troosten, zoals het dat ook doet, dat hij meer dan anderen kalm en zacht ontslapen is, met een schone belijdenis, een vast geloof, en goed bij kennis, zodat het ons allen verwonderd heeft en er geen twijfel over kan bestaan, evenmin als het christelijk geloof leugenachtig zijn kan, dat hij bij God is, zijn ware Vader, en eeuwig zalig is. Want bij zulk een heerlijk, christelijk einde kan de ingang in het hemelrijk niet uitblijven. Wees daarom op zulk een wijze bedroefd dat u nog veel meer getroost wordt, want u hebt hem niet verloren, maar voor u uit gezonden om hem eeuwig en zalig te mogen behouden."

En tenslotte: hoe zwaar zal Luther de gang naar het klaaghuis van zijn vriend *Lucas Cranach* gevallen zijn. Maar welk een gezegende, troostrijke gang is het geweest! Uit Bologne was het bericht gekomen, dat Johann, de zoon van Cranach, een veelbelovende jonge schilder, op 9 oktober 1536 met een "schone, heerlijke, christelijke belijdenis gestorven was."

De ouders waren diep bedroefd en maakten zichzelf verwijten, omdat zij hem naar Italië hadden laten gaan. Luther bezocht hen op 1 december. Hij wees hen op de vaders van het Oude Verbond, die ook om hun zoons smart geleden hadden, en hij spoort hen aan om zich erover te verheugen, dat hun zoon in het geloof in zijn Verlosser heengegaan was, en nu bij zijn ware Vader was.

De zieken verkwikt hij

Van het klaaghuis gaan wij naar de ziekenkamer. Luther, die zelf in de lijdensschool van het ziek-zijn overvloedig geoefend was, begreep de zieken zeer goed en had ze hartelijk lief. Doordrongen van de plicht van een christen om in de zieke broeders en zusters de Heiland te dienen, was hij een toegewijd zielzorger aan de ziekbedden. Aan een gelegenheid daartoe ontbrak het hem niet. Wij zien hem vooral in tijden waarin de

pest heerste, volhouden als een goede herder, die zijn kudde niet verlaat. Wanneer wij bedenken, hoe slecht het toentertijd met de maatregelen voor de volksgezondheid gesteld was, en hoe onverschrokken Luther de lijdens aan de pest zelfs aanraakte, dan moeten wij ons alleen maar erover verwonderen, dat hij zelf niet besmet werd. Als eerste offer tijdens de *pestepidemie van 1527* werd de vrouw van de toenmalige burgemeester Tilo Dene weggerukt. Luther hield de stervende in zijn armen. Welk een wervingskracht moest er van zulk een prediking met de daad uitgaan! Wij vinden Luther niet slechts in bijzonder moeilijke tijden aan de ziekbedden. Ook in andere omstandigheden laat een van zijn vrienden ons in de tafelgesprekken met hem in de geest aan het ziekbed vertoeven. Daaruit vernemen wij:

"Wanneer Dr. M. Luther ergens bij een zieke kwam, die hij tijdens zijn ziekte bezocht, sprak hij zeer vriendelijk met hem, boog zich over hem heen, en vroeg eerst naar zijn ziekte: wat hem scheelde, hoe lang hij mankerende geweest was, welke geneesmiddelen men hem gegeven had. Daarna begon hij te informeren, of hij zich in deze ziekte ook geduldig gedragen had tegenover God.

Wanneer hij vernomen had, hoe de zieke zich gedragen had, en hoe hij jegens God gezind was, dat hij zijn ziekte geduldig ondergaan en verdragen wilde, omdat God hem die naar Zijn genadige en vaderlijke wil gezonden had, en dat hij deze bezoeking om zijn zonde wel verdiend had, en dat hij bereid was om gewillig te sterven, als het God behaagde, dan begon hij zulk een christelijk voornemen en verlangen hoog te loven als een werk van de Heilige Geest, die in hem werkte. En hij prees het als een grote weldaad van God, als iemand in dit leven ware kennis van God krijgt, en in Jezus Christus, onze enige Heiland, gelooft, en zijn wil aan de wil van God onderwerpt. Dan spoorde hij hem aan om in dit geloof met de hulp van de Heilige Geest bestendig te volharden, en hij verklaarde zich bereid om ijverig tot God voor de zieke te bidden.

Als dan de zieken Dr. Luther dankten en zeiden, dat zij het niet verdiend hadden, dat hij hen had bezocht, dan antwoordde de doctor gewoonlijk dat het zijn ambt en plicht was, en dat zij hem daarvoor geen dank verschuldigd waren. En hij troostte hen met te zeggen, dat zij moed moesten houden en niet vrezden, omdat God voor hen een genadig God en Vader was, waarvan Hij hun ter verzekering betrouwbare zegels en brieven gegeven had, namelijk Zijn Woord en Sacramenten. En opdat wij arme zondaren van de duivel en de hel verlost zouden worden, had de Zoon van God Zich vrijwillig in de dood begeven en ons met God verzoend."

Als een wijs zielzorger kende Luther ook het nauwe verband tussen de geestelijke en lichamelijke gesteldheid van de mensen, en hij was ervan overtuigd, dat menig lichamelijke ziekte haar oorzaak in een ziekelijke zielsgesteldheid heeft. Hij zegt tot een secretaris van de kanselarij, die hij te Torgau bezocht — de vrome, ijverige man lag ziek aan waterzucht — "dat hij zich aan de voorschriften van de dokters houden moet, opdat de zegen van God niet door zijn zorg en verdriet tegen gehouden werd. Want het is zoals men zegt: Moed verloren is al verloren; als het hart vrolijk is, dan is er voor het lichaam geen nood! En dat hij moest handelen naar de raad van de heilige Petrus, en zijn ziel aan de getrouwe Schepper aanbevelen." De zieken, met wie Luther in aanraking kwam, vereerden hem als hun "lieve vader in Christus." De macht van zijn met de Geest gezalfde persoonlijkheid, en zijn krachtig, gelovig gebed oefenden op hen een weldadige en heilzame invloed uit. Hoezeer het hem daarbij steeds om de hoofdzaak, om het zieleheil van de zieken te doen was, en met welk een liefde en ernst hij hen aan het enige nodige herinnerd heeft, vernemen wij telkens opnieuw. Zo zei hij aan het ziekbed van de weduwe Felicitas von Selmenitz: "Wij hebben veel te lang

gewacht, wanneer wij pas in de hoogste nood Christus willen leren kennen. Hij is tot ons gekomen in de Doop, Hij is bij ons geweest, en Hij heeft voor ons zo mooi een brug gemaakt om daarover door de dood uit dit leven naar het toekomstige leven te gaan. Dat moet u zeker geloven."

Wanneer wij de troostbrieven van Luther lezen, dan verbazen wij ons zowel over hun aantal en de uit de volheid van het geloof geputte aandachten, als over het liefdevol ingaan op de toestand van hen, aan wie zij gericht zijn.

Hoezeer komt ook het beeld van Luther als vriend tot zijn volle recht, wanneer wij ons in de troostbrieven aan zijn vrienden verdiepen. Deze willen in hem immers graag de trooster van Godswege hebben, en zij zagen zich in deze verwachting niet teleurgesteld.

"Het doet mij leed", zo schrijft hij aan zijn zieke vriend, kanselier *Caspar Müller* te Mansfeld, die hem om troost verzocht had, "dat u door God met nog meer ziekte overladen wordt. Maar als God het toch wil, dat u zo ziek bent, dan zal Zijn wil ongetwijfeld beter zijn dan die van ons allen, daar zelfs de allerbeste en zondeloze wil van Zijn lieve Zoon zich op gelijke wijze een hogere en de in goedheid alles overtreffende wil van Zijn lieve Vader onderwerpen moest. Moge Zijn wil ook door ons met vreugde en tenminste met geduld worden volbracht. Amen.

In het kort, er staat geschreven: 'Vreest niet. Ik heb de wereld overwonnen.' Wat moeten wij anders doen, dan de Overwinnaar van de wereld, van de duivel, van de zonde, van de dood, van het vlees, van de ziekten, en van elk kwaad, in ons lichaam verheerlijken en verdragen? Zijn juk is immers zacht, en Zijn last is licht. Maar ons juk en onze last, die Hij droeg voor ons, waren de duivel, ja, de toorn van God; daarvoor moge God ons bewaren ja, Hij heeft ons daarvan reeds verlost, en wij dragen in de plaats daarvan Zijn dierbaar juk en Zijn lichte last. Dat is nog te doen, die ruil aanvaarden wij met blijdschap. Het is een goede koopman en een genadige handelaar, die ons het leven verkoopt voor de dood, en de gerechtigheid in ruil voor de zonde, en ons in plaats daarvan voor korte tijd een paar ziekten als cijns oplegt, als een bewijs, dat Hij het goedkoper geeft en vriendelijker borgt dan de kwanselaars en handelaars op aarde dat doen. Welnu dan, de Heere Jezus Christus is de Man, en de eigenlijke Man, die in ons strijdt, in ons zegeviert, in ons triomfeert. Hij zal en moet dat wel zijn, en wij zijn het met Hem en in Hem. Het is niet anders, laat dan de poorten van de hel vrij woeden."

Het slot van dit gedeelte vormen de brieven, die Luther aan zijn zieke ouders geschreven heeft. Zij verschaffen ons een blik, zowel in het liefdevolle kinderhart van de zoon, als in het godvruchtig en op God vertrouwend gemoed van de degelijke luidjes. Hoe graag zou Luther persoonlijk aan hun ziekbed verschenen zijn, maar de tijdsomstandigheden lieten dat beslist niet toe. Reeds door de voor de aanspraak geplaatste apostolische groet wordt de inhoud van de brieven bepaald. Opmerkelijk is ook, hoe Luther de nadruk legt op de troost, die er ligt in het bezit van de vriendelijke Heiland, terwijl de rooms-katholieke werkheiligheid, Maria- en heiligenverering toch altijd weer de schrik voor een meedogenloze rechter voor ogen hebben. Zo moest wel, voordat zij door de donkere poort van de dood gingen, nog zeer helder het licht van het geloof in het heil, dat uit de blijde boodschap verkregen was, in het hart van de ouders vallen, waartoe de zoon, door de wonderlijke wegen van God, hun een leidsman mocht zijn.

De brief aan zijn vader put in het bijzonder troost uit de volheid van het Boek der Psalmen, terwijl in de brief aan zijn moeder de blijde boodschap van het Evangelie, en

dan met name die van het woord van de Heere in Joh. 6: 33 gebracht wordt. En als om de ouders nog een bijzondere vreugde te bereiden, en in hun hart de herinnering aan het huiselijk geluk in het Zwarte Klooster op te wekken, waarvoor zij God zo menigmaal mochten danken, verzoekt de zoon zijn vader en zijn moeder met aandrang om bij hen te komen. Hij laat ten slotte en in het bijzonder zijn zieke moedertje een blik slaan in de kamer en in de kring van de kinderen, waar men de lieve grootmoeder in de voorbede en met groot verlangen gedenkt.

Aan zijn vader schrijft hij op 15 februari 1530. De brief luidt als volgt:

"Aan mijn lieve vader, Hans Luther, burger van Mansfeld in het dal, genade en vrede in Christus Jezus, onze Heere en Heiland. Amen. Lieve vader! Mijn broer Jakob heeft mij geschreven, dat u gevaarlijk ziek moet zijn. Omdat tegenwoordig de boosheid heerst, en bovendien overal in verband met de tijdsomstandigheden gevaar dreigt, begin ik over u in ongerustheid te verkeren. Want ofschoon God u tot nu toe een stevig en sterk lichaam gegeven en gelaten heeft, maakt toch in deze tijden uw hoge leeftijd mij ongerust, ook al zijn wij allen, daarvan afgedacht, geen uur zeker van ons leven, ook in de toekomst niet. Daarom, al zou ik zeer graag zelf lichamelijk tot u gekomen zijn, hebben toch mijn goede vrienden mij dat ontraden en uit het hoofd gepraat, en ook zelf ben ik tot het besluit gekomen, dat ik God niet mocht verzoeken en mij in gevaar begeben, want u weet hoe goed de heren en de boeren mij gezind zijn.

Maar het zou voor mij een grote vreugde zijn, als u wanneer dat mogelijk zou zijn, met moeder bij ons liet brengen, wat ook mijn Käthe met tranen begeert, evenals wij allen. Ik verwacht, dat wij u op het allerbeste zullen verzorgen. Daarom heb ik Cyriacus tot u gezonden, om na te gaan, of dit met het oog op uw ziekte mogelijk zou zijn. Want of u naar de wil van God in dit leven blijft gespaard of in het toekomstige leven wordt opgenomen, dan zou ik toch (zoals mij dat past) van harte gaarne bij u zijn, en u naar het vierde gebod met mijn getrouwe dienst als uw kind tegenover God en u mijn dankbaarheid betonen.

Intussen bid ik de Vader, die u voor mij tot een vader geschapen en aan mij geschonken heeft, uit de grond van mijn hart, of Hij u naar Zijn grondeloze goedheid sterken en door Zijn Geest verlichten wil, opdat u met blijdschap en dankzegging de zalige leer van Zijn Zoon, onze Heere Jezus Christus, belijden mag, waartoe u ook al door Zijn genade uit de gruwelijke duisternis en dwalingen van voorheen geroepen en gekomen bent, en ik hoop, dat Zijn genade, die u tot die belijdenis gegeven is, en die Zijn werk in u begonnen is, dat ten einde toe, tot in het toekomstige leven, en in de blijde toekomst van onze Heere Jezus Christus bewaren en volbrengen zal. Amen.

Want Hij heeft die leer en dat geloof reeds in u verzegeld en met merktekenen bevestigd, doordat u namelijk terwille van Zijn Naam veel laster, smaad, hoon, spot, verachting, haat, vijandschap en gevaar met ons allen verdragen hebt (Gal. 6: 17). Dat zijn echter de echte kentekenen, waarin wij onze Heere Christus gelijk en gelijkvormig moeten zijn, zoals de heilige Paulus zegt (Rom. 8: 19), opdat wij ook aan Zijn toekomstige heerlijkheid gelijk worden.

Laat dan uw hart in uw zwakheid moedig en opgewekt zijn, want wij hebben in dat leven bij God een beslist getrouwe Helper, Jezus Christus, die voor ons de dood met de zonden te niet gedaan heeft, en nu daarboven voor ons zit, en met alle engelen op ons neerziet en over ons waakt, zodat wij, wanneer wij moeten heengaan, niet bezorgd behoeven te zijn of bang, dat wij verzinken zullen, of te gronde gaan. Hij bezit zulk een grote macht over de dood en de zonde, dat zij ons niets doen kunnen. Ook is Hij zó van harte trouw en goed, dat hij ons nóch kan, nóch wil verlaten. Maar dit alleen,

als wij dit zonder twijfel begeren.

Want Hij heeft het gesproken, beloofd en toegezegd. Hij zal en kan ons niet beliegen of bedriegen, daar is geen twijfel aan. 'Bidt', zegt Hij, 'en u zal gegeven worden, (Matt. 7: 7). En elders (Hand. 2: 21): 'Een iegelijk, die de Naam des Heeren zal aanroepen, die zal zalig worden.' En het gehele Boek der Psalmen is vol van zulke vertroostende beloften, in het bijzonder Psalm 91, en het is goed voor elke zieke om die vooral te lezen.

Dat wilde ik met u schriftelijk bespreken, omdat ik bezorgd ben over u vanwege uw ziekte (hoewel wij het uur niet weten), en omdat ik deel mag hebben aan uw geloof, strijd, troost en dankbaarheid jegens God voor Zijn heilig Woord, dat Hij ons zo rijkelijk, versterkend en genadig geschonken heeft.

Mocht het echter, als dat beter leven nog wat op zich laat wachten, Zijn goddelijke wil zijn, dat u samen met ons nog langer in dit droevig en onzalig jammerdal lijden en ellende zien en horen moet, of die met alle christenen moet helpen dragen en overwinnen, dan zal Hij ook genade geven om dat alles gewillig en gehoorzaam te aanvaarden. Dit vervloekte leven is immers niets anders dan een waar jammerdal, waarin men hoe langer hoe meer zonde, slechtheid, plagen en ellende ziet en ervaart, die niet ophouden noch afnemen, voordat men ons in het graf legt. Maar daar moet dat alles ophouden en ons rustig in Christus laten slapen, totdat Hij wederkomt en ons weer opwekt in blijdschap. Amen.

Hiermee beveel ik u aan bij Hem, die u meer liefheeft dan ge uzelf, en u zulk een grote liefde bewezen heeft, dat Hij uw zonde op Zich genomen en met Zijn bloed betaald heeft, en u dat door het Evangelie heeft laten weten, en u door Zijn Geest het geloof daarin geschonken heeft, en alles zó zeker toebereid en verzegeld heeft, dat u in niets bezorgd behoeft te zijn en voor niets behoeft te vrezen, als u maar standvastig en getroost met uw hart bij Zijn Woord en bij het geloof blijft. Als dat gebeurt, laat Hem dan maar zorgen, Hij zal alles wel maken, ja, Hij heeft dat al op het allerbeste gedaan, meer dan wij het kunnen begrijpen. Hij, onze lieve Heere en Heiland, zij met en bij u, opdat wij (hetzij dat God het hier of daarboven geeft) elkaar met blijdschap mogen weerzien. Want wij geloven vast, zonder er aan te twijfelen, dat wij elkaar bij Christus zullen weerzien, want het afscheid van dit leven is voor het oog van God veel geringer dan wanneer ik uit Mansfeld van u naar hier, of gij van mij uit Wittenberg naar Mansfeld zou gaan. Dit is zeker waar, het gaat om een uurtje slapen, en daarna zal het anders worden.

Hoewel ik verwacht, dat uw herder en leraar u in deze dingen zijn trouwe dienst rijkelijk zal bewijzen, zodat u mijn gebabbel nauwelijks nodig hebt, kon ik toch niet nalaten om mijn lichamelijke afwezigheid, die mij (God weet het) van harte leed doet, te verontschuldigen.

Mijn Käthe, Hansje, Leentje, meui Lena, en het gehele gezin, groeten u en bidden aanhoudend voor u. Groet mijn lieve moeder en alle vrienden. De genade en de kracht van God zij en blijve eeuwig bij u. Amen.

Uw liefhebbende zoon Maarten Luther."

De predikant van Mansfelt, *Michael Cölius*, die ook getuige is geweest van het sterven van de reformator, las de zieke de brief voor.

Op de vraag van zijn zielzorger, of hij ook geloofde wat hij gehoord had, gaf de oude Luther ten antwoord: "Als ik het niet geloofde, dan zou ik een schurk zijn."

Vader Luther is op 29 mei 1530 gestorven.

De brief aan *zijn moeder* is van 20 mei 1531. Wij geven ook die onverkort weer:

"Aan de deugdzame vrouw Margaretha Luther, weduwe te Mansfelt, mijn hartelijk geliefde moeder: Genade en vrede in Christus Jezus, onze Heere en Heiland. Amen.

Mijn hartelijk geliefde moeder!

Ik heb de brief van mijn broer Jakob over uw ziekte ontvangen, en ik ben daarover van harte bedroefd, vooral omdat ik naar het lichaam niet bij u kan zijn, zoals ik dat wel graag zou willen. Maar toch verschijn ik met deze brief lichamelijk, ja, ik wil ook, evenals al de onzen, bij u in de geest aanwezig zijn. Hoewel ik verwacht, dat uw hart ook zonder dat allang en rijkelijk genoeg onderricht is, en u (Gode zij dank) Zijn vertroostend Woord wel in uw hart draagt, en daarbij ook goed van predikers en troosters voorzien zijt, zo wil ik toch ook het mijne doen, en naar mijn plicht mijzelf als uw kind en u als mijn moeder erkennen, omdat ons beider God en Schepper ons gemaakt en tegenover elkaar verplichtingen opgelegd heeft, waarmee ik dan tevens de menigte van uw vertroosters vermeerder.

In de eerste plaats, lieve moeder, weet u door uw genade nu wel, dat uw ziekte Zijn vaderlijke, genadige roede is, en dan wel een zachte roede, in vergelijking met die Hij voor de goddelozen, ja ook dikwijls voor Zijn eigen, lieve kinderen gebruikt, wanneer de één onthoofd, de ander verbrand, en een derde verdronken wordt, enzovoort, zodat wij allen tezamen moeten uitroepen: 'Om Uwentwil worden wij de ganse dag gedood, wij zijn geacht als schapen ter slachting' (Ps. 44: 23, Rom. 8: 36).

Daarom moet zulk een ziekte u niet bedroeven of verontrusten, maar u moet die dankbaar aannemen, als door Zijn genade u toebeschikt, en in aanmerking nemen, ook al zou het op de dood en het sterven uitlopen, hoe licht dit lijden is in vergelijking met het lijden van Zijn eigen, lieve Zoon, onze Heere Jezus Christus, dat Hij niet voor Zichzelf, zoals wij, moest ondergaan, maar dat Hij voor ons en onze zonden geleden heeft.

In de tweede plaats weet u ook, lieve moeder, welke de eigenlijke hoofdzaak en grondslag van uw zaligheid is, waarop u uw troost moet bouwen in deze en in alle nood, namelijk de hoeksteen Jezus Christus (Jes. 28: 16, Rom. 9: 33, 1 Petr. 2: 6), die niet wankelen noch bezwijken zal, en die ons ook niet kan laten verzinken of ten onder gaan. Want Hij is de Heiland, en heet de Heiland van alle arme zondaars (1 Tim. 4: 4) en van allen, die in nood en dood verkeren en zich op Hem verlaten en Zijn Naam aanroepen. Hij zegt: 'Vreest niet, Ik heb de wereld overwonnen.' Als Hij de wereld overwonnen heeft, dan heeft Hij toch zeker ook de overste van de wereld met al zijn macht overwonnen. Maar waarin bestaat zijn macht anders dan in de dood, waardoor hij ons aan zich onderworpen heeft, en om der zonden wil gevangen hield? Maar nu de dood en de zonde overwonnen is, kunnen wij blij en getroost het liefelijk woord vernemen: 'Vreest niet, Ik heb de wereld overwonnen.'

Wij moeten er immers niet aan twijfelen, of dit wel zeker waar is, en dat niet alleen, maar ons wordt ook bevolen, dat wij die troost met blijdschap en met alle dankzegging moeten aannemen. En wie zich met dit woord niet wil laten troosten, die doet de dierbare Trooster onrecht en de grootste schande aan, alsof het niet waar zou zijn, dat Hij de wereld overwonnen heeft, waardoor wij de overwonnen duivel, zonde en dood, weer tot tirannen over onszelf en tegen de dierbare Heiland maken, waarvoor God ons moge behoeden.

Daarom mogen wij ons nu met alle zekerheid en blijdschap verheugen, en wanneer ons enige gedachte aan zonde of dood wil verschrikken, dan mogen wij ons hart daartegen verheffen en zeggen: Mijn lieve ziel, wat doet ge? Lieve dood, lieve zonde, wat maakt ge u druk en waarom verschrikt u mij? Weet u niet, dat u overwonnen bent en dat gij, o dood, geheel dood zijt? Kent u niet Iemand, die van u zegt: Ik heb de

wereld overwonnen? Het betaamt mij niet om naar uw schrik aanjagend woord te horen, en dat aan te nemen, maar wel naar het vertroostend woord van mijn Heiland: 'Vreest niet, Ik heb de wereld overwonnen.'

Hij is de Overwinnaar, de ware Held, die mij daarin deelgenoot maakt van Zijn overwinning en mij die toe-eigent: 'Vreest niet!' Daar blijf ik bij, aan dat woord en aan die troost houd ik mij, daarbij blijf ik zowel hier, als wanneer ik heenga, want Hij beliegt mij niet. Uw vals schrikbeeld zou mij graag bedriegen en met leugenachtige gedachten van deze Overwinnaar en Heiland losscheuren. Het is immers alles gelogen, even zo waar als het is, dat Hij u heeft overwonnen, en ons bevolen heeft om welgemoed te zijn.

Zo roemt ook de heilige Paulus, de verschrikkingen van de dood trotserend (1 Cor. 15: 55): 'De dood is verslonden in de overwinning. Dood, waar is uw overwinning. Hel, waar is uw prikkel?' Verschrikken en bang maken kunt ge, evenals een houten beeld van de dood, maar u hebt geen macht om te doden, want uw overwinning, uw prikkel en uw kracht zijn in de overwinning van Christus verslonden. U kunt uw tanden laten zien, maar u kunt ons daarmee niet verslinden. Want God heeft ons de overwinning over u gegeven door Jezus Christus, onze Heere, aan Wie lof en dank zij gebracht. Amen. Laat uw hart, lieve moeder, zich met deze woorden en gedachten bezig houden, en met niets anders, en wees er vooral dankbaar voor, dat God u tot de kennis hiervan gebracht heeft, en u niet heeft laten zitten in de dwaling van het pausdom, die men ons geleerd heeft, namelijk om op ons eigen werk en de heiligheid van de monniken te bouwen, en deze enige Troost, onze Heiland, niet voor een Trooster, maar voor een meedogenloze rechter en tiran te houden, zodat wij van Hem tot Maria en de heiligen de toevlucht moesten nemen, en van Hem geen genade of troost konden verwachten.

Maar nu weten wij door de grondeloze genade en barmhartigheid van onze hemelse Vader wel anders, namelijk dat Jezus Christus onze Middelaar (1 Tim. 2: 5) en de Troon der Genade is (Rom. 3: 25), en onze Bisschop in de hemel voor het aangezicht van God, die dagelijks onze Plaatsvervanger is, en de Verzoener voor allen als zij slechts in Hem geloven en Hem aanroepen (Hebr. 4: 15; 7: 25), en dat Hij geen meedogenloze Rechter is, behalve voor hen, die niet in Hem geloven en Zijn troost en genade niet willen aannemen. Hij is niet de Man, die ons aanklaagt en bedreigt, maar die ons verzoent en onze plaats inneemt met Zijn eigen dood en bloed, dat voor ons vergoten is, opdat wij voor Hem niet vrezen, maar in volle verzekerdheid tot Hem gaan en Hem noemen; 'dierbare Heiland, Gij liefelijke vertrooster, Gij trouwe Bisschop van onze zielen' (1 Tim. 4: 10; 1 Petr. 2: 25). Tot deze kennis (zeg ik) heeft God u genadig geroepen, u bezit daarvan het zegel en de brieven, namelijk het Evangelie, de Doop en het Sacrament, zodat u hoort prediken, dat geen gevaar of nood u deren zal. Wees slechts welgemoed en dank God met blijdschap voor die grote genade. Want Hij, die in u een goed werk begonnen is, zal het ook genadig volenden. Wij kunnen immers in deze dingen onszelf niet helpen, wij kunnen het met onze werken van de zonden, de dood en de duivel niet winnen. Daarom is er in onze plaats en ten behoeve van ons een Ander, die het beter kan, en ons deelgenoten van Zijn overwinning maakt, en ons beveelt, dat wij dit als waar aannemen, en er niet aan twifelen moeten, wanneer Hij zegt: 'Vreest niet, Ik heb de wereld overwonnen', en nog eens weer: 'Ik leef, en gij zult leven, en niemand zal uw blijdschap van u wegnemen' (Joh. 16: 22; Joh. 14: 19).

De Vader en God van alle vertroosting schenke u door Zijn heilig Woord en door Zijn Heilige Geest een vast, blijmoedig en dankbaar geloof, opdat u deze en elke nood zalig overwinnen moogt, en eindelijk moogt smaken en ervaren, dat het de Waarheid

is, die het Zelf zegt: 'Vreest niet, Ik heb de wereld overwonnen.' Hiermee beveel ik uw lichaam en ziel aan in Zijn barmhartigheid. Amen.

Al onze kinderen bidden voor u, en ook mijn Käthe. Sommigen schreien, anderen zeggen onder het eten: 'Grootmoeder is hard ziek.' De genade van God zij met ons allen. Amen.

Uw liefhebbende zoon, Maarten Luther."

Op 30 juni 1531 werd de zieke uit haar lijden verlost.

De zieldrager van de aangevochtenen

Deze Luther, die alle voorwaarden voor de zielzorg aan zieken in zich verenigde, was ook als geen ander een geroepene om aangevochtenen op te richten. Zelf in het vuur van vreselijke aanvechtingen gelouterd, en als iemand, die de troost van het Woord van God en de kracht van het gebed in zijn eigen hart ervaren heeft, kon hij op 2 augustus 1527 aan Melancton schrijven: "Ik hoop, dat mijn zielestrijd ook anderen ten goede komt." Zijn wens is voor ontelbare aangevochtenen in vervulling gegaan.

Iemand, die aan deze zielzorger veel te danken had, Hieronymus Weller, heeft van hem kunnen zeggen, dat men de indruk kreeg, alsof Luther in het hart van de aangevochtenen en bedroefden kon kijken, en zo de gebroken en gewonde harten heelde.

Daarom kon de reformator aan de aangevochten Spalatinus op 21 augustus 1544 schrijven: "Denk maar, dat ik de heilige Petrus ben die u de hand reikt en zegt: 'In de Naam van Jezus Christus, sta op en wandel.' Christus spreekt door mij en beveelt u, dat u uw broeder geloven moet." Een edele zelfbewustheid, de man waardig, die het pad van de ootmoed nooit verlaten heeft, en die eens van zichzelf beleden heeft, dat er geen kwaad was, dat zijn zonden niet verdiend hadden.

Luther heeft de aangevochtenen niet slechts telkens weer getroost door hun te vertellen, hoe hij zelf eveneens in dit "hospitaal ziek gelegen" had, maar hij heeft ook van de bijzondere zwakke uren van zijn leven geen geheim gemaakt. Deze oprechtheid kon niet anders dan een diepe indruk maken. Wanneer men zijn hart na zijn dood uit zijn lichaam zou snijden, zo zegt hij eens, dan zou men tot de ontdekking komen, dat het heel klein was, "als door een zeer angstige gedachten weggekwijnd." "Maar", zo troost hij zichzelf, "een zwak geloof is ook een geloof, want God spreekt: 'Mijn genade is u genoeg', want als ik zwak ben, dan ben ik machtig."

Deze vertroosting komt steeds weer terug: "Ook kleingelovigen zijn lidmaten van Christus en erfgenamen van zijn eeuwig Rijk. Anders zou de Heere Christus niet tot Petrus gezegd hebben: 'Versterk uw broeders.' Als de zwakken in het geloof verwerpelijk waren, waar zouden dan de apostelen zelf gebleven zijn? Toch moeten wij niet altijd kleingelovig blijven, maar evenals de apostelen ernstig bidden: 'Heere, versterk ons in het geloof.' Juist wanneer de mens op de laagste trede van de ellende terecht gekomen is, en zich voor de meest verworpen zondaar houden moet, dan is hij de hulp van God waardig, omdat hij daarvoor ontvankelijk is.

Zo schrijft Luther in 1516 aan de Augustijner monnik ***George Spenlein*** te Memmingen: "Leer de lof van Christus zingen, en twijfelend aan uzelf zeggen: 'Gij, Heere Jezus, zijt mijn gerechtigheid, maar ik ben uw zonde; Gij hebt op U genomen wat het mijne was, en mij geschonken wat ik niet was.' Neem u slechts hiervoor in acht, dat u niet zulk een reinheid nastreeft, waardoor u voor uzelf geen zondaar meer schijnen of in het geheel geen zondaar meer zijn wilt. Want Christus woont alleen bij

zondaars."

"Zulke aanvechtingen zijn voor ons niet alleen nodig, maar ook goed en nuttig, anders zouden wij rustig voortgaan, zonder enige godsvrucht, en Hem niet aanroepen om hulp. Want wie gezond en vrolijk is, die heeft geen dokter of trooster nodig; dan zou de duivel ons ook gemakkelijk kunnen bedriegen. Verder dient de aanvechting er ook toe, dat wij godvruchtig leven, voorzichtig wandelen, zonder ophouden bidden, in de genade en de kennis van Christus toenemen, en de kracht van het Woord leren verstaan. En al zijn wij dan tevens nog zwak, zo is toch de kracht van onze Heere Jezus Christus in onze zwakheid machtig (2 Cor. 12: 9)."

Met de onverschrokken moed van het geloof noemt Luther het lichaams- en zielelijden van vorst **Joachim von Anhalt** zonder meer *een goed*. Hij schrijft hem op 23 juni 1534: "Het moet toch zeker geen klein of gering *goed* betekenen, dat de koorts en de aanvechting uw vorstelijke genade nog niet verlaten hebben."

Luther schreef hem vijf troostbrieven. Hij raad hem bijvoorbeeld aan om uit Gods woord krachtige troost te putten. Ook spoort hij de vorst aan tot het nemen van een of ander vermaak, opdat de zwaarmoedigheid daardoor verdreven wordt. Bijvoorbeeld, "dikwijls te gaan rijden en te jagen en goed gezelschap bij te wonen. Want eenzaamheid is voor zwaarmoedige mensen louter vergif. Ik denk, waarlijk dat uw Vorstelijke Genade te verlegen is om zich vrolijk te tonen alsof dat zonde zou zijn. Zo is het bij mij ook dikwijls geweest en het gebeurt soms nog. Zeker, vreugde in zonde te smaken is van de duivel. Maar vreugde met goede, vrome mensen te hebben, in godsvrucht, tucht en eer, hoewel er al eens een woordje, een ditje of datje teveel is, dat behaagt God."

Aan een ander zwaarmoedig man adviseert Luther zich met muziek die hem aansprak, de droefgeestige gedachten te verjagen.

Hij schrijft aan **Hieronymus Weller** in 1530 vanuit de Coburg: "Beste Hieronymus, u moet blij zijn met de aanvechting van de duivel, omdat zij er een stellig bewijs van is, dat u een genadige en barmhartige God hebt. Deze aanvechting hebt u meer nodig dan spijs en drank."

Tot zijn vriend **Schlaginhauffen**, die eveneens aangevochten werd, zegt hij: "Geloof mij, wanneer u niet zo goed in de gunst stond bij God de Vader, dan zou u van die verzoeking en aanvechting geen last hebben."

De aanvechtingen zijn dus helemaal niet tekenen van de toorn van God, maar veeleer andersom bewijzen van Zijn liefde.

God kastijdt Zijn kinderen om hun liefde en vertrouwen op de proef te stellen: "Een vader tuchtigt zo nu en dan zijn kind, en behandelt het streng, berispt en straft het, maar de toorn van de vader is spoedig voorbij, en hij geeft het daarna weer een appel of een peer, ontnemt hem die ook wel eens weer, omdat hij wil zien, of het kind hem als zijn vader liefheeft, en of het van hem het goede verwacht. Hij speelt ermee en neemt het kind wat af en geeft het weer terug, en zo wil hij het kind aan zich wennen, opdat het een kinderlijk vertrouwen in zijn vader mag krijgen. Zo handelt God ook met ons. Hij ontnemt ons dikwijls have en goed, gezondheid, en hen, die wij het meest liefhebben, opdat wij, wanneer wij in honger, armoede, ziekte, droefheid en smart verkeren, tot Hem gaan en Hem bidden en smeken. Want Hij schikt ons de verzoeking niet toe als een vijand, als onze beul of gevangenenbewaarder, maar als een liefhebbend Vader! Hij wil dat u roept en klopt, en tot Hem zegt: Geef, lieve

Vader! en dat u dit begeert met een hartelijk en smachtend verlangen. Zo is het mogelijk, dat God goed met ons omgaat, zodat wij ons in gebrek en overvloed op de juiste wijze tegenover Hem weten te gedragen, en zo moet Hij ons als een ware Vader naar Zijn hand richten en gewinnen."

Ja, het allerbeste, Christus, vindt men alleen op de weg van de aanvechting: "Laat een ieder, die een rechtschapen christen wil zijn, bedenken, dat Hij Christus zonder aanvechtingen niet kan leren kennen."

Luther kan eveneens uit ervaring spreken, wanneer hij de aangevochtenen raad geeft en hun de wapenen noemt, waarmee men overwinnaar blijft in de strijd: "Wie door droefheid, vertwijfeling en ander harteleed geplaagd wordt en een worm in zijn geweten heeft, die moet zich in de eerste plaats houden aan de troost van het Woord van God, en dan eten en drinken en het gezelschap en het gesprek van godzalige en christelijke mensen zoeken, dan zal het beter met hem worden. Luther was niet een van die overgeestelijken, die het natuurlijke verachten. Nuchter en praktisch zegt hij, dat de juiste verzorging van het lichaam soms al verbetering brengt, en eens vertelt hij van de zuster van een bisschop, die met de raad van haar broer, dat zij eerst voor haar zwakke maag moest zorgen, de beste ervaringen heeft opgedaan.

Dikwijls heeft Luther ook de droevige stemmingen uit zijn ziel weg gezongen. Zo op zijn reis naar Worms. Hoe opgewekt hij ook in het diepst van zijn hart geweest mag zijn, toch zal hem de gedachte aan wat komen zou, zwaar op het hart gewogen hebben. Maar zie, in de herberg te Frankfurt, toen het reisdoel niet ver meer was, speelde hij tot verbazing van zijn vijanden, die immers overal op hem loerden, op de luit en zong moedig een loflied voor zijn God. Welk een verkwikking de muziek schenkt in bange dagen, dat heeft hij later meermalen dankbaar erkend.

Voor alles geeft Luther aan de aangevochtenen de raad om het alléén-zijn te mijden: "Wie door droefgeestigheid geplaagd wordt, moet ten zeerste op zijn hoede zijn en ervoor zorgen, dat hij niet alleen is. Want God heeft in de kerk een gemeenschap geschapen en de broederschap bevolen, dat haar leden bij elkaar moeten blijven, zoals de Schrift zegt: 'Wee hem, die alléén is, want als hij valt, dan is er geen, die hem overeind helpt.' Wanneer ik droevig en zwaarmoedig gestemd ben, dan ontvlucht ik de eenzaamheid, ik begeef mij onder de mensen en praat wat met hen."

Zoals voor hem daarbij de geringste niet te gering is, zo ziet hij ook in de armste zijn broeder en medeverloste, voor wiens ziel hij zich verantwoordelijk voelt. Voor de Slotkerk ontmoet hij eens een armoedig geklede *boerenknecht*, die over zijn aanvechtingen klaagt. Luther troost de arme man en zegt tot hem, dat hij in de hand van Jezus is, en hij geeft hem de raad: "Luister slechts naar het Woord van God, bid vurig, geloof, doe getrouw uw werk, en wees niet te veel alleen, dan zal God u zeker van de duivel verlossen en staande houden."

Een andere keer is het een *smidsknecht*, die door de satan opgejaagd en bang gemaakt wordt met de bedreiging: "Als je in het huis van je meester wilt gaan, dan zal ik je de nek breken."

Luther houdt zich "in het bijzijn van andere geleerden en betrouwbare mensen" een paar uur met de ongelukkige man bezig, om dan liefdevol en ernstig tot hem te zeggen: "Vrees God, luister ijverig naar het Woord van God, en ga heen naar het huis van uw heer en verricht de arbeid, waartoe u geroepen zijt, en wanneer satan terugkomt, zeg dan tot hem: 'Ik wil niet u gehoorzamen, maar mijn God, die mij tot dit beroep en handwerk geroepen heeft. Ik wil mijn beroep uitoefenen, ook al kwam er

een engel uit de hemel, die het anders zou zeggen'."

Maar voor de zwaarste aanvechting, en daarop legt Luther sterk de nadruk, is zulk een raad niet genoeg. En wat is dan wel de zwaarste aanvechting? Luther onderscheidt tweeërlei aanvechtingen: de lichamelijke en de geestelijke. Onder de laatste is de aanvechting van het geloof de allergrootste en zwaarste, want het geloof moet al die andere aanvechtingen overwinnen. Als dat nu bezwijkt, dan moeten alle andere aanvechtingen de mens wel overvallen. Maar de hoogste, grootste en zwaarste aanvechting van de duivel is deze, dat hij zegt: 'God is een vijand van zondaren, gij nu zijt een zondaar, en daarom is God uw vijand'."

Telkens weer spreekt Luther over deze zwaarste aanvechting, waarin hij heel die list van de duivel herkent, die de mens te gronde wil richten. Daartegen helpen slechts het Woord van God, het gebed en de wonderbare Held. "Wij hebben het profetische Woord, dat zeer vast is. Als men deze zekerheid bezit, dan is dat de overwinning over de duivel. Maar wanneer men niet zeker is van de leer, dan is het niet gemakkelijk om met de duivel te redetwisten." "Het is een leugen, dat God de vijand van zondaren is, want Christus zegt onomwonden en duidelijk op bevel van de Vader: 'Ik ben gekomen om de zondaren zalig te maken' " (Matt. 9: 13).

Hoe versterkend is deze duidelijkheid en beslistheid, waarmee Luther heenwijst naar de genadige God, die Zich in Jezus Christus geopenbaard heeft. Dit is brood voor de zielen, waarvan de vervangingsmiddelen van de dwepers en van de oude en moderne "Godzoekers" zo erbarmelijk verschillen. Dit Evangelie sterkt ons in de hitte van de aanvechting: "Bij de grote hitte worden de mensen ook des nachts verhit en krachteloos. Maar wanneer het morgenrood begint te dagen, dan worden de frisse en zachte koeltjes opgewekt, en de dauw wolken koelen, al druppelend, met hun druppels de hitte af en verfrissen opnieuw het aardrijk. Zoals dus de verhitte en dorstige lichamen, wanneer zij iets kouds drinken, weer verkwikt worden en daardoor hun verloren frisheid weer terugkrijgen, zo wordt ook het aardrijk weer verkwikt, en de verwelkte bloempjes worden, wanneer zij de morgendauw indrinken ook weer verfrist, zij ontvangen tevens nieuwe kracht en richten zich weer op. Wat is nu de hitte in de mens? Niets anders dan dat hij zich zijn zonden, de toorn van God en de eeuwige straf bewust wordt. Want wanneer deze dingen een mens in beslag nemen, dan bedroeven en verstikken zij de geest volkomen. In zulke smarten, angsten en gevaren kan niets anders de krachteloze en verstorven harten tot nieuw leven wekken en oprichten dan alleen de onderwijzing van het Evangelie, dat ons leert, dat Christus onze zonden op zich genomen, daarvoor genoegdoening gegeven, en door Zijn dood voor ons de toegang tot het eeuwige leven ontsloten heeft. Maar wanneer zulke bedroefde en aangevochten harten dit troostwoord horen, dan putten zij daaruit voor zichzelf de troost en ook de hoop op de vergeving van hun zonden, en zo krijgen zij, evenals de verwelkte en bijna verdorde bloempjes, hun vroegere kracht en sterkte weer terug. Dit is een eigenschap van de genade van het Evangelie."

Dat in deze zware aanvechting van de oude, boze vijand de zwakke mens niet geheel en al ten onder gaat, is een wonder van de zegevierende Held, die het geloof in ons werkt: "Zulk een geweldige geest als de duivel is, moeten wij arme, zwakke mensen weerstaan, zodat wij tegen hem moeten strijden en over hem zegevieren. Dat is waarlijk een wonderlijke overwinning. Het is hetzelfde, alsof iemand een grote vuurgloed en brand met een lepel vol water, of met een druppeltje water, zou moeten blussen, en alsof een arm schaapje vele verscheurende wolven en grimmige leeuwen zou moeten verjagen. Want één enkele duivel is sterker en slimmer dan alle mensen, want hij kent ons van buiten en van binnen, en met hem vergeleken zijn wij

schoolkinderen, die het a.b.c. nog moeten leren, zwakke en arme zondaren, zoals wij dat door de ervaring te weten komen. Daarom zijn het de werken van God, dat wij arme mensen in onze zwakheid met Christus meer uitrichten dan alle keizers, koningen, pausen, vorsten, juristen en doctoren. Want in de grootste en hoogste dwaasheid zijn wij wijzer dan allen, in de grootste zwakheid de sterksten, in de grootste ongerechtigheid de allerheiligste, en in de toorn de meest beminden en geliefden. Daarom gaat deze overwinning elk begrip van het menselijk verstand ver te boven, en toch wordt zij door het geloof met gesloten ogen begrepen en verstaan. En als God ons niet de lieve, heilige engelen tot beschermers en een achterhoede gegeven had, die zich als een wagenburg rondom ons legeren, dan zou het spoedig met ons gedaan zijn. Als God ons niet bewaakt en ons als een muur rondom ons beschut, dan heeft de satan ons spoedig ten val gebracht en verslonden. Daarom hangt deze overwinning alleen af van het geloof, waardoor wij steeds godvruchtig leven, op onze hoede zijn, en God ernstig aanroepen. Want het betreft hier geen scherts, maar het geldt uw eer en goed, lichaam en ziel. Daarom: als u een zondaar bent (zoals wij dat allen zonder ophouden zijn), geloof, dan wordt u rechtvaardig. Bent u zwak? Geloof, dan wordt u sterk. Bent u dwaas? Geloof, dan wordt u wijs."

Welk een taal! *Een vaste burcht is onze God!*

Wie evenals Luther zich uit het donkere dal van de zielenood op de vleugels van het geloof naar de top van de triomf omhoog geworsteld heeft, wie evenals hij zulk een innig medegevoel in het hart draagt, die is voor zielzorger uitnemend geschikt. Zoals alle herderlijke brieven van Luther blijken te geven van een liefdevol ingaan op het afzonderlijke geval, zo doen dat ook die aan de aangevochtenen. Zij hebben niet slechts aan hen, die ze ontvingen, hun liefdedienst bewezen, maar zij zijn ook in de eeuwen van de Evangelische geschiedenis voor velen een rijke zegen geweest. Wij geven enkele proeven van zulke brieven. Een vraag, die in die tijd de gemoederen veel bezig hield en beangstigde, was de vraag van de goddelijke voorverordening of predestinatie. Ben ik volgens het raadsbesluit van God voorbeschikt tot de zaligheid of tot de verdoemenis?

De zuster van Hieronymus Weller, de vrome *Barbara Liskirchen*, tobde zich af met deze vraag. Haar broer besprak haar geval met Luther, en deze gaf de aangevochten vrouw een getrouwe raad. "Ik ken", zo schrijft hij, "deze ziekte heel goed, en ik heb er mee tot nabij de eeuwige dood in het hospitaal gelegen." Hoewel het mondeling gemakkelijker zou gaan, wil hij haar nu toch wel schriftelijk meedelen, hoe God hem tot nu toe in deze aanvechting geholpen heeft. Hij geeft haar deze raad: ten eerste te bedenken, dat zulke gedachten om de hoogte van de majesteit van God te doorvorsen, van de duivel komen en niet van God. Ten andere: wanneer zulke gedachten opkomen en het hart beangstigen, dan moet men alle zorg op de Heere werpen. Ten derde: men moet de volharding van satan weerstaan met de volharding, waarmee men de vijand, met verwijzing naar het gebod van God, afwijst. Ten vierde: men moet zich steeds Jezus voor ogen stellen. In Hem wordt ons de liefde geopenbaard van God, die als "een genadig God zó voor ons gezorgd heeft, dat Hij Zijn geliefde Zoon voor ons overgegeven heeft. Hieruit, hieruit, zeg ik, leert men de voorbeschikking recht kennen, en uit niets anders. Dan zal blijken, dat u in Christus gelooft. Geloof ge, dan zijt u geroepen; zijt u geroepen, dan zijt u ook zeker uitverkoren. Laat u deze spiegel, deze troon der genade, niet uit de ogen van uw hart wegrukken, maar wanneer zulke gedachten opkomen en bijten als vurige slangen, let dan vooral niet op die gedachten en op die slangen, maar wend steeds uw ogen daarvan af, en zie op de koperen slang, dat is Christus, die voor ons overgegeven is. Dan zal het, zo God het wil, beter

worden."

De broers en zusters Weller waren allen, naar het schijnt, zwaarmoedig van aard. Aan *Matthias Weller* schrijft Luther op 7 oktober 1534 een brief, waarin hij hem aanspoort, om met behulp van de gave der muziek, die God hem verleend heeft, de vijand de baas te worden. "Daarom, wanneer u verkeert in een droevige stemming, die de overhand wil nemen, zeg dan: Kom op, ik moet voor onze Heere Christus maar eens een lied spelen op het orgel, want de Schrift leert mij, dat Hij graag vrolijk gezang en snarenspeel hoort. Grijp opgewekt naar de claves¹⁴⁷ en zing daarbij, totdat die gedachten verdwijnen, zoals ook David en Eliza dat deden. Als de duivel weer terugkomt en u zorgelijke en droevige gedachten ingeeft, verweer u dan krachtig en zeg: Ga weg, duivel, ik moet nu zingen en spelen voor mijn Heere Christus. Op die manier moet ge u waarlijk tegen hem leren verzetten, en niet toestaan, dat hij u zijn gedachten ingeeft. Want als u er één binnenlaat en daarnaar luistert, dan jaagt hij er nog wel tien gedachten achterna, totdat hij u overmamt. Daarom is er niets beter, dan hem terstond bij de eerste gedachte op zijn snuit te slaan. Zoals die man deed, toen zijn vrouw begon te zaniken en te bijten, haalde hij zijn fluit uit zijn gordel te voorschijn en floot een opgewekt wijsje, wat zij tenslotte zó moe werd, dat zij hem met rust liet. Grijp gij ook zo naar het orgel, of breng wat goede vrienden bijeen om voor hen te zingen, en hem zo te leren bespotten."

Aan een zekere heer *Jonas van Stockhausen*, die door de aanvechting van levensmoeheid werd geplaagd, houdt Luther de plicht van gehoorzaamheid aan het gebod van God voor, en hij stelt hem het voorbeeld voor ogen van de mannen Gods, die, met dezelfde aanvechting bezocht, niet van het pad van hun plicht afgeweken zijn. Hij schrijft aan hem: "In de eerste plaats weet ge, dan men aan het gebod van God zal en moet gehoorzamen, en dat men zich zorgvuldig moet hoeden voor ongehoorzaamheid aan Zijn wil. Omdat u er dan zeker van bent en begrijpen moet, dat God u het leven geeft, en uw dood nog niet wil, daarom moeten uw gedachten wijken voor de wil van God, en moet u Hem vrijwillig gehoorzaam zijn en er niet aan twifelen, dat zulke gedachten, ongehoorzaam als ze zijn aan de wil van God, door de duivel met geweld in uw hart geschoten en binnen gedrongen zijn. Daarom moet u die krachtig tegenstaan, en ze van uw kant verdragen of uitrukken. Voor onze Heere Christus was het leven ook zuur en bitter, en toch wilde Hij niet sterven, zonder dat Zijn Vader het wilde. Hij ontvluchtte de dood en hield vast aan het leven, zoveel Hij kon en zei: 'Mijn ure is nog niet gekomen.' En Elia, Jona en meer profeten riepen en schreeuwden om de dood vanwege hun grote smart en levensmoeheid, en vervloekten bovendien hun geboortedag en hun leven. Toch moesten zij leven en die levensmoeheid, of ze konden of niet, dragen, totdat hun ure kwam. En als het u dan moeilijk en zwaar valt, denk dan maar, dat u een gevangene bent, gebonden met ketenen, waaruit ge u loswerken en ontwringen moet, totdat het zweet u uitbreekt. Want de pijlen van de duivel laten zich, als ze zo diep binnen gedrongen zijn, niet met een lach en niet zonder moeite uittrekken, maar men moet ze met kracht uitrukken."

Maar dit was voor hem niet genoeg.

Op dezelfde dag zendt de onvermoeide zielzorger aan de vrouw van de aangevochtene schriftelijke raadgevingen, waarvan de voortreffelijkheid in dergelijke gevallen reeds dikwijls gebleken is. "Let er vooral op", zo schrijft hij, "dat u uw man geen ogenblik alleen laat, en dat hij niets bij zich heeft, waarmee hij zich kwaad kan doen. Eenzaamheid is alleen maar vergif voor hem, daarom drijft de duivel hem daarheen." Verder raadt hij haar aan, om haar man door het vertellen van nieuwtjes en terstond

daarna met vertroostende uitspraken van de Schrift op andere gedachten te brengen. "Wat u ook doet, laat het niet eenzaam of stil om hem heen zijn, opdat hij niet in gedachten verzinkt. Het hindert niet, als hij daarom boos wordt." Overigens is dit de hoofdzaak: "Christus, die dit harteleed u aandoet, zal u helpen. Houd steeds vol, u bent Zijn oogappel, wie die aanraakt, die raakt Hemzelf aan. Amen."

Uit het jaar 1534 bezitten wij een geschrift van Luther, dat de voornaamste vertroostende gedachten weergeeft, die in de brieven verspreid liggen. Het heet *"Vertroostend onderricht, hoe men, bij lichamelijke zwakheid, moedeloosheid en andere aanvechtingen van de duivel tegengaan en weerstaan kan"*, en het bevat de troostwoorden, die Luther gesproken heeft aan het ziek- en sterfbed van de magister **Johannes Bernhardt**, die op 6 februari 1534 te Wittenberg gestorven is. Het opschrijven daarvan hebben wij te danken aan Veit Dietrich, die blijkbaar Luther bij zijn bezoeken aan de zieke vergezeld heeft. Wij geven enige dingen uit dit omvangrijke geschrift weer. Het bezorgde de zieke een zware aanvechting, dat het in weerwil van zijn gebed en dat van andere mensen, dagelijks erger met hem werd, zodat hij "moest vrezen, dat er voor hem bij God geen genade was."

Dan troost Luther hem: "Mijn lieve broeder, als wij christenen willen zijn, dan moeten wij eraan wennen, dat de duivel ons altijd op een plaats lastig valt, die reeds pijn doet, en dat hij ons gewoonlijk aangrijpt waar wij het zwakst zijn. Dan moet ge u goed bezinnen op het Woord van God, dat Christus beloofd heeft, dat Hij ons zeker wil verhoren. Maar wij moeten er ons zorgvuldig voor wachten, dat wij tijd, plaats en persoon willen aanwijzen, wanneer, door wie en hoe Hij ons verhoren en helpen zal. Mijn lieve broeder, leer verstaan, dat u nu in een school bent, waarin u de les van het geloof moet leren, niet bespiegelend uit de boeken, zoals tot nu toe, maar in de praktijk en zijn uitwerking

Het is een aanvechting, waaraan niet alleen gij blootstaat, maar ook ik en andere christenen moeten haar bijna dagelijks ondergaan. Als wij zulk een aanvechting en zulke zwaarmoedige gedachten niet zouden gevoelen, dan zouden wij nooit weten of ervaren wat Christus voor ons betekent. Ik ben een christen en ik geloof in Christus. Deze schat bezit ik, al zal dat de duivel wat tegenstaan. Daarom zal ik mij met deze schat meer vertroosten, dan mijn ziekte en ellende mij zullen verschrikken. Nu is het echter niet mogelijk om deze kunst spoedig machtig te worden, maar het is er mee zoals men zegt: men moet er een beetje op studeren, ja, veel en lang op studeren, men moet er lang voor leren. Het geloof moet niet gegrond zijn op wat men ondervindt of gevoelt, maar op wat men niet voelt, en zoals Paulus het noemt 'de dingen die wij niet zien.' Wanneer alles wat u troosten moet u ontnomen is, de ziekte toeneemt, de hulp uitblijft, en het erger wordt naarmate u meer bidt, zeg dan: 'Toch geloof ik in Christus, ik ben immers gedoopt, ik heb een welgevallen in het Evangelie, ik ben niet afkerig van de heilige Sacramenten, ik ben ook niet afkerig van Christus, maar ik houd Hem voor de enige Zaligmaker.'

Wanneer u zo in dat geloof volhardt, dan zal de duivel niets tegen u kunnen inbrengen. Maar u moet er wel steeds aan denken, dat al zijn gedachten erop gericht zijn, hoe hij u uit de sterke vesting, die het "geloof in Christus" heet, zal kunnen verdrijven. Daarom moet men zich vastklemmen aan deze troost, dat God ons niet zal verlaten, want het onderpand, dat Hij ons gegeven heeft, is daartoe te kostbaar en te groot. Hij zal het zeker niet buiten beschouwing laten. Naast deze troost moet men ook in aanmerking nemen, dat wij, als de duivel ons zo zijn gedachten ingeeft, er zeker van kunnen zijn, dat niet alleen wij van zulk een aanvechting te lijden hebben, maar dat ook de gehele christelijke kerk, waarvan wij leden zijn, met ons mede lijdt,

en ook met ons mee bidt, want wij zijn allen lid van één lichaam. Het is zeker waar, dat één alleen tegenover hem te zwak is, zoals ik dat zelf ondervind, want het komt dikwijls voor, dat ik er behoefte aan heb, dat een klein kind wat met mij praat. Onze Heere God laat dit toe, opdat wij niet roemen in onszelf, alsof wij zelf sterk en machtig genoeg zouden zijn, maar opdat alleen de kracht van Christus en van Zijn Woord in ons geprezen zou worden. Het voornaamste, de belofte van God, moet voor ons vaststaan, al zou ook alles in puin vallen "

In het bijzonder van deze troostwoorden van Luther weten wij, dat zij tot een rijke zegen geweest zijn. Dat zal ook verder het geval zijn.

Aan sterfbedden

Omdat Luther zelf de laatste vijand, de dood, meer dan eens welgemoed in de ogen gezien heeft, daarom weet hij als ervaren zielzorger ook, hoe hij de stervenden op zalig sterven moet voorbereiden.

Maar de dood is wel het bittere en onvermijdelijke lot, dat ieder mens van zichzelf doorworstelen moet: "Wij worden allen door de dood opgeëist, en niemand zal ooit voor een ander sterven, maar elk moet in eigen persoon geharnast en toegerust zijn om met de duivel en de dood te strijden. Wel kunnen wij een ander wat in het oor roepen, hem troosten en tot geduld, strijd en worsteling aansporen, maar voor hem worstelen en strijden kunnen wij niet, want ieder moet voor zichzelf op de schans staan, en zich met zijn vijanden, de duivel en de dood, meten, en met hen de strijd alleen voeren. Ik zal dan niet bij u zijn, en gij niet bij mij."

Maar Luther heeft ook zelf in veelvuldig doodsgevaar de vertroosting van zijn broeders gezocht en dankbaar gewaardeerd. Wat hij ons over een goede voorbereiding op het sterven te zeggen heeft, is waard om het diep in ons hart te bewaren. Luther wijst op de geweldige tegenstelling, die zich in het aangezicht van de dood zo duidelijk in haar vreselijke diepte voordoet, de tegenstelling tussen de zondaar en zijn Verlosser. Maar het is voor hem een wonder van genade, dat deze tegenstelling juist vóór de dood wegvalt en de saamhorigheid van beiden, van de zondaar en van zijn Verlosser, duidelijk wordt.

"Ik hoop, dat wij allen zo zullen sterven en in ons een arme zondaar naar de hemel brengen, en dat wij allen dit sieraad behouden, dat wij ons in de dood van de Zoon van God wikkelen en met Zijn opstanding ons bedekken en omhullen." *Christus en nog eens Christus!*

"De ware voorbereiding op de dood is de oefening in het geloof, waardoor men weet, dat de dood, de zonde, de hel en de satan door Christus, de Gekruisigde, overwonnen en ter aarde geworpen zijn, zodat wij de dood niet zien, zoals hij in zichzelf is en zich aan ons voordoet, maar zoals hij in Christus is. Dit zien op de koperen slang zal ons behouden. En er kan ook nergens een andere hoop of manier bestaan om zalig te worden dan dat men op Christus, de Overwinnaar, ziet, in Wie de dood op de aarde vertreden, de zonde overwonnen, de satan neergeworpen is. Aan Zijn kruis hangen de zegetekenen van onze overwonnen vijanden en tirannen. Zo kan het hart rustig de dood onder ogen zien, en het schrikt niet voor dit spook. Anderzijds is het onder de ogen zien van de dood en de strijd met hem te vergelijken met het zwemmen midden in de zee. Klim dan liever in het schip en blijf bij de mast staan, waaraan de zegetekenen hangen. En zie noch op uzelf, noch op uw verdiensten, want dan zult u verdrinken. Maar ga uit uzelf weg en ga naar Christus, die het Lam van God is, en het offer voor onze zonden, dat al onze zonden op Zich genomen en in Zijn lichaam overwonnen heeft, in Wie de duivel en de dood gekruisigd is. Dat is de enige manier om de dood te verachten. Want de troost van hen, die de stervenden troosten op deze

manier, dat de dood aan alle droefenissen en gevaren van dit leven een einde maakt, is niet sterk en kan het hart in de strijd niet opbeuren. Want zij denken, dat hun na de dood nog grotere ellenden te wachten staan."

Wij bezitten van Luther een "*Sermoen over de voorbereiding tot het sterven*" uit het jaar 1519. Dit kostelijk gelegenheidsgeschrift hebben wij te danken aan het verzoek van een zekere Marx Schart, een vereerder van Luther, die aan de reformator in mei 1519 een verzoek deed toekomen om een verhandeling over de voorbereiding van een christen op het sterven. Omdat Luther toen juist geen tijd had, verwees hij de steller van het verzoek vooreerst naar het geschrift van Johann Staupitz "Boekje over de navolging van het gewillig sterven van Christus." In de herfst van 1519 schreef Luther het verlangde sermoen, dat zo goed ontvangen werd, dat het spoedig in meer dan 20 Duitse en in 2 Latijnse uitgaven gedrukt werd. Al bevat dit geschrift nog wel iets van de roomse zuurdesem, omdat het van het laatste oliesel als van een sacrament en van het ons ten goede komende lijden van de heiligen spreekt, zo is het toch anderzijds merkwaardig om zijn duidelijkheid, en door zijn rijkdom aan vertroostende gedachten. Wij geven de grondgedachten ervan weer.

Luther zegt allereerst, dat een stervende zijn aardse zaken zo goed mogelijk moet regelen, zodat er na zijn dood geen misverstand of strijd mogelijk is. Het lichamelijke of uiterlijke afscheid van deze wereld is, dat men van het aardse goed afscheid neemt en dat vaarwel zegt. "Men moet ook geestelijk afscheid nemen, dat wil zeggen: men moet vriendelijk en louter om Gods wil vergeving schenken aan alle mensen, die ons leed hebben berokkend! Anderzijds moet men ook louter om Gods wil vergeving vragen aan alle mensen, van wie wij er ook ongetwijfeld velen leed veroorzaakt hebben, op zijn minst door een slecht voorbeeld of te weinig weldaden, die wij hun naar het gebod van de broederlijke, christelijke liefde verschuldigd waren. Wij moeten dit doen, opdat de ziel niet met de een of andere aardse, kwade zaak blijft zitten. Wanneer men zo van iedereen op aarde afscheid heeft genomen, dan moet men zich verder alleen tot God richten, naar Wie ook de weg van het sterven loopt en ons heenleidt." Ter voorbereiding op het sterven is een oprechte, boetvaardige viering van het Heilig Avondmaal nuttig. Wanneer men er geen gebruik van kan maken, "dan zal niettemin het verlangen en de begeerte ernaar vertroostend zijn."

Om de deugd van de Sacramenten te leren kennen, moet men vooraf de ondeugden kennen, waartegen zij ons helpen strijden en waartegen zij ons gegeven zijn. Het zijn er drie. De eerste is het schrikbeeld van de dood; de tweede: het gruwelijke, veelvoudige beeld van de zonden; de derde: het onverdragelijke en onvermijdelijke beeld van de hel met de eeuwige verdoemenis.

In dit leven moet men zich met de gedachte aan de dood bezig houden en die niet uit de weg gaan, wanneer hij nog ver is en ons nog niet opjaagt. Maar tijdens het sterven, wanneer hij zelf reeds in al zijn kracht aanwezig is, dan is het gevaarlijk en van generlei nut. De zonde neemt dan toe en wordt groot, ook door er te veel aandacht aan te schenken en er te diep over na te denken. Kort voor het sterven is het niet de geschikte tijd om de zonde diep te overpeinzen, dat moet men tijdens zijn leven doen. In ons leven moeten wij het beeld van de dood, van de zonde en van de hel steeds voor ogen houden, bij het sterven alleen maar het leven, de genade en de zaligheid.

Ge moet de dood niet op zichzelf beschouwen en betrachten, noch in uzelf en in uw natuur, noch ook in hen, die door de toorn van God gedood zijn en die door de dood overwonnen zijn, want dan zijt u verloren en met hen wordt ook gij overwonnen. Maar u moet uw ogen, de gedachten van uw hart en al uw zinnen met geweld van dat beeld afwenden, en de dood alléén nauwkeurig en ernstig beschouwen in hen, die in

vertrouwen op de genade van God gestorven zijn en de dood overwonnen hebben, en dan vooral in Christus en daarna in al Zijn heiligen

Zo moet u ook de zonde niet bezien in de zondaren, noch in uw geweten, noch in hen, die ten einde toe in de zonden blijven en verdoemd zijn, maar u moet uw gedachten van hen afkeren en de zonde alleen zien in het beeld van de genade, en van dat beeld u met alle kracht een voorstelling vormen en dat voor ogen houden. Dat beeld van de genade is niets anders dan Christus aan het kruis. Dát is genade en barmhartigheid, dat Christus aan het kruis uw zonde van u afneemt, voor u draagt en vernietigt. Dit vast te geloven en voor ogen te houden, en er niet aan te twijfelen, dát is: het beeld van de genade beschouwen en in zich opnemen.

Zie tenslotte op het hemelse beeld Christus, die om uwentwil ter helle gevaren en van God verlaten geweest is, als een, die voor eeuwig verdoemd was, toen Hij uitriep aan het kruis: 'Eli, Eli, lama sabachtani?', dat is: *'Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?'* Zie, in dat beeld is uw hel overwonnen, en uw onzekere verkiezing verzekerd.

In het Sacrament "zegt God zelf u alles toe wat nu van Christus gezegd is en Hij wil, dat de Sacramenten daarvan een waarteken en bezegeling zijn. Het leven van Christus heeft uw dood, Zijn gehoorzaamheid heeft uw zonden, Zijn liefde heeft uw hel op zich genomen en overwonnen. Daaruit volgt, dat de Sacramenten, dat wil zeggen: de uiterlijke woorden van God, een grote troost bieden, en tevens een zichtbaar teken zijn van de bedoeling van God, waarop men met een vast geloof steunen moet als op een stevige staf, gelijk aan die waarmee Jakob, de aartsvader, door de Jordaan ging (Gen. 32:10). Of als een lamp, waarbij men goed de donkere weg van de dood, de zonde en de hel vinden en zien kan, zoals de profeet in Psalm 119:105 zegt: 'Uw Woord, o Heere, is een lamp voor mijn voet.' Zo zegt ook de heilige Petrus in 2 Petrus 1:19; 'Wij hebben het profetische Woord, dat zeer vast is, en gij doet wel, dat u daarop acht geeft.' Er is niets anders, dat ons in doodsnoed kan helpen.

Zie toch, wat zou uw God voor u nog meer kunnen doen, waardoor u de dood gewillig aanvaardt, hem niet vreest en hem overwint? Hij wijst u op Christus en geeft u in Hem het beeld van het leven, van de genade en van de zaligheid, opdat u voor het beeld van de zonde, van de dood en van de hel niet terugschrikt. Daarenboven legt Hij uw zonde, uw dood, uw hel op Zijn zeer geliefde Zoon, en overwint die voor u, en maakt ze voor u onschadelijk. Daarom behoeft het geloof deze drie duistere machten, zonde, dood en hel, niet te vrezen. "Hoe groter en sterker het geloof is, des te zwakker is de dood."

Aan twee sterfbedden in zijn eigen gezin heeft Luther die troostrijke waarheid mogen ervaren. Op het ene is de trouwe *meui Lena* "zeer kalm in Christus ontslapen." Op het andere "ontsliep in de armen van haar vader" *Magdaleentje*, het dochtertje van Luther. Luther aan het sterfbed van zijn Leentje! Kan men zich iets aangrijpenders en tegelijk liefelijkers voorstellen? Hoe beeft de ziel van de grote man in zijn brandende vadersmart. Hoe snelt zij als het ware de ziel van het kind op de vleugelen van het gebed vooruit naar God met de bede, of het niet mogelijk zou zijn, dat de hemelse Vader het kind voor hem in het leven liet. Hoe breidt de ziel van Luther, door God versterkt, geruststellend de vleugels van de liefde uit over de ziel van het kind, opdat het niet huiveren zou voor de donkere nacht van de dood. Hoe hij dan het blijde, zalige heengaan van zijn lieveling beleven mag. Wie kan de zegen naar waarde schatten, die vanuit dat sterfkamertje in het huis van Luther reeds de sterfbedden bereikt heeft, waaraan vrome ouders gevreesd hebben voor het leven van een kind? Voor wie door het zich toevertrouwen aan de allerhoogste en allerbeste wil het zware kruis *tot "het geliefde, heilige kruis" geworden is!*

HOOFDSTUK III

LUTHER ALS BIDDER EN VOORBIDDER

Onze bescherming en beschutting ligt alleen in het gebed

Het is niet alleen voor zijn persoonlijk leven, maar ook voor het werk van de reformatie van de allergrootste betekenis geweest, dat Luther onder kruis en strijd, wanneer anderen de moed zouden verliezen, sterk gebleven is. Het geheim van deze sterkte lag in zijn geloof. Zijn geloof heeft kracht geput uit het Woord van God, zich daarmee gevoed en zich geopenbaard in de zeer vertrouwelijke omgang met God in het gebed. Luther was een onvermoeid bidder.

De eerbiedig biddende en zingende knaap wekte het welgevallen op van de edele vrouw Cotta te Eisenbach. Uit zijn studententijd bericht ons Mathesius: "Hoewel Luther van nature een vlotte, vrolijke jongeman was, begon hij toch elke morgen zijn studie met hartelijk gebed en kerkgang, zoals het ook zijn zinspreuk was: "Een ernstig gebed is meer dan de halve studie."

Op gevorderde leeftijd zegt Luther van zichzelf, dat hij "nog tot op de huidige dag het Onze Vader inzuigt als een kind, en ervan eet en drinkt als een volwassene", en "er niet genoeg van krijgen kon." En van zijn zo juist genoemde huisgenoot vernemen wij: "Elke morgen en avond en dikwijls tijdens het avondeten doet hij zijn gebed, zoals hij dat in het klooster van jongs af gewoon was. Bovendien zei hij zijn kleine catechismus op als een schoolkind en hield hij aan in het lezen. Zijn boekje met de Psalmen was zijn gebedenboekje, zijn catechismus was zijn huisboek, waarmee hij zichzelf leert, troost en vermaant."

Dikwijls wekt Luther zich op tot gebed door woorden uit de Psalmen en de catechismus. Aan het *Onze Vader* en aan het voorbeeld van de uitnemende bidders uit de Schrift wordt zijn gebed ontstoken. Hij bidt graag hardop, ook aan het open venster. Hij zoekt de stilte van het bidkamertje en van de kerk. Wanneer hij zich in het huis van God "tussen de menigte" bevindt, dan verheugt hij zich in de gebedsgemeenschap. Of hij nu een gebed leest, dan wel hardop of in de stilte van zijn hart bidt, altijd komt bij hem het gebed uit de diepte van zijn hart, want "het wezen van het gebed is niets anders dan de verheffing van het gemoed of van het hart tot God, anders is het geen gebed."

De priester in het gezin

Tussen het gebed van het kind en de man Luther liggen levens- en zielservaringen van onpeilbare diepten. Luther heeft een gebedsschool doorlopen als zeer weinig mensen. Al vroeg heeft hij niet alleen de kindergebeden nagezegd, maar ook als jongen reeds in lichaams- en zielenood tot de heiligen, tot Maria en Anna geroepen. In het klooster probeerde de in middeleeuwse opvattingen gevangen monnik door het opeenhopen van gebeden vrede te vinden. Tevergeefs. Ook het brandend verlangen, waarmee hij zich op een zelfgekozen weg in het Wezen van God verdiepte, werd niet bevredigd. Pas door het Evangelie is ook over het gebedsleven van Luther het licht opgegaan. Bij dit licht verdwenen de heiligen en alle andere helpers in de nood. De bidder verheft zich tot aan het hart van God, dat hij in Jezus gevonden heeft. Voortaan is het gebed voor hem niet meer een goed werk of een vroom gevoel, maar de omgang van een begenadigd kind met de hem geopenbaarde hemelse Vader, in een zalig, ontvankelijk vertrouwen, dat op Christus en op Hem alleen steunt.

Die kinderlijke manier van bidden heeft Luther bijzonder geschikt gemaakt voor het ambt van priester in het gezin. Huisgodsdienst, morgen- en avondgebed, en het gebed aan tafel waren voor Luther meer vanzelfsprekend dan eten en drinken. Immers zijn "vader en moeder apostelen, bisschoppen en herders van de kinderen." Vanuit deze ons reeds bekende opvatting van zijn plichten als huisvader volgde voor Luther als vanzelf: "wanneer ik opsta, dan bid ik met de kinderen de tien geboden, de geloofsbelijdenis, het Onze Vader, en een of andere Psalm." Wij bezitten in zijn kleine Catechismus een model voor een morgen- en een avondgebed.

Morgengebed.

Als u des morgens uit bed stapt, dan moet ge u zegenen met het heilige kruis en zeggen: "God zegene ons, Vader, Zoon en Heilige Geest! Amen."

Daarna knielend of staande de geloofsbelijdenis en het *Onze Vader*. Als u wilt, dan kunt u daarbij dit kort gebed uitspreken: "Ik dank U, mijn hemelse Vader, door Jezus Christus, Uw lieve Zoon, dat Gij mij deze nacht voor alle kwaad en gevaar bewaard hebt. En ik bid U, wil mij ook deze dag voor zonden en alle kwaad bewaren, opdat mijn handel en wandel U welgevallig mag zijn. Want ik beveel mij, mijn lichaam en ziel, en alles in Uw handen. Uw heilige engel zij met mij, zodat de boze vijand geen macht over mij heeft, Amen."

En dan met vreugde aan Uw werk gegaan en een lied gezongen, zoals de *Tien geboden* of wat u goeddunkt.

Avondgebed.

Des avonds, wanneer u naar bed gaat, moet gij u zegenen met het heilige kruis, en zeggen: "God zegene ons, Vader, Zoon en Heilige Geest! Amen."

Daarna knielend of staande de geloofsbelijdenis en het *Onze Vader*. Als u wilt, dan kunt u daarna dit gebedje uitspreken: "Ik dank U, mijn hemelse Vader, door Jezus Christus, Uw lieve Zoon, dat Gij mij deze dag genadig bewaard hebt. En ik bid U, wil mij al mijn zonden, en wat ik verkeerd gedaan heb, vergeven, en mij deze nacht genadig bewaren. Want ik beveel mij, mijn lichaam en ziel en alles, in Uw handen. Uw heilige engel zij met mij, opdat de boze vijand geen macht over mij heeft, Amen."

En dan maar vlug en opgewekt gaan slapen.

Van het *gebed aan tafel* zegt Luther, in aansluiting aan het woord uit Deut. 8 vers 10: "Als gij dan zult gegeten hebben en verzadigd zijn, zo zult gij de Heere, uw God, loven." "Laat het ons ook gezegd zijn, ons namelijk die christenen heten en zijn, en daarvoor ook gehouden willen worden, dat wij de gaven met eerbied en dankzegging van God, de Almachtige, aannemen, en niet aan tafel gaan als een varken naar de trog, en als wij verzadigd zijn niet van tafel lopen, en onze goede God niet met het kortste gebedje danken, ja, zelfs niet denken aan de Heere, onze God, die ons ondankbaren uit louter barmhartigheid en met milde goedheid gevoed heeft, terwijl wij onze God zo vergeten, die ons alles rijkelijk geeft om te genieten."

Luther beschouwt het als een noodzakelijke voorwaarde voor een gelukkig huwelijk, dat de echtgenoten, één in het geloof, samen met elkaar bidden. Omdat hij de mening is toegedaan, dat "een godvrezende man of vrouw even nodig is als een gezonde hand of een gezond been."

Daarom zegt hij in de preek over het huwelijk in 1525: "Schaam u niet om God met deze woorden aan te roepen: Ach, lieve God en Vader van onze Heere Jezus Christus, bezorg en geef mij, arm kind, een vrome man, of een vrome vrouw, met wie ik, door de genade van de Heilige Geest, in het huwelijk godzalig leven mag."

Dezelfde bede moeten de ouders voor hun kinderen aan God voorleggen, "voordat zij hun kinderen uithuwelijken", en in hun hart aldus bidden: 'O, almachtige God en Vader van onze Heere Jezus Christus, die mij deze zoon of deze dochter gegeven hebt, ik bid U, bezorg en geef hem of haar een vrome, goede en christelijke vrouw of man, en help hen door Uw Heilige Geest om in het huwelijk godzalig te leven, want dat hangt van U af, en van niemand anders."

Voor zijn even mooie als moeilijke taak als huisvader smeekt Luther de zegen van God af: "Lieve, hemelse Vader, omdat Gij mij de eer van Uw Naam en ambt gegeven hebt, en wilt, dat ook ik vader genoemd en als vader geëerd word, verleen mij genade en zegen mij, opdat ik mijn lieve vrouw, kinderen en personeel godvruchtig en christelijk moge regeren en onderhouden. Geef mij wijsheid en kracht om hen goed te regeren en op te voeden, en geef hun een gewillig hart om te leven volgens Uw leer en daaraan gehoorzaam te zijn."

Hoe in het huis van Luther de geest van het gebed de echtelieden met elkaar en met de kinderen verbonden heeft, bewijst het in de brieven van Luther steeds terugkerend verzoek aan Käthe om met de kinderen voor hem te bidden. En hoe liefelijk is het, wanneer de grote man zich aldus troost: "Mijn Leentje en Hansje bidden voor mij."

De krachtige bidder bij de keerpunten van de geschiedenis

Luther kon zo kinderlijk spreken met zijn God, en zo kinderlijk bidden met de zijnen. Maar soms verheft zich zijn gebed als een storm, die doordringt tot God.

Welk een moeilijke uren waren het te **Worms!** Het ging er daar om, staande te blijven en niets te herroepen, en tevens om elk woord voor keizer en rijksdag goed te overwegen, en niet onbedachtzaam de zaak te schaden. In één van die heilige uren, toen hij met zijn God, en alléén met zijn God, te rade kon gaan, hoorde men Luther - het was vermoedelijk op woensdag 17 april 1521 - in een stil avonduur in zijn herberg te Worms hardop en vurig bidden.

"Almachtige, eeuwige God. Hoe gaat het in de wereld slechts om één ding. Hoe laat zij de mensen verbluft staan kijken. Hoe klein en gering is het vertrouwen van de mensen op God. Hoe teer en zwak is het vlees, en hoe geweldig en ijverig is de duivel in de weer met zijn apostelen en wereldwijzen. Hoe spoedig trekt zij de hand terug en snelt weg, en loopt naar de hel toe, over de bekende, brede weg, waarop de goddelozen behoren, en zij ziet alleen maar aan wat aanzienlijk en geweldig, groot en machtig is, en geacht is. Wanneer ook ik daarheen mijn ogen wenden zou, dan is het met mij gedaan, de klok is dan reeds gegoten en het oordeel geveld. O God, o God, o Gij, mijn God. Sta Gij, mijn God, mij bij tegenover het verstand en de wijsheid van de gehele wereld. Doe het, Gij moet het doen, Gij alleen. Het is immers niet mijn, maar Uw zaak. Ik heb hiermee voor mijn persoon toch niets te maken, en ik heb met deze grote heren van de wereld niets van doen. Ik zou ook wel goede, rustige dagen willen hebben en niet zo onrustig zijn. Maar het is Uw zaak, o Heere, die rechtvaardig en eeuwig is. Sta mij bij, Gij trouwe, eeuwige God. Ik vertrouw niet op een mens. Dat is nutteloos en tevergeefs, want alles wankelt wat vleeselijk is en naar het vlees smaakt. O God, o God! Hoort Gij niet, mijn God? Zijt u dood? Neen, Gij kunt niet sterven, Gij verbergt U alleen maar. Hebt Gij mij daartoe verkoren? Ik vraag het U, ook al weet ik het zeker. God heeft het zo bestuurd. Want ik heb mijn leven lang er nooit aan gedacht, dat ik een tegenstander van zulke grote heren zou zijn, ik heb me dat ook nooit voorgenomen. O God, sta mij bij in de Naam van Uw lieve Zoon Jezus Christus, die mijn bescherming en beschutting moet zijn, ja, mijn vaste burcht door de kracht en versterking van Uw Heilige Geest. Heere, waar blijft Gij? Gij, mijn God, waar zijt

Gij? Kom, kom, ik ben bereid om ook mijn leven ervoor te laten, geduldig als een lammetje. Want de zaak is rechtvaardig en de Uwe, daarom wil ik mij in eeuwigheid niet van U losmaken. Dat is mijn besluit in Uw Naam. De wereld zal mijn geweten niet dwingen, al zou zij ook vol duivels zijn. En al moest mijn lichaam, dat toch allereerst het werk van Uw handen en Uw schepping is, daarvoor geheel te gronde gaan, ja, verbrijzeld worden, dan is het mij goed, dat ik Uw Woord en Geest bezit. Het betreft slechts het lichaam, de ziel is van U en behoort U toe, en zij blijft ook eeuwig bij U. Amen. God helpe mij. Amen." In dit gebed begint het *stormlied* "Een vaste burcht is onze God" al door te klinken.

Negen jaar later. De rijksdag van **Augsburg vergadert, 1530**. Het zijn moeilijke dagen voor de daar samengekomen Evangelische vorsten en theologen. Melanchton bezwijkt bijna onder de vele zorgen en zelfs de flinke kanselier vreest in bange ogenblikken, dat alles verkeerd zal aflopen. De edele keurvorst slaat de angst om het hart. En Luther? Hij leeft die weken op de Coburg tot in het diepst van zijn ziel met hen mee. Biddend. Zijn metgezel op de burg, Veit Dietrich, vertelt ons in een brief aan Melanchton van 30 juni: "Ik kan in deze treurige tijd niet genoeg de buitengewone standvastigheid, de opgewektheid, het geloof en de hoop van deze man bewonderen. Hij voedt die door een ijverig bezig zijn met het Woord van God. Er gaat geen dag voorbij, waarop hij niet op zijn minst drie uren, die het meest geschikt zijn om te studeren, aan het gebed besteedt. Eens had ik het geluk hem te horen bidden. Goede God, welk een geloof lag er in die woorden! Hij bad tot God met zulk een eerbied, en met zulk een geloof en hoop, dat men zou menen, dat hij met een vader of met een vriend sprak. 'Ik weet', zei hij, 'dat Gij onze God en Vader zijt, en daarom ben ik er zeker van, dat Gij de vervolgers van Uw kinderen te schande zult maken. Als Gij dat niet doet, dan bestaat er gevaar voor U, en bovenal voor ons. Dit is geheel Uw zaak, en wij zijn eraan begonnen, omdat wij dat moesten doen, wil haar dan ook verdedigen.'¹³

Zo hoorde ik hem met een duidelijke stem bidden. Ook mijn hart brandde in mij, toen hij zo vertrouwelijk, zo ernstig en zo eerbiedig met God sprak, en zich in zijn bidden op de beloften in de Psalmen beriep, als iemand, die er zeker van is, dat alles wat hij afsmeekt geschieden zal."

De voorbede

Dit vertrouwen van de biddende Luther, dat het hart van Veit Dietrich in vlam zette, moest altijd wel weer op zijn omgeving invloed uitoefenen. Een bijzonder merkwaardig voorbeeld daarvan wordt ons meegedeeld uit de tijd, dat Melanchton doodziek was. Het verhaal, dat wij aan Ratzeberger te danken hebben, laat ons Luther tevens zien als een bidder, die de heilige plicht van de voorbede vervult en in haar kracht gelooft.

Wij vernemen dan: Op reis naar Hagenau, waar een vergadering van afgevaardigden was bijeengeroepen om tot overeenstemming over de zaak van de godsdienst te komen, werd **Melanchton** in Weimar doodziek. Dat was in juni 1540. Luther, die aan zijn vriend reeds een vertroostende brief geschreven had, ontving van de bezorgde keurvorst het dringende verzoek om naar Weimar te reizen en eens bij Melanchton te gaan kijken. Toen hij daar was aangekomen, bleken de zaken er helaas bij te staan, zoals hem bericht was: zijn ogen waren gebroken, het bewustzijn was geheel geweken, de spraak bij hem weggevallen, het gehoor verdwenen, en het gelaat en de

¹³ Luther kenmerkt eens treffend het goddelijk moeten in zijn leven, wanneer hij zegt: "God heeft mij er naar toe geleid als een blind paard."

slapen ingevallen, het was, zoals Luther zei, een hippocratisch gezicht. Bovendien kende hij niemand, en hij at en dronk niets. Toen Luther hem zo zag, schrok hij bovenmate en zei tot zijn metgezellen: "God beware, wat heeft de duivel dat organon beschadigd." Hij keerde zich terstond naar het venster en bad vurig tot God.

"Daar", zei Luther, "moest onze Heere God het ontgelden, want ik wierp Hem de handschoen toe en wreef Hem de oren met alle beloften, die ik maar uit de Heilige Schrift wist te noemen, waarin Hij zegt, dat Hij het gebed verhoort. Hij moest mij verhoren, als ik tenminste op Zijn beloften vertrouwen kon."

Daarna greep hij Philippus bij de hand en zei: "Wees goedsmoeds, Philippus, u zult niet sterven. Hoewel God wel reden heeft om te doden, zo wil Hij toch de dood van de zondaar niet, maar wel dat hij zich bekeert en leeft. Hij heeft lust in uw leven en niet in uw dood. Als God de allergrootste zondaren, die ooit op aarde zijn geweest, Adam en Eva, weer genade geschonken en aangenomen heeft, dan zal Hij veel minder u, mijn Philippus, verstoten, noch u in zonden en zwaarmoedigheid verloren laten gaan. Geef daarom aan de droefgeestigheid geen plaats en word geen moordenaar van uzelf, maar vertrouw op de Heere, die doden en weer levend kan maken."

Want Luther wist heel goed, hoe het met zijn hart en geweten gesteld was. Toen Philippus zo aangegrepen en toegesproken werd, begon hij weer adem te halen. Hij kon echter nog lang niets zeggen, dat duurde nog een hele poos. Daarop keerde hij zijn gelaat terstond naar Luther en begon hem om Gods wil te smeken, dat hij hem niet langer zou ophouden, hij is nu op een goede reis. Hij moest hem laten heengaan, hem kon immers niets beter ten deel vallen.

"Volstrekt niet", zei Luther, "ge moet onze Heere God nog langer dienen." Zo knapte Philippus hoe langer hoe meer op, waarna Luther vlug wat eten voor hem liet klaarmaken en dat zelf bij hem bracht. Maar Philippus weigerde het, waarop Luther er met dreigende taal bij hem op aandrong en zei: "Hoor eens, Philippus, kort en goed, u moet eten, of ik doe u in de ban!"

Met deze bedreigingen werd hij ertoe overgehaald om wat te eten, al was het zeer weinig, zodat hij langzamerhand weer op krachten kwam. Na zijn genezing beleed Melancton, dat hij inderdaad zeggen kon, dat hij door de kracht van God uit de dood in het leven was teruggeroepen. Als Luther niet gekomen was, dan zou hij gestorven zijn.

Luther schreef echter aan zijn Käthe, dat hij al was er ook met de rijksdag te Hagenau moeite en arbeid verloren gegaan, in elk geval toch "magister Philippus teruggehaald had uit de hel, en dat hij hem, als God het wilde, weer vrolijk uit het graf naar huis brengen zou."

Luther was ervan verzekerd, dat hij in zijn biddend strijden voor het leven van Melancton God aan zijn zijde had tegenover de satan. Vandaar, dat hij in zijn voorbede zeker was van de overwinning.

Deze zekerheid vervulde hem ook, toen zijn vriend *Myconius*, "de bisschop van Thüringen" in Gotha zwaar ziek lag. Luther schreef hem in januari 1541: "Ik bid en smeeke de Heere Jezus, die ons leven, ons heil en onze gezondheid is, of hij niet wil toestaan, dat mij ook dit kwaad nog overkomt, dat ik moet beleven en zien, hoe gij en sommigen van de onzen zouden doorbreken en ingaan door het voorhangsel tot de rust en mij daarbuiten zouden achterlaten onder de duivelen, om na u nog langer geplaagd te worden. Want ik ben immers zo vele jaren lang genoeg geplaagd, en ik zou het wel waard zijn en verdiend hebben u voor te gaan. Daarom bid ik, dat de Heere mij in uw plaats ziek laat worden en mij beveelt om dit mijn omhulsel af te leggen, daar het van geen enkel nut meer is, uitgediend en uitgeput is. Het ga u goed, mijn Frederik, en de

Heere beware mij ervoor, zo lang ik nog leef, dat ik zou vernemen, dat gij heengegaan zijt, maar Hij moge het zo maken, dat gij mij overleeft. Dit bid ik, dit wil ik, en mijn wil geschiede, amen. Want deze mijn wil zoekt de eer van de Naam van God, en niet mijn genoegens en eer. Nogmaals: het ga u goed. Wij bidden van harte voor u." Het gebed van Luther voor zijn vriend is verhoord. Myconius heeft de reformator overleefd. (Zie: Brieven van Luther aan familie en vrienden; theologienet.nl)

Zo eenvoudig en ootmoedig het gebed van Luther was, als het zijn eigen persoon betrof, zo geweldig verheft het zich, wanneer hij gelooft, dat de zaak van het Rijk van God, het heil van zijn Kerk, en dus niets menselijks, maar de eer van God op het spel staat. Zo zegt Melancton in zijn rouwrede van hem: "Ik heb het zelf dikwijls meegemaakt, dat hij met hete tranen voor de gehele Kerk zijn gebed uitsprak, want hij nam er dagelijks een bepaalde tijd voor om enkele Psalmen op te zeggen en daardoor heen met zuchten en tranen zijn gebed tot God te zuchten."

Hij deed als Mozes, zoals Mathesius hem eens noemt, die biddend zijn handen omhoog heft, en biddend om de overwinning strijdt. En dan is de geweldige bidder zeker van de verhoring.

"Ik bid voor u", schrijft hij in de bekende brief van de Coburg aan Melancton; "ik heb voor u gebeden, ik zal voor u bidden en ik twijfel er niet aan, of ik wel verhoord ben, want ik voel het 'amen' in mijn hart."

De grote belangen van de christenheid vormen ook de inhoud van zijn laatste avondgebed, dat Luther op de dag voor zijn dood uitgesproken heeft. Johann Sickel, de bediende van Jonas, heeft het voor ons bewaard.

"Heere God, hemelse Vader! Ik roep U aan in de Naam van Uw lieve Zoon, onze Heere Jezus Christus, die ik door Uw genade beleden en gepredikt heb. Wil mij, naar Uw toezegging en tot eer van Uw Naam, ook in deze verhoren, aangezien Gij mij, naar Uw grote barmhartigheid en naar Uw genadige wil, de grote afval, blindheid en duisternis van de paus geopenbaard hebt, welke voorafgaan aan Uw heilige dag, die niet ver meer is en voor de deur staat, en die op het licht van het Evangelie volgen moet en tegenwoordig in de gehele wereld nabij begint te komen. Wil toch de kerk van mijn lieve vaderland, zonder dat zij afvallig wordt, tot het einde toe bij de zuivere waarheid en haar standvastigheid en bij de goede belijdenis van Uw Woord genadig bewaren, opdat de gehele wereld ervan overtuigd mag worden, dat Gij mij daartoe gezonden hebt. Ach, lieve Heere God, amen, amen."

En evenals voor de Kerk en haar dienaren, zo bidt Luther ook ijverig en ernstig voor zijn *vorsten*. Dit te weten was voor die edele mannen, die in moeilijke tijden hun hand beschermend over Luther en de zaak van het Evangelie hebben uitgestrekt, een niet geringe geestelijke versterking.

Luther bidt voor *zijn volk en land*, en het is voor hem een zware beproeving, dat de welverdiende "ellende, die over Duitsland gaan moet", de verhoring van zijn gebed in de weg staat: "Ik voel ook wel, dat mijn gebed, wanneer ik voor mijn dierbaar Duitsland bidden wil, tot mij terugkeert en niet wil doordringen naar boven."

Het behoort tot de bijzonder beminlijke trekken van het beeld van Luther, dat de krachtige bidder zichzelf onophoudelijk in de voorbede van zijn vrienden aanbeveelt. Met name kunnen wij dat in het moeilijke jaar 1527 steeds opnieuw lezen.

Zo heet het in een brief aan Agricola van 20 augustus: "Ik bid u, houd niet op mij te troosten en voor mij te bidden, want ik ben arm en ellendig. De satan zelf woedt met al zijn macht tegen mij, en de Heere heeft mij voor hem als een tweede Job tot een

teken gesteld. Hij beproeft mij met een merkwaardige geestelijke zwakheid, maar door de gebeden van de heiligen zal ik niet in zijn handen gelaten worden, hoewel de wonden, die mijn hart toegebracht zijn, moeilijk genezen zullen."

Aan Hausmann schrijft hij op 26 augustus: "Ik bid u om Christus' wil, of u mij met uw gebeden wilt bijstaan tegen de duivel en zijn engelen, die in de hoogste mate zijn vijanden zijn, opdat Christus mij niet zal verlaten, maar Zijn Naam in mijn zwakheid zal verheerlijken, hetzij door de dood, hetzij door het leven. Niet zonder reden doe ik u dit verzoek, want ik heb de gebeden en de hulp nodig van de broeders, in wie ik mijn Christus vereer en aanbid. Het ga u wel in deze Jezus Christus, de allerliefste Heiland."

Aan Melanchton, die toen in Jena vertoefde, schrijft hij op 27 oktober 1527: "Bid voor mij, arme en verworpen worm, die lelijk door droefgeestigheid geplaagd wordt, dat de Vader der barmhartigheid mij genadig mag zijn, aan Wie ere toekomt, ook in mijn ellende."

Het is voor Luther en Käthe een geruststelling, dat ook zij zich door de gebeden van hun vrienden omringd weten.

En ook *zijn laatste uurtje*, waarvan hij zo menigmaal geloofd had, dat het nabij was, bindt Luther zijn vrienden op het hart. Zij moeten bidden, "dat God hem genade mag geven om de smarten te dragen, en om, zoal niet zacht, toch moedig te sterven."

Deze hoogste wijding van het vriendschapsverbond van Luther eert zowel de reformator als zijn vrienden.

Het gebed in ziekte en zielsangst

Zo heeft Luther van ganser harte mogen roemen, "dat onze bescherming en beschutting alleen in het gebed ligt." Hij heeft het mogen ervaren, zowel in de uren van aanvechting als in de vele ziekten, waardoor hij overvallen werd. Het gebed is voor hem het voornaamste geneesmiddel tegen de ziekten van lichaam en ziel.

"De dokters", zegt hij eens in zijn tafelgesprekken, "schenken slechts aandacht aan de natuurlijke oorzaken van de ziekten, en waar een ziekte vandaan komt, en zij willen ze met hun geneesmiddel verhelpen, en zij doen daar goed aan, maar zij zien niet, dat dikwijls de duivel bij iemand een ziekte veroorzaakt, waarvoor men geen natuurlijke oorzaken kan aanwijzen. Daarom moet er een hoger geneesmiddel beschikbaar zijn om de pest van de duivel af te weren, namelijk het geloof en het gebed, zodat men een geestelijk middel uit het Woord van God zoekt. Daar is dan Psalm 31 goed voor, waar David zegt: 'Mijn tijden zijn in Uw hand.' Deze plaats heb ik nu pas in mijn ziekte leren verstaan, en ik zal haar in het Boek der Psalmen verbeteren, want in de eerste vertaling heb ik haar alleen van toepassing geacht op het uur van de dood, maar zij moet luiden: mijn tijden zijn in Uw hand -geheel mijn leven, al mijn dagen, alle uren en ogenblikken van mijn leven, mijn gezondheid, mijn geluk, leven, ongeval, ziekte, sterven, droefheid, het is alles in Uw hand."

En Luther is het volkomen eens met wat *Jezus Sirach* zegt: "Het gebed van de godzalige, vrome christenen is meer waard voor de gezondheid dan de medicijnen van de dokters."

Jonas vertelt ons in het al eerder genoemde bericht uit het jaar 1527, hoe Luther in zijn zware ziekte gebeden heeft: "Mijn allerliefste God, wanneer het Uw wil is, dat dit het voor mij bepaalde uur is: Uw genadige wil geschiede!"

Verder bad hij vurig en ernstig het *Onze Vader* en de 6^e Psalm. Toen hij eindelijk naar bed gebracht werd, begon hij terstond te bidden en sprak: "Heere, mijn allerliefste God, ach, Gij weet, hoe graag ik mijn bloed vergoten zou hebben terwille van Uw Woord, maar ik ben het wellicht niet waard. Uw wil geschiede! Als het Uw wil is, dan

zal ik graag sterven, als Uw heilige Naam maar geloofd en geprezen wordt, hetzij door mijn leven, hetzij door mijn sterven. Maar wanneer het mogelijk zou zijn, lieve God, dan zou ik graag nog in leven blijven terwille van Uw godzaligen en uitverkorenen. Maar als mijn uur gekomen is, doe dan naar Uw welgevallen. Gij zijt Heer van leven en dood. Mijn allerliefste God, Gij hebt mij immers tot deze zaak geleid, Gij weet het, dat het om Uw Woord en waarheid gaat. Laat Uw vijanden zich niet verheffen en verblijden, opdat zij niet roemen: 'Waar is nu hun God?' Maar verheerlijk Uw zalige Naam tegenover en ondanks de vijanden van Uw zalig, heilzaam Woord! Mijn allerliefste Heere Jezus Christus, Gij hebt mij genadig de kennis van Uw heilige Naam geschonken. Gij weet, dat ik geloof in U, die met de Vader en de Heilige Geest de enige, ware God zijt, en het is mij tot troost, dat Gij onze Middelaar en Heiland zijt, die Zijn kostbaar bloed voor ons zondaren vergoten heeft. Sta mij bij in dit uur en troost mij door Uw Heilige Geest!" - Welk een overgave van de biddende Luther! Hoe gaat voor hem het heil van de ziel boven het welzijn van het lichaam. Hoe moet al het persoonlijke opzij gezet worden voor de eer van God, waartoe het leven en sterven van de zijnen dienen moet!

Zo vinden wij Luther biddend aan het ziekbed van zijn Kätthe, van meui Lena, en van zijn dochtertje Leentje, en aan menig ziekbed, waarheen wij hem in de geest vergezeld hebben. Zo verzekert hij ook zijn zieke vader en zijn zieke moeder, dat hij voortdurend in zijn gebeden bij hen vertoeft.

Maar welk een uitnemende medicijn het gebed ook is tegen de ziekte van het lichaam, van veel meer belang is het voor hem, dat de ziel zich met haar genadige God vertroosten mag. Daarom zegt Luther ons ook, hoe een gelovige ziel met Christus spreekt: "Heere, ik ben Uw zonde, en Gij zijt mijn Gerechtigheid, daarom ben ik verheugd en zal ik onbevreesd triomferen. Want mijn zonde is niet zwaarder dan Uw gerechtigheid, en ook zal Uw gerechtigheid mij geen zondaar doen zijn of blijven. Geloofd zijt Gij, Heere en getrouwe God, tot in de eeuwigheid. Amen!"

Ook bevatten zijn geschriften een "**Troostgebed van doctor Maarten Luther voor het stervensuur.**" "Almachtige, eeuwige, barmhartige Heere en God, die de Vader zijt van onze Heere Jezus Christus, ik weet zeker, dat Gij alles wat Gij gezegd hebt ook houden kunt en wilt, want Gij kunt niet liegen. Uw Woord is waarachtig! Gij hebt mij aanvankelijk Uw lieve, enige Zoon toegezegd. Hij is gekomen en heeft mij van duivel, dood, hel en zonde verlost. Daarna zijn mij tot meer zekerheid naar Uw genadige wil de Sacramenten van de heilige Doop en van het Altaar, het ware en natuurlijke lichaam en bloed in brood en wijn geschonken, waarin mij vergeving van de zonden, eeuwig leven, en alle hemelse goederen aangeboden zijn. Op Uw aanbod heb ik ze gebruikt en ze in het geloof en met vast vertrouwen op Uw Woord ontvangen. Daarom twijfel ik in het geheel niet, zodat ik nu voor duivel, dood, hel en zonde veilig en rustig ben. Als dit mijn uurtje is, naar Uw goddelijke wil, dan zal ik in vrede en vreugde, vertrouwend op Uw Woord, graag vanhier scheiden en opgenomen worden in Uw schoot."

Het gebed en de gewone dingen

Omdat het gebed voor de christen de vanzelfsprekende, natuurlijke werkzaamheid van het geloof is, en "het ambacht van een christen bidden is", daarom mag hij niet alleen de hoge, geestelijke, maar ook de lagere, natuurlijke dingen in het gebed aan God voorleggen. Ook in dit opzicht omvat het gebed van Luther het kleine en het grote. Bij een muizenplaag bidt hij God om hulp.

Wanneer in april 1539 *een oorlog* dreigt, dan zegt hij: "Laten wij onverwijld om afwending van de oorlog bidden, opdat niet alles verwoest en vernietigd wordt, want er komt een zwaar onweer opzetten, God zij ons genadig!" En hij is ervan overtuigd, dat het de "beste afweer" is, als men zich tegen de vijand met gebeden toerust.

Hij bidt in een tijd van *grote droogte*, wanneer het koren op het veld begint te verdorren en zegt: "Heere God, Gij hebt toch door de mond van David, Uw dienaar, gezegd: 'De Heere is nabij allen, die Hem aanroepen, allen die Hem aanroepen in waarheid. Hij doet het welbehagen van hen, die Hem vrezen, en Hij hoort hun gebed en verlost hen.' Hoe, wilt Gij dan geen regen geven, ook al roepen en bidden wij nog zo lang? Welaan, als Gij geen regen geeft, dan zult Gij ons wel wat beters geven, namelijk een stil en gerust leven, vrede en eenheid. Nu dan, wij bidden toch zo krachtig, en wij hebben nu al zo dikwijls gebeden, als Gij het niet doet, lieve Vader, dan zullen de goddelozen zeggen, dat Christus, Uw lieve Zoon, liegt als Hij zegt: 'Voorwaar, voorwaar zeg Ik u, al wat gij de Vader bidden zult in Mijn Naam, dat zal Hij u geven.' Dan zullen zij zowel U als Uw Zoon een leugenaar noemen. Ik weet, dat wij van harte tot U roepen en verlangend zuchten, waarom verhoort Gij ons dan niet?" De tafelmanneke van Luther, die ons dit gebed meedeelt, voegt er echter aan toe: "Juist in diezelfde, daaropvolgende nacht viel er een zeer milde, vruchtbare regen. Dit gebeurde in 1532, op 9 juni."

Luther dankt voor het *goede weer*. "Eens kwam er", zo vernemen wij, "een onweersbui met een zeer vruchtbare regen, die het aardrijk en de bomen deed opleven en verfriste. Toen sprak Luther dit dankgebed uit: "Het is prachtig weer, dat Gij ons geeft, lieve God, ons, die zo ondankbaar, slecht en hebzuchtig zijn. Nu dan, Gij zijt immers een genadig God! De duivel zou dit niet doen, daar ben ik zeker van. Dit is een vruchtbare onweersbui, die de aarde losmaakt, zodat zij opengaat en een liefelijke geur verspreidt, zoals het gebed van de vrome christen voor God een welriekende reuk is."

Op een reis naar Leipzig opent de vreugde over het *uitspruitend zaad* zijn hart en mond op dit gebed: "Ach, lieve Heere God, Gij wilt ons een goed jaar geven, en dat waarlijk niet, omdat wij zo vroom zijn, maar om uws Naams wil. Geef, lieve Vader, dat wij beter gaan leven en in Uw Woord wassen en toenemen, want het zijn niet anders dan wonderwerken, dat Gij uit de aarde, zelfs uit het zand, dat uit niets anders dan verbrijzelde kiezelstenen bestaat, halmen en aren voortbrengt. Lieve Vader, geef ons, Uw kinderen, ons dagelijks brood!"

Dat wij ons kostelijk dagelijks brood hebben, danken wij uitsluitend aan de genade van God. Maar de zegen van God moet afgebeden worden. "Wij erkennen (in de vierde bede) met het woord 'geef, dat het een gave van God is en niet een schepping van onszelf. Als Hij het niet gaf, dan zou er geen graankorreltje groeien en ons werk op de akker tevergeefs, zijn. Ja, het is in zulk een volkomen zin een gave, dat zij door de kracht van God wonderlijk in stand gehouden moeten worden, totdat wij haar ontvangen en genieten. Een vroom, gelovig hart ziet wel in, hoe hier onze arbeid bij het ploegen en zaaien, en dergelijke, verloren moeite zou zijn, als de gave van God hier geen hulp zou bieden. Wel moeten wij die arbeid ijverig verrichten en ons voedsel uit de aarde zoeken, maar wij moeten daarop niet vertrouwen, alsof wij het met onze hand zouden vinden. Daarvoor is meer nodig dan onze hand. God moet zegen en wasdom geven."

Gebedsverhoring

En "onze Heere God geeft telkens meer dan wij bidden; wanneer wij oprecht bidden om een stuk brood, dan geeft Hij ons een hele akker", zegt Luther. Hij voegt eraan toe: - het was in mei 1540 - "toen mijn vrouw ziek lag, bad ik God, of Hij haar voor mij in leven wilde laten, en toen gaf Hij haar daarenboven ook nog het landgoed Zulsdorf en schonk ons daarbij een rijk, vruchtbaar jaar."

Geloof en ervaring acht Luther steeds opnieuw de zekerste waarborgen voor gebedsverhoring. "Wanneer een vrome christen bidt: 'Lieve Vader, laat toch Uw wil geschieden', dan zegt Hij daarboven: 'Ja, lief kind, die zal zeker geschieden, de duivel en de gehele wereld ten spijt!'

Het is een gebedsverhoring, dat in 1527 de pest hem bespaard bleef. Omdat "men zo ernstig voor mij tot God gebeden heeft", zo schrijft Luther op 27 februari aan Käthe, "daarom ben ik in Schmalkalden weer genezen."

Het gebed heeft een wonderlijke kracht: "Het gebed van de Kerk heeft in onze tijd drie van haar als uit de doden opgewekt: mij, omdat ik dikwijls doodziek gelegen heb; mijn vrouw Käthe, die eveneens doodziek geweest is; en magister Philippus Melanchton, die in het jaar 1540 doodziek lag."

Nadat hij vernomen had, dat de geloofsbelijdenis van de Evangelischen in Augsburg, 1530 aan keizer en rijksdag voorgelezen was, sprak Luther met een dankbaar en bewogen hart: "Ik moet nu wel zien en met mijn handen tasten, dat God terecht een Hoorder van het gebed genoemd wordt."

En hij beschouwt zijn overtuiging, dat Duitsland gedurende zijn leven voor een godsdienstoorlog gespaard zou blijven, eveneens als een gebedsverhoring.

Ook ziet Luther het als een wonderlijke uitwerking van het gebed, dat het zijn innerlijk leven versterkt. "Mate, doel, wijze, plaats of persoon" heeft God, die de gebeden verhoort, Zichzelf voorbehouden. Met inachtneming van deze voorwaarde geldt, "dat ons gebed altijd verhoord wordt. Hoewel het niet geschiedt zoals wij dat willen, zo geschiedt toch de wil van God, die beter is dan de onze."

"Ik weet het", zo kan Luther van zichzelf belijden, "zo dikwijls ik ernstig gebeden heb, en het mij waarlijk ernst was, ben ik altijd rijkelijk verhoord en heb ik meer verkregen dan ik gebeden heb! Wel heeft God het soms uitgesteld, maar het is toch gekomen."

Dit vertrouwen bezitten niet slechts de grote bidders in het Rijk van God. Ook alle ongetelden en onbekenden troosten zich ermee, dat "allen, die God met een oprecht geloof en een ernstig hart aanroepen, zeker verhoord worden en ontvangen zullen, wat zij gebeden en begeerd hebben, hoewel niet zo spoedig op de zelfde ure, tijd en mate, of ook datgene waarom zij bidden, maar zij krijgen wel iets, dat beter, groter en heerlijker is dan zij hebben durven hopen." En zo blijft: "In de menselijke dingen verrichten wij alles door het gebed; wat geregeld is, regeren wij; wat verkeerd ging, veranderen en verbeteren wij; wij overwinnen elk onheil en wij ontvangen al wat goed is."

Bidden op de juiste wijze

Deze belofte is er voor het gebed, als het op de juiste wijze gebeden wordt. Het moet in gehoorzaamheid en geloof geschieden. "Omdat het dus zulk een hoog gebod is, dat wij bidden moeten, moet volstrekt niemand het gebed verachten, maar het zeer hoog achten. Wat en waarom wij bidden, dat moeten wij zien als iets, dat door God gevorderd en in gehoorzaamheid aan Hem gedaan wordt, en dan denken: wat mij betreft, behoeft het niet, maar daarom moet wel gelden, dat God het geboden heeft. Zo

moet dus iedereen, wat hij ook te bidden heeft, steeds tot God gaan in gehoorzaamheid aan Zijn gebod."

Alleen een hart, dat zich in het geloof tot God richt, zal iets van Hem ontvangen. Het ongelooft is eigenlijk het enige, dat het gebed belemmert. Wie niet ontvangt, is daarom zelf schuldig: "Aan een wankelmoedig mens, die niet gelooft, noch ervan verzekerd is, dat hij iets ontvangen zal, wordt niets geschonken. Want God kan hem niets geven, ook al zou Hij dat nog zo graag willen. Het is daarmee precies als met een vaatwerk, dat men in zijn handen houdt en dat men niet stil wil houden, maar dat men steeds heen en weer beweegt: men kan er niets ingieten, en ook al zou men er graag wat ingieten, het loopt er langs en gaat verloren. Zo gaat het ook met een ongelovig, wankelmoedig hart. God zou ons graag willen geven wat wij nodig hebben, maar dan staan wij erbij als een onnozele bedelaar: wij houden de hoed op, opdat Hij er voor ons wat in zou werpen, maar wij willen hem toch niet stilhouden: Onze Heere God wil ook zijn gaven zo maar niet nutteloos uitstrooien, zodat zij er naast vallen en verloren moeten gaan. Nog eens: wanneer men niet wankelt, maar zich goed stil houdt, dan wil Hij graag geven."

Zelfs het besef van onwaardigheid mag de bidder er niet van weerhouden om in vertrouwen op Christus de Voorspreker tot God te gaan: "Ach, wat is een oprecht gebed van een vrome christen iets groots, welk een macht is het bij God, dat een arm mens zo met de hoge Majesteit in de hemel spreken mag, en voor Hem niet behoeft te schrikken, maar weten mag, dat God hem vriendelijk toelacht omwille van Jezus Christus, Zijn lieve Zoon, onze Heere en Heiland. Dan moeten hart en geweten niet weglopen, niet vanwege zijn onwaardigheid in twijfel staan, noch zich laten afschrikken!"

In Jezus gaat het Vaderhart van onze God voor ons open. Om Jezus' wil mogen wij ons vertrouwen op God stellen. Jezus ruimt door de vergeving de vreselijke hinderpaal voor de gebedsverhoring, de schuld, uit de weg. Hij, die het voorbeeld is van de ware bidder, die ons ook het Onze Vader als het voorbeeld van het gebed gegeven heeft, is voor ons de enige weg tot het Vaderhart van God.

Zo is dan ook "enkel en alleen het geloof de werkelijke en feitelijke oorzaak en de voornaamste aanleiding tot het gebed."

De daarbij komende aanleiding is de nood. Zulk een nood is er bij de mens altijd. De hoofdzaak is, dat hij zich dat bewust wordt: "Wanneer er een waar gebed zijn zal, dan moet er ernst zijn, zodat men zijn nood voelt en die nood, die ons neerdrukt en opjaagt, uitroept en uitschreeuwt. Van die nood, of ze nu onszelf of iedereen aangaat, kunt u meer dan genoeg vinden in het Onze Vader. Daarom moet het ook hiertoe dienen, dat men het zich herinnert, het overdenkt en ter harte neemt om niet te verslappen in het gebed. Er is immers genoeg, waaraan wij allen gebrek hebben, maar de fout zit hierin, dat wij niet beseffen en inzien. Daarom wil God dan ook, dat u Hem deze nood klaagt en voorlegt. Niet, omdat Hij die niet kent, maar opdat Uw hart zou ontbranden om des te vuriger en des te meer te bidden, en u de mantel alleen maar wijd zou uitbreiden en opendoen, om veel te ontvangen."

Die altijd voortdurende nood leert ons onophoudelijk en met volharding bidden, "want dikwijls verbergt God Zich ergens, en wil dan niet horen, ja, Hij wil Zich niet laten vinden, en dan moet men Hem zoeken, dat is: aanhouden in het gebed. Wanneer men Hem zoekt, dan sluit Hij zich op in een kamertje. Als men bij Hem wil binnengaan, dan moet men aankloppen. Wanneer men één- of tweemaal klopt heeft, dan luistert Hij; en blijft men kloppen, dan doet Hij tenslotte open en zegt: 'Wat wilt u toch?'

'Heere, ik wil dit of dat hebben.'

Dan spreekt Hij: 'Hier hebt u het.'

Op die manier moeten wij Hem wekken. Ieder moet een valk worden, die in de nood naar boven stijgt. U moet leren roepen en niet erbij gaan zitten of op de bank gaan liggen, het hoofd laten hangen of schudden, u in uw gedachten verbijten en opeten, bezorgd zijn en proberen los te komen, en er alleen maar op te letten, hoe slecht het u gaat, hoeveel verdriet u hebt, en welk een ellendig mens u zijt. Integendeel! Komaan, luie schelm, val op uw knieën, hef Uw handen en ogen op naar de hemel, neem een Psalm of een Onze Vader te baat, en leg wenend uw nood neer voor God, klaag die aan Hem en roep Hem aan. God verhoort ons wel, maar Hij doet dat op geen andere manier dan de onrechtvaardige rechter in het Evangelie. Hij hoort niet, tenzij men bij Hem zo lang aanhoudt, totdat Hij er doof van wordt."

Maar het moet de bidder bovenal om de eer van God te doen zijn. "Wij moeten er zeker van zijn, dat het gebed tot de heiliging van Zijn Naam en tot de uitbreiding en de eer van Zijn Rijk dient en dat het geschiedt naar Zijn wil. Wanneer wij echter in ons gebed daartegen ingaan, dan worden wij niet verhoord, want God doet niets tegen Zijn Naam, Zijn Rijk en Zijn wil."

Ook de verbetering van zichzelf moet de bidder na aan het hart liggen: "Wanneer wij zouden doen wat wij doen moesten, en niet zouden doen wat wij zelf willen, dan zouden wij ook hebben wat wij moeten hebben. Nu doen wij wat wij willen en niet wat wij doen moeten, daarom moeten wij dan ook wel hebben wat wij niet willen hebben."

Van deze dubbele eis, namelijk dat de bidder op de eer van God en op de verbetering van zijn leven bedacht moet zijn, spreekt Luther ook, wanneer hij van het gebed om een overwinning met de wapenen zegt: "Het ligt er geheel aan, aan wie GóD de overwinning gunt en geven wil, en niet aan hem, die machtig en sterk is. De zege komt van de hemel en God is het, die aan de koningen de zege geeft en andersom ook aan de vorsten de moed ontnemt." En wij moeten "met boetedoening beginnen, wij moeten ons levensgedrag verbeteren."

Laat het daarom onze voornaamste zorg zijn, dat wij in oorlogsellende bidden "om de genade voor een beter leven."

Luther geeft aan de soldaten in zijn geschrift "*Of krijgslieden ook zalig kunnen worden*", een voorbeeld van een gebed. "Hemelse Vader, ik ben hier in dit werk en in deze dienst van mijn bevelhebber naar Uw goddelijke wil, zoals ik dat eerst aan U en om uwentwil ook aan die bevelhebber verplicht ben. Ik dank U voor Uw grote genade en barmhartigheid, dat Gij mij in dit werk gesteld hebt, want ik ben er zeker van, dat het geen zonde, maar een goede zaak is, en een gehoorzaamheid aan Uw wil, die U welgevallig is. Maar omdat ik weet en uit Uw Woord geleerd heb, dat geen van onze goede werken ons helpen kan en niemand als krijgsman, maar alleen als christen zalig moet worden, daarom wil ik in genen dele op mijn gehoorzaamheid en mijn werk bouwen, maar het vrijwillig in Uw dienst verrichten. En ik geloof van harte, dat alléén het onschuldig bloed van Uw lieve Zoon, mijn Heere Jezus Christus, mij verlost en zalig maakt, en dat Hij voor mij naar Uw genadige wil vergoten heeft. Daar blijf ik bij, daar leef en sterf ik bij, daar strijd ik bij en doe ik alles. Houd mij staande, lieve Heere God en Vader, en sterk mij in dit geloof, door Uw Heilige Geest. Amen."

Wilt u daarna nog de geloofsbelijdenis en het Onze Vader opzeggen, dan kunt u dat doen en het daarbij laten. En beveel daarmee uw lichaam en ziel in Zijn handen en trek dan van leer en sla erop in de Naam van God."

De God tot wie wij bidden is een God van wonderen. Moge het ook de biddende

gemeente in ons geliefde Duitse vaderland, dat vecht om zijn bestaan, tot troost zijn wat Luther van de Almachtige zegt: "God alleen is het, die midden in de dood levend maakt, genadig is en redt, en lacht te midden van het razen en tieren van de mensen. Wanneer wij dan menen, dat ons gebed vruchteloos is en niet verhoord wordt, dan geeft Hij wat wij naar Zijn wil gebeden hebben. Al Zijn werken zijn wonderbaar en onbegrijpelijk, want voor Hem is, wat niet is; wat teloor gegaan is, dat wórdt voor Hem; wat valt, dat staat; en niets is voor Hem alles. Alleen Hem zij de eer, die alléén God is en de Schepper, die alléén alles regeert."

Het Onze Vader

Wij weten, dat ook Luther niet altijd dezelfde gebedsvreugde gehad heeft. Dit vond zijn reden in de aanvechtingen van de man Gods. Wel heeft hij bij zijn bidden de zegen van de gemeenschap ervaren, zoals hij eens zegt: "Thuis ben ik niet opgewekt en vrolijk, want ik moet altijd van tevoren protesteren, maar in de kerk, onder de menigte, gaat het van harte en dringt het ook door. Ik ben dikwijls zo koud en lusteloos, dat ik niet bidden kan. Dan stop ik mijn oren toe en zeg: Ik weet, dat God niet verre van mij is, daarom moet ik schreeuwen en Hem aanroepen."

In zulk een toestand is het vooral het Boek der Psalmen, het Onze Vader, dat hem aanspoort en verwarmt.

Met dat gebed, dat "de mensen met elkaar samenbindt, zodat de een voor de ander en met de ander bidt", heeft Luther deze ervaring: Wanneer "ik zeg: 'O Heere, Uw Naam worde geheiligd, Uw Koninkrijk kome, Uw Wil geschiede.' ... dan geeft dat warmte aan mijn gebed en maakt het vurig."

Luther heeft het *Onze Vader* ten hoogste gewaardeerd. Het is immers van de allerheiligste afkomst: "Het Onze Vader is zeer zeker het allerbeste gebed, dat ooit op aarde gekomen is of door iemand kan worden uitgedacht, omdat God de Vader het door Zijn Zoon opgesteld en het Hem in de mond gelegd heeft, zodat wij er niet aan mogen twijfelen, of het is Hem uitermate welgevallig."

Dat het Gebed des Heeren zo dikwijls gedachteloos ontwijd, "afgeraffeld en afgerammeld" wordt, doet Luther klagen: "Het Onze Vader is de grootste martelaar op aarde, want iedereen mishandelt en misbruikt het, weinigen troosten en verblijden het door een juist gebruik. Velen bidden per jaar misschien enige duizenden *Onze Vader's*, en wanneer zij duizend jaren zo zouden bidden, dan zouden zij er nog geen letter of punt van geproefd of gebeden hebben."

Maar van zichzelf kan hij zeggen: "Het Onze Vader is mijn gebed, dat bid ik en ik meng er onderwijl wat uit de Psalmen doorheen, dat zij (de goddeloze verachters en valse leraars) allemaal beschaamd en te schande zullen worden. Kortom: onder alle gebeden is er geen, dat gelijk is aan het *Onze Vader*. Ik bid het liever dan welke Psalm ook."

Bijzonder graag heeft Luther steeds weer in woord en geschrift het *Onze Vader* uitgelegd. Wij bezitten al vanaf het jaar 1518 zulk een uitlegging "voor de eenvoudige leken", die de rozenkransbiddende tijdgenoten veel te denken gaf. Hierin, en in nog talrijke andere geschriften, geeft Luther voortreffelijke beschouwingen over het gebed. Het past bij zijn praktische aard, wanneer hij in de eerste plaats er de nadruk op legt, waarom en met welk recht wij bidden, hoe wij ons op het gebed voorbereiden, en ons door het gebed sterken tot de strijd.

Een handleiding hoe men bidden moet

Zulk een handleiding "hoe men bidden moet" heeft hij in het jaar 1535 geschreven, en wel voor "Meester Pieter, barbier." Deze man, met wie Luther waarschijnlijk veel in

aanraking kwam, wilde van de reformator weten, hoe men zich ondanks velerlei afleidingen en stoornissen bij het gebed bepalen kon. Het geschrift draagt als titel "Een eenvoudige manier van bidden", en bevat, behalve de handleiding voor het gebed, een korte uitlegging van het Onze Vader, de Tien geboden en de Christelijke Geloofsbelijdenis. Wij delen iets mee uit deze geschriften. Dit zal tegelijk een afsluitende samenvatting zijn van vele tot nu toe uitgesproken gedachten van Luther.

"In de eerste plaats: wanneer ik gevoel, dat ik door vreemde bezigheden of gedachten koud geworden ben en geen lust heb om te bidden (want het vlees en de duivel belemmeren en hinderen altijd het gebed), dan neem ik mijn Psalmboekje, loop wat door de kamer, of ik ga, als het daarvoor dag en tijd is, naar de menigte in de kerk, en ik begin de Tien geboden, de Geloofsbelijdenis, en daarna, al naar ik tijd heb, enige uitspraken van Christus, van Paulus, of wat Psalmen voor mezelf op te zeggen, evenals de kinderen dat doen. Daarom is het goed, dat men het gebed in de vroege morgen het eerste en des avonds het laatste laat zijn, en dat men zich ijverig hoede voor de valse, bedriegelijke gedachten, die zeggen: 'Wacht nog maar even, over een uur zal ik wel bidden, nu moet ik eerst dit of dat nog afmaken!' Want met zulke gedachten komt men van het gebed in zijn zaken terecht, die dan iemand zó vasthouden en in beslag nemen, dat er op de dag zelf van het gebed niets meer komt.

In de tweede plaats maak ik er een dankzegging van.

Ten derde een biecht.

Ten vierde een gebed."

Dat is Luther de bidder. In zijn gebed lag voor hem de kracht voor zijn arbeid en lijden, voor zijn leven en sterven. In kinderlijke samenwerking met de hemelse Vader, zowel in de geweldige worsteling met God, als in de innige, gelovige omgang van hart tot hart. Zalig, wie het met Luther mag ervaren: "Laat het goede geschieden, zoals het wil, het geschiedt, komt en wordt uitgericht en te weeg gebracht door het gebed, dat alleen de *almachtige keizerin* is."

HOOFDSTUK IV

LUTHER ALS VOORBEELD IN AMBT EN BEROEP

Het is een wonder, zoals Luther, die in het geloof en in gemeenzaam gebed in de eeuwigheid thuis was, ons toch tegelijk door zijn voorbeeld een opgewekte arbeidsvreugde voorgehouden en geleerd heeft. Een wonder, wanneer men bedenkt, welk een strijd het hem gekost heeft, om deze aan het Evangelie ontleende kennis ingang te verschaffen, daar zij in tegenspraak was met de in het monnikendom en de werkheiligheid verzonken middeleeuwse kerk.

Arbeid is godsdienst

Uit het geloof, dat door de liefde werkt, zegt Luther, komen de goede werken voort. Zonder het geloof is er geen goed werk. Slechts het geloof en wat God wil ("er zijn geen goede werken dan alleen, die God geboden heeft) maken een werk goed. Ja, het geloof zelf is "het eerste, hoogste, aller-edelste goede werk." Niet in de zin van de rooms-katholieke kerkleraars, die het geloof als een goed werk naast de andere goede werken plaatsen, maar in de meer voortreffelijke zin: "Het geloof is het goede werk, en in dit werk moeten wel alle werken besloten liggen, en door de beïnvloeding daarvan tot goede werken worden."

Als een werk door de aandrijving van het geloof tot stand komt en naar de wil van God verricht wordt, dan komt daaraan de waardigheid van een "goed" werk. Anders niet. "Hier nu kan een ieder zelf nagaan en gevoelen, wanneer hij goed of niet goed handelt. Want als er in zijn hart het vertrouwen is, dat een werk God welgevallig is, dan is het goed, al is het zo gering als het oprapen van een strohalm. Is dat vertrouwen er niet, of twijfelt (de mens) daaraan, dan is het werk niet goed, al zou het alle doden opwekken, en al liet de mens zich verbranden. Dat leert de heilige Paulus in Rom. 14 vers 23: 'Al wat uit het geloof niet is, dat is zonde.' Naar het geloof, en naar geen ander werk, worden wij met de naam Christgelovigen genoemd, als zijnde het voornaamste werk. Want alle andere werken kan een heiden, Jood, Turk, een zondaar ook doen, maar er vast op vertrouwen, dat hij God behaagt, dat is alleen een christen mogelijk, die door genade verlicht en bevestigd wordt."

Dit zijn de gedachten, die ten grondslag liggen aan de "*Preek over de goede werken*" van Luther uit het jaar 1520. Met opmerkelijke beslistheid stelt dit belangrijk reformatorisch geschrift reeds het Evangelisch begrip van het geloof, dat een hartelijk vertrouwen op God is, en daarmee een macht, die het leven verandert, tegenover de Rooms-katholieke opvatting van het geloof als de gehoorzame onderwerping aan het gebod en de inzettingen van de kerk. Met een bewonderenswaardige helderheid gaat het in tegen de roomse leer van de goede werken en de dubbele rooms-katholieke moraal, die de geestelijke stand van priesters en monniken als de stand van de volkomenheid boven de lekenstand plaatst. Met deze Rooms-katholieke opvatting heeft Luther gebroken. Hij heeft de door het monnikendom zo verachte wereld voor het geloof heroverd en haar een hogere wijding gegeven. Deze wereld is voor hem het arbeidsveld van de liefde, die voortvloeit uit het geloof. Hij heeft de valse aureool van heiligheid, waarmee de kloosterlingen zich zo graag tooiden, vernietigd, en hij heeft de diadeem van het goddelijk welbehagen op het hoofd gezet van hen, die door het geloof in God en uit liefde tot de mensen, hun plicht doen in de stand, waarin God hen geplaatst heeft. Luther heeft de arbeid weer in eer hersteld.

In hetzelfde jaar 1520 heeft Luther in het derde en voertreffelijkste van zijn drie reformatische geschriften, en wel in dat "*Over de vrijheid van een christenmens*", de vraag, hoe men in de wereld met haar arbeid staan kan en toch tegelijk een gelovig mens zijn, die zeker is van zijn verlossing, op een even eenvoudige als geheel enige wijze opgelost. Hij heeft daarin "de gehele omvang van een christelijk leven" gegeven en die in twee zinnen samengevat: "Een christen is een vrije heer over alle dingen en niemands onderaan. Een christen leeft niet in zichzelf, maar in Christus en in de naaste. In Christus door het geloof, in de naaste door de liefde."

Door deze oplossing heeft Luther de diepe behoefte van zijn tijd aan werkelijkheid bevredigd, zonder van de volheid van het Evangelie ook maar het geringste prijs te geven. De *wereldmijding* van het monnikendom moest plaats maken voor de *wereldoverwinning* van de evangelische christen. Niet in de pronkerige kerken, waar priesters in blinkende gewaden onverstaanbare woorden mompelen; niet achter kloostermuren waar monniken en nonnen op een eeuwig dezelfde manier hun gebeden opzeggen, voelt de vroomheid zich thuis. Vroom is, wie door de liefde aan zijn aardse taak gebonden is, en toch tegelijk in het geloof zijn vaderland in de hemel heeft. Arbeid is godsdienst. Met welk een duidelijkheid brengt Luther telkens weer in prediking en geschrift deze stelling naar voren. Hoe heeft hij daardoor de verwarde gewetens weer in het goede spoor geleid. Uw arbeid is Uw roeping. U zijt geroepen. "Misschien zegt ge: 'Maar hoe, wanneer ik niet geroepen ben, wat moet ik dan doen?' Antwoord: 'Hoe is het mogelijk, dat u niet geroepen zijt? U hebt immers een positie, u zijt immers een getrouwde man, of vrouw, of een kind, of dochter, of knecht, of dienstbode'."

Wanneer Luther de gezamenlijke plichten van onze positie de erenaam "beroep" geeft, wanneer hij de wortel van dit woord in het Nieuwtestamentische woord "roeping" vindt, dan laat hij ons het nauwe verband zien tussen de hemelse en de aardse roeping van de christen. Er is geen hemelse roeping zonder een aardse, maar ook geen aardse zonder een hemelse. Want als u God liefhebt, dan moet Uw liefde uitlopen op dienstbetoon aan de naaste. En de diepste drijfveer tot deze dienst, als hij de erenaam "beroep" verdient, is de zekerheid van de goddelijke roeping, het kinderlijk vertrouwen op Hem, die ons geroepen heeft. Het komt alles aan op de gezindheid, het gelovig vertrouwen op God, de oprechte liefde tot de mensen, het plichtbesef tegenover God en mensen. En juist deze gezindheid, die onze arbeid adelt, heft het onderscheid van de standen innerlijk op. Elke arbeid, die zó wordt verricht, is godsdienst, en kan zeker zijn van het welgevallen van God.

Het licht van de eeuwigheid valt op het dagelijks werk in deze wereld. "Of is dit God dienen: in een hoek kruipen, niemand raad geven of helpen? Wie God wil dienen moet onder de mensen blijven en hen dienen met wat hij kan. In het klooster eenzaam in een hoek zitten, dat is niemand van dienst of van nut zijn. Goed dienen betekent de naaste dienen, zoals Christus en Zijn apostelen dat deden, die zich ook niet eeuwig in het klooster verborgen." Omdat het tegen de wil van God is, omdat het kenmerk van de uit het geloof voortkomende liefde eraan ontbreekt, daarom is het met het monnikendom, hoe vroom het schijnen mag, niets gedaan. Wat zou er van ons geworden zijn, wanneer Christus in een klooster gegaan en monnik geworden was? Dat de Heilige Geest Hem in de woestijn geleid heeft, is een bericht, dat rust op goede gronden. Hij ging dus niet "uit eigen beweging, zoals vele doen, die zich veel voornemen zonder het Woord van God, uit eigen beweging. Wie zich zonder zulk een roeping iets voorneemt, zoals monniken en nonnen zich in het klooster begeven hebben, die doet niet alleen God geen dienst, maar handelt ook ongehoorzaam jegens God."

Wij moeten bedenken, "dat ons uitwendig leven, onze positie en ons levensgedrag, in het Woord van God uitgedrukt en door het Woord geheiligd, een ware godsdienst is, waarin God een welgevallen heeft. En dat het voor wie God wil dienen, niet nodig is, dat hij in dit uitwendig leven iets heel bijzonders aanpakt. Laat hij bij zijn beroep blijven, en doen wat zijn overheid, zijn ambt en positie van hem vorderen en hem gebieden. Dat is God recht dienen." Waarom: God dienen?"

Antwoord: "Wie zijn naaste dient, die dient niet zijn naaste, maar God in de hemel zelf. In dienst van mijn naaste ben ik reeds in de hemel, omdat ik in hem God dien."

Handenarbeid

De beroepsarbeid is liefdedienst aan de mensen en een werk van het geloof en de gehoorzaamheid aan God. Dat geldt ook van wat in de ogen van de wereld de geringste arbeid is. "De moeder, die haar kind verzorgt, en de dienstbode, die de kamers aanveegt, doen een godvruchtiger werk dan alle monniken en nonnen samen. Wanneer een eenvoudige dienstbode het huis schoonmaakt en dat doet in het geloof in Christus, dan doet zij een beter en groter godsdienstig werk dan Antonius (de kluizenaar) in de woestijn gedaan heeft. Want Christus zegt, dat er geen groter gebod is dan dat ons beveelt om God en de naaste lief te hebben."

Ja, de dienstbode kan "van harte blij zijn en zeggen: Ik kook nu, maak het bed op, maak het huis schoon, wie heeft mij dat bevolen? Mijn heer en mijn vrouw hebben het mij bevolen. Wie heeft hun die macht over mij gegeven? Dat heeft God gedaan. Welnu, dan moet het waar zijn, dat ik niet alleen hén, maar ook God in de hemel dien en dat God daarin een welgevallen heeft. Kan ik nog gelukkiger zijn? Het is immers precies hetzelfde alsof ik voor God in de hemel Zelf kookte. Ik zie wel in, dat men geen stand verachten moet, hoe gering hij ook is. Men kan overal God dienen en vroom zijn, en God wil het Zich van ieder laten welgevallen, als hij Hem maar vreest en recht handelt, ongeacht van welke stand hij is. Vraag er niet naar, of hij een kleermaker of schoenmaker is, boer of burger, edelman of niet. Als hij in Christus gelooft, godvrezend is, en zijn naaste dient, dan is hij een levende heilige, en hij gedraagt zich naar het grootste gebod, en doet het hoogste en beste werk. Het gebeurt, dat een akkerman voor God een beter werk doet met ploegen dan een non met haar kuisheid. De dienstbode van een molenaar doet, als zij gelooft, meer goeds en bereikt ook meer, als zij alleen maar de zaak van de ezel afneemt, dan alle papen en monniken, wanneer zij zich dag en nacht bijna dood zingen en tot bloedens toe martelen." Waarom is dat zo? Die kleinste dienst geschiedt naar de wil van God, in vertrouwen op God, en komt de medemens ten goede; het monnikendom echter is een zelfgekozen werk en zonder liefde. "Leert dan wat een heilig, geestelijk leven is, namelijk: niet in een klooster gaan, maar dat u gelooft in Jezus Christus en Uw beroepsarbeid verricht in het geloof en naar het Woord van God. Let er eerst op, dat u in Christus gelooft en in Hem gedoopt zijt, en let daarna op Uw ambt en beroep."

In zijn waarlijk naar het Evangelie afgemeten waardering voor de eenvoudigste handenarbeid is Luther toch helemaal niet een verachter van *hersenarbeid*. In het prachtige, kleine geschrift "*Dat men de kinderen naar school moet zenden*" (1530) zegt hij: "Licht is de schrijfpenn, het is waar, en er is ook zonder alle handenarbeid geen werk met de handen, dat gemakkelijker uit te oefenen is, dan het schrijven, want men heeft er alleen maar een ganzenveer voor nodig, zoals men die overal voldoende en kosteloos vinden kan. Maar wel moeten het beste deel (het hoofd), en edelste lid (de tong), en het hoogste werktuig (het verstand), die tot het lichaam behoren, het hierbij ontgelden en de meeste arbeid verrichten. Drie vingers doen het, zo zegt men

van het schrijven, maar het gehele lichaam en de gehele ziel werken er aan mee."

Hoe Luther alle *beroepsarbeid* vanuit het gezichtspunt van dienst aan de naaste, en dat van de liefde, beschouwt, bewijst een uitspraak in zijn verklaring van de eerste brief van Johannes: "Ieder beroep, dat de mens uitoefent, is van meer nut voor anderen dan voor hemzelf. De timmerman bouwt meer dan honderd huizen voor anderen tegen één, dat hij voor zichzelf gebouwd heeft. De boer bewerkt zijn akker meer ten nutte van anderen dan van zichzelf. Zo ook maken kleermakers en schoenmakers meer kleren en schoenen voor anderen dan voor zichzelf. God openbaart Zich dan in deze aardse verhoudingen als de Liefde, en Hij heeft met heel veel liefde de wijsheid in het hart geplant, en daarin moet men haar dan ook zoeken. De overheid dient anderen meer dan zichzelf, een prediker is een dienaar van iedereen."

Het verwaarlozen van zijn beroepspllicht is even goed zonde als het kiezen van zijn eigen werken, waarmee men meent God welgevallig te zijn. God heeft de arbeid gewild en uitdrukkelijk bevolen." In het zweet uws aanschijns", zegt Hij, "zult gij uw brood eten." Werken is gezond, luiheid onnatuurlijk. "Van werken sterft geen mens, maar van leeglopen en niets doen gaan lichaam en leven van de mens te gronde. Want de mens is voor de arbeid geboren, zoals de vogel om te vliegen."

De zegen van de arbeid

Trouwe arbeid wordt verzacht door de zegen van God, aan Wie alles wordt aanbevolen. "Doe zóveel met Uw verstand en krachten, als u mogelijk is. Beveel daarna, wanneer u het uwe gedaan hebt, alles met elkaar bij God de Heere aan, bid Hem, dat Hij nu het Zijne eraan doet, dat Hij het nu verder bestuurt en de groei wil geven, en stel Uw vertrouwen niet op Uw eigen arbeid en wijsheid."

Het vertrouwen op de zegen van God bewaart ons voor hebzucht en angstige bezorgdheid. "Men moet werken, maar levensonderhoud en overvloed heeft men niet aan de arbeid, maar aan de goedheid van God te danken. Want als men die aan de arbeid toekent, dan wordt men terstond hebzuchtig en bezorgd en men meent met veel arbeid ook veel te verwerven. Dan gebeurt juist het tegenovergestelde, dat velen geweldig hard werken en nauwelijks brood te eten hebben, maar anderen, die het rustig aan doen, vloeit het zo maar toe. Dat alles komt hier vandaan, dat God de eer wil hebben, dat Hij alleen alles doet groeien. Want al zou u ook honderd jaar ploegen en de arbeid van de gehele wereld verrichten, dan zou u toch geen enkele halm uit de aarde te voorschijn kunnen brengen. Maar terwijl u slaapt, maakt God zonder Uw toedoen uit één graankorrel een halm, en daarin zoveel graankorrels als Hij wil."

Het wonderlijk samengaan van onbezorgdheid en de zegen van God, van arbeid en vertrouwen op God, leert ons het vogeltje. "Ge hebt nog nooit een vogel met een sikkeltje gezien, die de oogst had binnengebracht en verzameld in de schuren. Ja, de vogels arbeiden ook niet, zoals wij, en toch worden zij gevoed. Een vogel is daarom nog niet zonder arbeid, maar hij doet datgene, waartoe hij geschapen is, namelijk om zijn jongen te voeden en onze God daarvoor een liedje te zingen. Als God hem meer arbeid had opgelegd, dan zou hij ook meer doen. Hij staat vroeg op, hij gaat op een tak zitten, zingt het gezang, dat hij geleerd heeft, denkt aan geen voedsel en is er ook niet bezorgd over. Daarna, als hij honger krijgt, vliegt hij weg en zoekt een graankorreltje. God heeft er voor hem ergens een neergelegd, waaraan hij, toen hij zong, niet eens gedacht heeft. Als u in de lente, wanneer de vogeltjes het vrolijkst zingen, tot een van hen zou zeggen: 'Wat zing je toch vrolijk, je hebt toch geen koren in je schuur?', dan zou het u bespotten!"

De rustige overtuiging, dat het getrouw uitoefenen van een beroep godsdienst is, bewaart ons voor afgunst en het maakt ons hart tevreden. "Het is een algemene plaag, dat niemand met het zijne tevreden is, dat iedereen meent, dat een ander het beter heeft dan hijzelf. Wie koopman is, prijst de handwerksman gelukkig, omdat deze stil en rustig neerzit, en hijzelf door het land moet zwerven. Van zijn kant prijst de handwerksman de koopman gelukkig, omdat hij rijk is en onder de mensen verkeert. Een ieder is zijn positie moe, en verlangt zuchtend naar een andere. Als zij God dienden op de plaats, waar Hij hen gesteld heeft, dan zou het hun niet zuur of zwaar vallen."

Bij de arbeid op God zien, dat maakt blij. Dan verandert de goddelijke vloek van het "gij moet arbeiden" in een zegen: Ik mag arbeiden in dienst van God en van mijn naaste. "De vromen en godvrezenden arbeiden met een licht en vrolijk hart, omdat zij erkennen, dat dit het bevel en de wil van God is. Dan ziet een vrome boer op zijn wagen en op zijn ploeg, een schoenmaker op zijn leest en els, een smid op zijn ijzer, en een timmerman op zijn hout het vers geschreven staan: "Zalig gij, u hebt het goed." Het beroep is het door God verordende middel om de mensen te dienen. Deze kennis, die door Luther uit de diepte van zijn zedelijk- godsdienstige grondstelling aan het Evangelie ontleend was, moest voor zijn tijd wel bevrijdend werken. Luther, die door de verheerlijking van een getrouwe uitoefening van het beroep, de arbeid, ook de geringste, geadeld heeft en de mensen daarin weer vreugde geschonken heeft, is ook hierdoor de grote weldoener van de mensheid geworden, die wij uit haar beeld niet meer kunnen wegdenken.

Gehoorzaamheid aan de overheid

Vanuit het oogpunt van de liefdedienst, en daarmee van de godsdienst, ziet Luther ook het ambt van de overheid. Zij verricht deze dienst doordat zij voor recht en vrede zorgt, tucht en eerbaarheid handhaaft. Het is een grote zegen van God, dat wij een overheid hebben. "Naast de dienst aan het Evangelie of het geestelijk ambt is er op aarde geen kostbaarder kleinood, geen groter schat, geen rijker aalmoes, geen schoner instelling, geen heerlijker goed dan de overheid, die het recht bestelt en handhaaft." Zij is de machtigste verordening van God op natuurlijk gebied.

Naar aard en taak verschilt zij van de *Evangeliebediening*. Deze behoort bij het rijk van de genade, gene bij *het rijk van de schepping*. Laat daarom dan ook de overheid haar macht alleen uitoefenen op het gebied van het uitwendige, aardse leven, en niet op dat van het geloof en van de eeuwige dingen.

"God heeft tweeërlei bestuur verordend: *het geestelijke*, dat christenen en vrome mensen kweekt door de Heilige Geest, onder Christus; en *het wereldlijke*, dat ongelovigen en slechten beteugelt, zodat zij de uitwendige vrede moeten bewaren en stil zijn. Een heel land of de wereld te willen regeren met het Evangelie is hetzelfde als wanneer een herder wolven, leeuwen, adelaars en schapen in één stal samenbracht en toeliet dat elk vrij tussen de anderen doorliep. De schapen zouden de vrede wel bewaren en zich vreedzaam laten weiden en regeren, maar zij zouden niet lang leven en het ene dier zou het andere verslinden. Waar alleen een wereldlijke regering of wet regeert, daar moet enkel huichelarij zijn, ook al zouden het de eigen geboden van God zijn. Want zonder de Heilige Geest wordt niemand echt vroom, al doet hij nog zulke goede werken. Wanneer echter alleen het geestelijk bestuur over land en volk zou regeren, dan zou het kwaad niet beteugeld worden en ruimte gegeven worden aan allerlei boevenstreken, want de wereld kan dit niet aannemen noch verstaan."

Op het gebied, waarop haar machtsbevoegdheid dit toelaat, heeft de overheid recht op gehoorzaamheid. Deze gehoorzaamheid heeft haar grenzen slechts dan, wanneer de

overheid iets verlangt, dat tegen het Woord van God, tegen recht en geweten ingaat. De Christen moet dan de gevolgen van zijn weigeren van gehoorzaamheid gewillig en geduldig dragen. Maar "oproer is erger dan moord."

Met de gehoorzaamheid, die wij aan de overheid betonen, dienen wij God, omdat wij daarmee de naaste dienen. Een getrouw onderdaan is godsdienst, omdat het liefdedienst is. "Wanneer een burger doet wat zijn burgemeester wil, en de onderdanen doen wat hun vorst hebben wil (in zover het niet tegen God ingaat), dan stellen zij zich in dienst van God."

Maar is de *krijgsdienst* niet in strijd met het geweten? Luther heeft deze vraag breedvoerig beantwoord in zijn geschrift "*Of ook krijgslieden zalig kunnen worden*" (1526). Het zijn heel mooie woorden, die hij daar spreekt. Zij kunnen menig onrustig geworden geweten tot geruststelling en versterking dienen.

Een oorlog die moedwillig of uit veroveringszucht begonnen wordt, is een vreselijke en afschuwelijke zonde. Maar een door de vijand opgedrongen oorlog is liefdedienst. De vorst en de soldaat, die daarin hun plicht doen, verrichten een liefdedienst, en dienen God daarmee. "Laat het u zeggen, geliefde heren: wacht u voor de oorlog, tenzij dan, dat ge u verweren en beschermen moet, en het u opgelegde ambt u dwingt om oorlog te voeren. Gaat dan Uw gang en slaat erop los, wees dan mannen en laat zien, dat u geharnast zijt. Dan gaat het niet om een denkbeeldige oorlog. Dan zal de zaak ernstig genoeg zijn om de tanden van de woedende, hooghartige en overmoedige ijzervreters zó af te stompen, dat zij geen verse boter meer bijten kunnen.

Ik moet hier denken aan het voorbeeld van hertog Frederik, keurvorst van Saksen, want het zou jammer zijn als de uitspraken van zulk een wijs vorst met zijn lichaam zouden wegsterven. Toen hij menige streek, zowel van zijn naburen als ook van alle kanten verdragen moest, en zóveel redenen had om een oorlog te beginnen, liet hij niettemin het zwaard in de schede, sprak altijd vriendelijke woorden, en hield zich alsof hij erg bang was en snel op de vlucht zou gaan, maar intussen liet hij de andere wroeten en bluffen, terwijl hij zichzelf rustig hield. Toen hem gevraagd werd, waarom hij zich zo liet beschimpen, antwoordde hij: "Ik wil niet beginnen, maar als ik moet strijden, dan zult u zien, dat het aan mij staat om te bepalen, wanneer wij ophouden. Zo werd hij niet gebeten, ofschoon veel honden hun tanden lieten zien."

Wat is het voeren van een oorlog anders dan het straffen van onrecht en slechtheid? Om welke andere reden voert men oorlog dan omdat men vrede en gehoorzaamheid wil hebben? Hoewel nu doden en roven geen werk van de liefde schijnt, zodat de eenvoudige denkt, dat het geen werk is voor een christen, en een christen ook niet betaamt, zo is het in werkelijkheid toch wel een werk van de liefde. Evenals een goede dokter, wanneer een besmettelijke ziekte kwaadaardig en ernstig is, een hand, een voet, oor of oog moet verwijderen en aan het bederf prijsgeven, om het gehele lichaam te behouden. Als men ziet op het lid, dat hij wegneemt, dan schijnt het, dat hij een gruwelijk en onbarmhartig mens is. Maar wanneer men op het lichaam let, dat hij wil redden, dan blijkt, dat hij in werkelijkheid een voortreffelijk en trouw mens is en een goed christelijk werk verricht.

Zo is het ook, als ik op het oorlogsbedrijf let, wanneer het de bozen straft, de onrechtvaardige doodt, en zulk een ellende aanricht. Het schijnt dan een zeer onchristelijk werk te zijn, en in elk opzicht in strijd met de christelijke liefde. Maar als ik er acht op geef, hoe het de vromen beschermt, vrouw en kind, huis en hof, goed en eer, alsook de vrede in stand houdt en bewaart, dan blijkt welk een uitnemend en goddelijk werk het is. En ik bemerk wel, dat het ook een been of een hand afhouwt,

maar dat is dan om het gehele lichaam niet verloren te laten gaan. Want wanneer het zwaard ons niet zou beschermen en de vrede zou handhaven, dan zou alles wat er in de wereld is door onvrede te gronde gaan."

Het is erg genoeg, dat zulke middelen nodig zijn. Maar wij leven in deze wereld en omdat de mensen nu eenmaal zo zijn, daarom is er, helaas, voor God geen andere mogelijkheid. "Ja, wanneer de mensen vroom waren en graag de vrede bewaarden, dan zou de oorlog de grootste plaag op aarde zijn. Maar wat kunt u verwachten, nu de wereld slecht is en de mensen de vrede niet willen bewaren, en daarom roven, stelen, doden, vrouw en kind schenden, eer en goed wegnemen? Zulk een algemene onvrede in de wereld, waardoor geen mens in leven zou kunnen blijven, moet door de kleine onvrede, die oorlog of zwaard genoemd wordt, tegengegaan worden.

Ook in een *rechtvaardige oorlog* trekt de christen niet lichtvaardig en zonder godsvrucht ten strijde. Niet het hooghartig vertrouwen op ons recht en op onze kracht is de beste gezindheid om oorlog te voeren, maar het vertrouwen op God, dat van Hem de overwinning komt, en de ootmoed, die Hem van alles de eer geeft. Ook al zijt u er vast van overtuigd, dat gij niet begint, maar gedwongen wordt om te strijden, dan moet u toch nog God vrezen en Hem voor ogen houden en niet aldus spreken: 'Ik word immers gedwongen, ik heb een wettige reden om oorlog te voeren.' Als ge u daarop wilt verlaten en roekeloos erop los wilt trekken, dan is ook dat van geen enkele waarde. Het is waar, u hebt een wettige en goede reden om oorlog te voeren en u te verweren, maar daarmee hebt u geen waarborg van God, dat u zult overwinnen. Ja, zulk een overmoed kon wel eens tot gevolg hebben, dat u moest verliezen, ook al had u een rechtmatige reden om oorlog te voeren, want God kan geen trots en overmoed verdragen, en dat men zich voor Hem niet verootmoedigt en Hem vreest. Wel behaagt het Hem, dat men voor mensen en duivels niet bang is, dat men tegen hen dapper en vermetel, moedig en krachtig, optreedt. Dat wij het daarmee echter gewonnen zouden hebben, alsof wij het waren, die het deden, en alsof het in onze macht lag, dat is volstrekt onjuist!

Maar Hij wil, dat men Hem vreest en ook wil Hij dit liedje van harte horen zingen: 'Lieve Heere, mijn God! Gij ziet, dat ik oorlog moet voeren. Ik zou het liever niet doen. Ik bouw echter niet op de wettige reden, maar op Uw genade en barmhartigheid. Want ik weet, als ik mij op die wettige reden zou verlaten en daar trots op zou zijn, dat Gij mij wel eens met reden ten val zou kunnen brengen, als iemand, die terecht ten val kwam, omdat ik op mijn recht en niet op Uw genade en goedheid vertrouwd'."

Wij leren Luther ook als een echte, degelijke en christelijke veldprediker kennen: "Het is een heidense en geen christelijke manier om het krijgsvolk vóór de slag aan te sporen op deze wijze: 'Beste kameraden, beste soldaten! Weest flink en vol goede moed; wij zullen vandaag eer behalen en rijk worden.' Maar men moet hen aansporen op deze manier: 'Beste kameraden, wij zijn hier bij elkaar om onze dienstplicht voor onze vorst te vervullen en om Hem te gehoorzamen, daar wij naar de wil van God en Zijn ordinantie schuldig zijn om onze heer met lichaam en goed bij te staan. Ofschoon wij voor God even goed arme zondaren zijn als onze vijanden, maar niettemin weten, in elk geval niet anders weten dan dat onze vorst in deze zaak in zijn recht staat, en er daarom vast van 'overtuigd zijn, dat wij God zelf door dit werk en deze gehoorzaamheid dienen, laat daarom een ieder flink en onversaagd zijn en het niet anders beschouwen dan dat zijn vuist de vuist van God is, dat zijn spies de spies van God is, en roept dan met hart en mond: Voor God en de keizer! Geeft God ons de overwinning, dan komt Hem eer en lof toe en niet aan ons, daar Hij het door ons, arme

zondaren, doet. Maar buit en soldij willen wij aannemen als aan ons, onwaardigen, door Zijn goddelijke goedheid en genade, geschonken, en daarvoor willen wij Hem danken. God geve het, en nu moedig voorwaarts!"

"Zou het echter gebeuren, dat de vijand u doorsteekt of neerslaat, hoe kunt u een betere dood sterven, wanneer u tenminste een christen zijt?"

Door onze Luther, die de christensoldaat zulk een voortreffelijk boekje met gepaste woorden in de ransel stopt, zullen ook de rouwdragenden, die om een gevallene treuren, zich graag laten troosten. Het ligt geheel in de lijn van de opvatting van Luther, die een rechtvaardige oorlog als godsdienst beschouwt, wanneer hij in zijn *"Veldpreek tegen de Turken"* de dood van een christensoldaat gelijk stelt met de marteldood.

Ook legt hij er de nadruk op, dat de dood van een trouw soldaat, in gezelschap van zijn kameraden, als offerdood voor anderen, zoveel schoner is dan het wegsterven op het ziekbed. En eenmaal komt toch ook voor iedereen het sterfuur. Niet alsof de dood van een soldaat iets verdienstelijks in godsdienstige zin zou zijn. Alleen het geloof maakt zalig, en anders niets. Maar wanneer dit zaligmakend christelijk geloof voorop wordt gesteld, dan is de dood van een soldaat een schone en zegenrijke dood. Hij behoudt anderen in het leven. Het is een daad van gehoorzaamheid aan God, en een van liefde tot de mensen. De dood van een christensoldaat is godsdienst en liefdedienst.

Vaderlandsliefde

Met zijn leer van de overheid en het wereldlijk bestuur is Luther de scheppende baanbreker van het moderne staatsleven geworden. Het nieuwe Duitsland is ondenkbaar zonder deze Duitse profeet als voorloper en wegbereider. Of is het bekende woord van Frederik de Grote: "De koning moet de eerste dienaar van de staat zijn", niet helemaal een woord van Luther? Kunnen wij ons Bismarck indenken zonder Luther? Er kan beslist niet genoeg aan herinnerd worden, dat het bij Luther steeds en overal om de godsdienst gaat. Hij wilde geen nationale held, geen cultuurdrager zijn, maar hij wilde de mensen de weg naar God wijzen, naar de genadige God, tot Wie hij zich in vreselijke stormen de weg gebaad had, en die de genade van Zijn Heiland hem had doen vinden. Maar dat hij daardoor noodzakelijkerwijze ook de Duitse heros, de lichtdrager van een nieuwe cultuur geworden is, dit feit maakt de machtige gestalte van Luther volkomen. Het blijft voor alle tijden de herdenking en dankbaarheid waard, zoals deze man het staatsbegrip en de cultuur van de kerkelijke bevoogding bevrijd en zuiver gesteld heeft naar het woord van Jezus: "Geeft den keizer wat des keizers is, en Gode wat Gods is", en zoals hij het licht van God laat vallen op alle aardse verhoudingen, die voor God bestaan kunnen.

Het vervult ons met bijzondere blijdschap, dat in alles wat hij sprak en deed, het vrome Duitse hart van Luther klopt. Luther bezat een innige vaderlandsliefde. Hij had zijn Duitsland en zijn volk lief als geen ander. Het was een sterk, verenigd Duitsland in het door het Evangelie gevoede éne geloof, waarnaar hij vurig verlangde.

Dit verlangen werd niet vervuld, zoals hij zich dat gedacht had, en pas in het jaar 1806 moest het middeleeuwse keizerrijk ondergaan. Luther beklagde zich erover, dat de Duitsers van zijn tijd zich nog niet tot één natie hadden verbonden. "Duitsland lijkt een prachtige, fiere hengst, die voeder en al wat hij nodig heeft in voldoende mate bezit, maar die een ruiter nodig heeft. Zoals nu een sterk paard, zonder een ruiter die het bestuurt, heen en weer dwaalt, zo is ook Duitsland sterk genoeg aan kracht en

mensen, maar het mist een bekwaam hoofd en bestuurder."

Hoe betreurt Luther het, dat de Duitsers een roomse keizer hebben, die bij de gratie van de paus de kroon ontvangt. "Laat de paus zijn aandeel in het keizerschap opgeven, ons land vrijlaten, en het een keizerrijk laten zijn, zoals een keizer behoort te zijn. Laat de Duitse keizer een ware vrije keizer zijn."

En toch, met welk een eerbied spreekt hij over de keizer, Karel V, hoewel deze elke bekwaamheid om Duits en volkomen Evangelisch te denken en te voelen, miste. Ernstig bestraft hij de eigenbaat van de vorsten, en spoort hen aan om zich eensgezind om de keizer te scharen in zijn benarde toestand. Voorbeeldig is zijn gewetensvolle vervuiling van zijn plichten als onderdaan.

Zo wees hij het aanbod van de keurvorst van de hand, die hem in het jaar 1542 wilde vrijstellen van de betaling van belasting aan de Turken. *"Voor mijn geliefde Duitsers ben ik geboren, hen wil ik dienen."*

Luther heeft dit schone woord gesproken én gehouden. Wel is een man als Luther voor de gehele wereld geboren, *maar hij is een geschenk van God aan de wereld met een Duits opschrift. Hij heeft aan de wereld, om maar het belangrijkste te noemen, de Duitse Bijbel geschonken, en aan zijn volk de Duitse taal.* De taal, die hij als niemand voor en na hem beheerst. De taal, die zo schoon is in haar rijkdom aan dichterlijke beelden, waarmee Luther haar omkleedt, en zo liefelijk en hartveroverend, wanneer hij spreekt in een vertrouwde kring. Zij krijgt in zijn mond een meeslepend, toornend geweld, maar ze klinkt ook zo vreedzaam als een orgeltoon. Zij weet uitdrukking te geven aan de verhevenste gedachte, en ook het diepste geheim van het hart onder woorden te brengen. Zo eenvoudig als een kind spreekt Luther met zijn God, en als een geharnaste held strijdt zijn taal met de geweldigen van de aarde.

Luther is een patriot naar het voorbeeld van Jezus. Hij heeft zijn volk lief, maar de zonden van zijn volk moet hij haten. Met een heilige ijver, als van de Oudtestamentische profeten, bestraft Luther de nationale zonden van de Duitsers, in het bijzonder de drankzucht en de verdeeldheid. Het doet hem tot in het diepst van zijn hart pijn, wanneer hij klaagt: "Duitsland is geweest wat het geweest is. Het grote en ergste kwaad wordt dagelijks steeds rijper voor de slachting, de Turk, óf een jammerlijke oorlog moet het doen en er een eind aan maken. Ik heb mij gewillig overgegeven om dan mee te lijden. Als wij niet willen verdragen, dat men onze zonden met woorden bestraft, dan zullen wij de straf daadwerkelijk en met pijn moeten ondergaan. Het zal met Duitsland ook eenmaal zó gaan, dat men zeggen zal: 'Daar ligt het geliefde Duitse land verwoest en vernietigd om onze ondankbaarheid'."

Wanneer zal dit vermoeden niet in vervulling gaan? Als ons volk de vermaning van zijn profeet opvolgt. Daarom: "geliefde Duitsers, koopt, terwijl de markt gehouden wordt; zamelt in, terwijl de zon schijnt en het goed weer is; maakt gebruik van de genade en het Woord van God, terwijl die aanwezig zijn. Want u moet dit goed weten: het Woord en de genade van God zijn als een voorbijgaande plasregen, die niet meer terugkomt, waar hij eenmaal geweest is."

Nochtans, wanneer Luther toorn, dan is dat met een heilige toorn, die verbeteren wil; wanneer hij liefheeft, dan heeft hij lief van ganser harte. Hij heeft medelijden met zijn volk, waarvan hij zegt: "Er is geen natie die meer veracht wordt, dan de Duitse. De Italianen noemen ons beesten, Frankrijk en Engeland en alle andere landen bespotten ons."

In al zijn bezorgdheid, dat God wel eens "aan de Duitse natie zulk een blindheid zenden en haar verharden" kon, zegt Luther toch van ganser harte: "Ons Duitsland heeft geen deugd zo hoog geëerd en, zoals ik geloof, tot nu toe zo hoog verheven en

behouden als deze, dat men ons voor trouwe, waarheidliebende en betrouwbare mensen gehouden heeft, wier ja, ja, en wier neen, neen was."

Toch kan God een zware bezoeking voor ons gereed hebben: "Duitsland", zo uit Luther zich in 1538 tijdens het grote gevaar, dat van de kant van de Turken dreigde, "is altijd het beste land en de beste natie geweest, maar het zal ermee gaan als met Troje, zodat men zal zeggen: 'het is gedaan'."

Ook in de ware vaderlandsliefde is Luther een voorbeeld voor ons. Hij heeft, even ver verwijderd van een vaag wereldburgerschap als van een dwaas en duister nationalisme, zijn volk van harte liefgehad, de zonden van zijn volk met heilige ernst bestraft, voor zijn volk gearbeid, en zijn ware welzijn in zijn voorbede aan het goddelijke Vaderhart voorgelegd. De vaderlandsliefde van Luther kwam voort uit zijn geloof. Zijn geloof is ten diepste de bron geweest van zijn openstaan voor alles wat zijn volk in beroering bracht.

Wij zien in het geloof van Luther het geheim van zijn geheel enige toewijding aan alle christelijke en Duitse belangen, die toen zijn volk bezighielden. Zulk een vaderlandsliefde, die gewetensvol de plicht van een onderdaan vervult, behoort voor Luther mede tot de roeping van een christen, zij is godsdienst en liefdedienst.

De roeping in het gezin

Ook het leven in de engste en grondleggende menselijke gemeenschap, in het huwelijk en gezin, leert Luther ons als een dienst beschouwen.

Hoe zijn opvatting van het huwelijk zich langzamerhand ontwikkeld heeft, hoe hij van een hogere waardering van de ongehuwde staat tot de overtuiging gekomen is, dat het huwelijk de door God gewilde staat is, die het geloof en de liefde tot werkzaamheid aansporen, behoeft hier niet onderzocht te worden. Oók niet, hoe hij de beide zijden, die er aan het huwelijk zijn, de lagere, natuurlijke en de hogere, goddelijke, tegenover elkaar afweegt. Hier moge het voldoende zijn, als wij vaststellen, dat Luther aan elk lid van het gezin zijn roeping aanwijst, en het leven in huwelijk en gezin als godsdienst, immers het dienen van de naaste, beschouwt.

"Het allerzoetste bekoorlijkste leven" is voor hem het huwelijksleven. De opofferende liefde, waarmee de christelijke echtgenoten elkander dienen, is voor hem het meest lofwaardig. Er is in dit leven niets zoeter en voortreffelijker dan de vrouw, die haar echtgenoot liefheeft. "De vrouw heeft een vaderlijke, moederlijke, kinderlijke en hoogste liefde voor haar man. Daarom moeten ook de mannen hun vrouw en kind meer liefhebben dan hun eigen leven."

Niet, alsof het huwelijksleven zulk "een lui, veilig en goed leven" zou zijn, zoals men dat in het klooster heeft. Het brengt moeite en arbeid met zich mee. Daarom "zegt de wereld, als zij van het huwelijk hoort: 'Ja, het zou wel goed zijn om te trouwen, maar waarmee moet men een vrouw onderhouden, want zij is een etend pand?' Zulken kunnen nu horen, hoe zij hun vrouw onderhouden moeten. En wel zó, dat een man niet mag denken, dat hij een vrouw genomen heeft om zelf een leegloper te zijn en als een jonker te leven, of dat zijn vrouw hem als een jonker onderhouden moet. Neen, maar dat de man zijn vrouw niet anders dan als een vader zijn kind onderhouden moet.

'Ja', zegt u, 'maar waarmee?' Dat zult u nu horen. Want zó spreekt God tot Adam, wanneer hij naar de stem van de vrouw geluisterd heeft: 'In het zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten, totdat gij tot de aarde wederkeert, omdat u daaruit genomen zijt; want gij zijt stof en zult tot stof wederkeren.' Daar hoort ge, hoe ge uw vrouw onderhouden moet, en wel zó, dat u in uw hand moet spuwen, moeite moet doen en arbeiden, dat komt erbij, mijn beste kameraad. Nu betekent 'in het zweet uws aanschijns brood eten' niet alleen arbeiden met de handen, zoals een akkerman of een

boer dat doet, maar het betekent ook, dat een ieder zijn beroep ijverig verricht. Als iemand akkerman, handwerker, kleermaker of schoenmaker is, dat hij het dan trouw waarneemt, geen bierdrinker is, die alles laat liggen, en 's avonds ruzie maakt met zijn vrouw, wanneer hij geen geld meer heeft om te verbrassen, en alle kleren van zijn vrouw en wat zij verder nog heeft, verkoopt."

Op de trouwe arbeid van de huisvader voor vrouw en kind, op de zorgzame liefde van de moeder rust klaarblijkelijk de zegen van God. God wil "uw genadige God en Vader zijn door Christus, Zijn geliefde Zoon. Daarom wil Hij uw arbeid zó zegenen, dat u daarvoor uw vrouw en uw gehele gezin kunt onderhouden. Is dit niet een heerlijke lofspraak op de arbeid in het huwelijk?"

'Bent u een getrouwd man', zo spreekt God, 'en arbeidt u zó, dat u uzelf en uw huisgezin fatsoenlijk onderhouden kunt, hoor dan wat uw arbeid is: hij is iets heiligs, waarin God behagen heeft, en waardoor Hij u Zijn zegen geven en schenken wil.' Deze lofspraak op de arbeid moest men op alle gereedschappen, op het voorhoofd en op de neus schrijven, als zij nat zijn van het zweet."

In het licht van de zegen van God wordt ook de geringste huiselijke arbeid iets moois en een echt ere-ambt.

Het is opmerkelijk, zoals Luther in zijn prachtig geschrift over *de lofzang van Maria* (Lukas I: 46 v.v.) duidelijk maakt, dat zij ook na de geheel enige eer, die haar ten deel viel, zich met haar aards beroep blijft bezig houden: "Zij verricht haar huishoudelijke bezigheden als tevoren, zij melkt de koeien, kookt, wast de schotels af, maakt het huis schoon, en werkt zoals een dienstbode of een huismoeder dat doen moet in haar geringe, verachte werkzaamheden."

Welk een bekoorlijk, echt Duits beeld van Maria! Zo geeft hij ook wijding aan de arbeid in de huiselijke kring.

In de waardering van deze arbeid verschilt het oordeel van de christen grondig van dat van de niet-christen: "Let er eens op, wanneer het natuurlijk verstand, waarop de heidenen afgaan, als zij het verstandigst willen zijn, het huwelijksleven beschouwt, dan trekt het de neus op en zegt: 'Och, zou ik een kind wiegen, zijn luiers wassen, zijn bed opmaken, zijn stank ruiken, des nachts waken, op zijn geschreeuw acht geven, zijn hoofdzeer en builen genezen; daarna de vrouw verzorgen, haar onderhouden en arbeiden, hier zorgen, daar zorgen, hier wat doen, en daar wat doen, dit en dat verdragen, en wat het huwelijk nog meer aan verdriet en moeite ons leert kennen. Kom nu, zou ik me zo gevangen laten nemen?'"

Maar wat zegt het christelijk geloof daarvan? Het doet zijn ogen open en beschouwt in de geest al deze geringe, onaangename werkzaamheden, en bemerkt dan, dat zij alle met goddelijk welgevallen als met goud en met edelstenen versierd zijn, en zegt: 'O God, omdat ik er zeker van ben, dat Gij mij als man geschapen hebt, en uit mijn lichaam het kind voortgebracht hebt, daarom weet ik ook zeker, dat dit u het hoogste behaagt, en ik belijd voor U, dat ik niet waardig ben om het kindje te wiegen, noch om zijn luiers te wassen, noch ook om hem of zijn moeder te verzorgen. Hoe ben ik zonder verdienste aan deze waardigheid gekomen, zodat ik ervan verzekerd ben, dat ik Uw schepsel en Uw lieve wil mag dienen? Ach, hoe graag wil ik dat doen, ook al zou het nog geringer en verachtelijker zijn. Nu zullen mij noch koude noch hitten' noch moeite noch arbeid verdrieten, omdat ik ervan overtuigd ben, dat het U alzo behaagt.' Zo moet ook de vrouw er onder haar werk over denken, wanneer zij haar kind zoogt, wiegt, baadt, en andere werkzaamheden ervoor verricht, of wanneer zij met iets anders bezig is en haar man helpt en gehoorzaam is; het zijn alle zuiver gouden, edele

werkzaamheden."

De zekerheid, dat men zelfs de eenvoudigste arbeid verricht in de Naam van God, die ons ertoe "geroepen" heeft, èn het besef, dat men een ander dient, doen ons blij en onbezorgd arbeiden: "Al onze arbeid moet zijn als die van hen, die midden in de wijn- of korenoogst zo hard werken, dat het zweet over hun gezicht loopt, en die daarbij toch nog een vrolijk liedje zingen. Dat is: wij moeten zó gezind zijn, dat wij, wanneer het de wil van God zou zijn, het aardse goed kunnen laten varen; dat is: wij moeten denken: 'Ik wil, zoals God dat bevolen heeft, arbeiden voor mijzelf en voor mijn kinderen; geeft God zegen, dan zullen wij daarvan gebruik maken, blijft er wat over, dan is dat voor mijn zoon, en zo niet, dan zal God hem onderhouden, zoals Hij mij onderhouden heeft'."

De aanmoedigende, eervolle waarheid, dat zij met een getrouwe plichtsbetrachting het hun God opgedragen beroep vervullen, namelijk om God en de mensen te dienen, geldt ook voor *de kinderen en het personeel*, dat Luther geheel bij het huisgezin rekent. De roeping van de kinderen is gehoorzaamheid, dat van het personeel trouwe dienst. Zo mooi zegt Luther daarover in de grote Catechismus bij het vierde gebod: "Zie en merk op, welk een groot goed, en welk een heilig werk hier aan de kinderen wordt opgedragen, dat men helaas geheel veracht en in de wind slaat; en niemand geeft er acht op, dat God het geboden heeft, en dat het een heilige, goddelijke uitspraak en onderwijzing is. Want als men het zo opgevat had, dan had ieder daaruit kunnen afleiden, dat zij, die naar deze woorden leven, óók heilige mensen moeten zijn. Men had geen kloosterleven en geen geestelijke stand behoeven in te stellen, als elk kind zich aan dit gebod had gehouden en zijn geweten tot God had kunnen opheffen en zeggen: 'Moet ik goede en heilige werken doen, dan ken ik geen betere, dan dat ik mijn ouders alle eer en gehoorzaamheid betoon, omdat Godzelf dat bevolen heeft.' Want wat God gebiedt moet heel wat edeler zijn dan alles wat wij zelf kunnen uitdenken, en omdat er geen hoger noch beter Leermeester te vinden is dan God, daarom zal er ook wel geen betere onderwijzing zijn dan die Hij van Zichzelf geeft.

Wat nu een kind aan vader en moeder schuldig is, dat zijn ook allen schuldig, die onder het bestuur van het gezin vallen. Daarom moeten knechten en dienstboden erop letten, dat zij hun heren en vrouwen niet slechts gehoorzaam zijn, maar hen ook in ere houden als hun eigen vader en moeder, en alles doen, waarvan zij weten, dat men het van hen verlangt. Niet uit dwang of met tegenzin, maar met lust en vreugde, om precies dezelfde reden, namelijk dat het een gebod van God is, en dat Hem dit boven alle andere werken behaagt, zodat zij nog wel loon moesten toegeven en blij zijn, omdat zij heren en vrouwen hebben gekregen, zulk een gerust geweten hebben, en weten, hoe zij echte gouden werken moeten doen. Als nu de kinderen vader en moeder eren, dan dienen zij God daarmee. Want hier hebben wij het bevel van God, dat zij dit moeten doen. Zo is het ook met de knechten en de dienstboden in het gezin. Wanneer zij wat hun bevolen is ijverig verrichten, dan dienen zij daarmee niet alleen hun heren en vrouwen, maar ook God in de hemel."

En het gehele gezin samenvattend zegt Luther: "Een huisvader, die godvrezend zijn huis regeert, zijn kinderen en personeel tot godsvrucht en kennis, tot zedigheid en eerbaarheid opvoedt, die behoort tot een zalige, heilige stand. Zo is het ook met een vrouw, die haar kinderen verzorgt door hun eten en drinken te geven, te wassen en te baden, zij behoeft niet naar een heiliger, godzaliger stand te vragen. Met de knechten en dienstboden in het gezin is het even zo. Wanneer zij doen wat hun heer of vrouw hun opdraagt, dan dienen zij God, en voor zover zij in Christus geloven, bevalt dat

God veel beter, ook al vegen zij de kamer, of al poetsen zij de schoenen, dan het bidden, vasten en mis houden van alle monniken, en wat zij nog meer als verheven godsdienst roemen. Zie, welk een hoge taken dat zijn, hoeveel goede werken gij te doen hebt in uw gezin, voor uw kind. O, welk een zalig huwelijk en gezin zou het zijn, waarin zulke ouders waren! Voorwaar, het zou een ware kerk, een uitverkoren klooster, ja, een paradijs zijn." ¹⁴

Dat is onze Luther. De grote Reformator van de kerk is ook de weldoener van het Duitse gezin: de man, die de ban van het klooster verbroken, en vanuit de vrijheid, die het Evangelie hem schonk, een vroom, Duits huwelijks- en gezinsleven geleid heeft. De liefdevolle vader, die de kinderen als de kostbaarste gaven van God gewaardeerd heeft, en met de kleinen een kind worden kon. De vrolijke Luther, die zich over de gaven van zijn God in natuur en leven zo hartelijk verheugd heeft. De zwaarbeproefde kruisdrager, de trooster van alle beproefden. In het gebed een kind en tegelijk een held. De mensenvriend, die weer blij heeft leren arbeiden en het beroep geadeld heeft. Stromen van zegen zijn gevloeid uit het huis van Luther. Moge God die leiden in zeer veel Duitse gezinnen!

¹⁴ Ieder weet hoe Luther belasterd werd, over hetgeen hij schreef over het gezinsleven. Er zijn velen die zich op papier anders voordoen dan in een gesprek. En dat citaten uit geschriften dikwijls foutief geciteerd worden. Zodat uitlatingen, waaraan slechts de gelegenheid hun echte klank, kleur en de juiste betekenis geeft, uit hun verband gerukt zijn. Zo moest Luther, door naijverige en weinig betrouwbare afschriften daartoe genoodzaakt, de "Preek over de huwelijke staat" in gewijzigde vorm uitgeven, en daarbij de opmerking maken: "Ook als iemand mij op grond van mijn preek grijpen wil, dan moet hij toch minder haastig zijn, en mij toestaan om een bredere uitleg van mijn woorden te geven. Het maakt een groot verschil, of men iets met de levende stem dan wel in dood schrift naar voren brengt."

HOOFDSTUK V

LUTHER ALS BEMOEDIGER DOOR GEDICHTEN

Luther als dichter

Op de 1ste juli van het jaar 1523 werden te Brussel, op de markt voor het stadhuis twee jonge monniken uit het Augustijner-klooster te Antwerpen, Johannes Voes en Hendrik van Essen, om hun aanhang en belijden van Luther's leer verbrand. Het edict van de Rijksdag te Worms (1521) werd aan hen voltrokken, zoals dat al voltrokken was aan hun klooster en congregatie in Antwerpen. Daar had men in levendig verkeer met Wittenberg en Luther gestaan en zijn overtuigingen met warmte omhelsd en in predicatiën voor het volk openlijk had beleden. De congregatie was verstoord, haar klooster en kerk met de grond gelijk gemaakt. En tegen deze twee kloosterbroeders, die niet wilden herroepen of wijken, werd te Brussel het ketterproces geopend, met theologen der universiteit van Leuven als ter zake kundige aanklagers. Over de onfeilbaarheid van conciliën en pausen ging het te Brussel, evenals het te Worms en Leipzig gegaan was. De bloedjonge belijders hielden vol, evenals Luther.

Het bericht van dit eerste martyrium om de zaak van 'het Evangelie' bereikte op het eind van juli of in het begin van augustus Wittenberg en het Zwarte Klooster der Augustijnen daar. Het ging Luther zeer ter harte wat die twee jeugdige broeders en de andere "Christenen in Holland, Brabant en Vlaanderen" moesten ondervinden om des gewetens en der waarheid wil. Luther schreef een zendbrief aan hen vol "lof en dank aan de Vader aller barmhartigheid, die in deze tijd weer zien liet Zijn wonderbaar licht, wat tot nu toe om der zonden wil verborgen geweest was, zodat zij smadelijk dwaalden en de antichrist dienden." En het greep Luther nog méér aan in zijn kloostervertrek in Wittenberg, doordat hij zelf te Worms had gestaan, en niets voor ogen had dan "de woedende vijanden tegen te treden en zijn hals hen aan te bieden, van de tirannen de dood te lijden."

Luther's hart ontvonkte en zette zijn geest in vuur en vlam:

*Ein neues Lied wir heben an,
das walt Gott unser Herre,
zu singen was Gott hat getan
zu seinem Lob und Ehre:
zu Brüssel in dem Niederland
wohl durch zween junge Knaben.
.... Der erst recht wohl Johannes heiszt,
so reich an Gottes Hulden;
sein Bruder Heinrich nach dem Geist
ein rechter Christ ohn Schulden.*

*'Een nieuw lied heffen wij aan,
Zo wil het God onze Heer'
Wij zingen wat hij heeft gedaan
Zijn grote Naam ter ere.
Te Brussel in Zuid-Nederland
Heeft aan twee jongelingen
De Heer' getoond zijn wond're hand,
Die met Zijn zegeningen
Hij rijkelijk versierde.'*

Spreekwoorden en rijmen

Aan de humoristische trek in het karakter van Luther is zijn voorliefde voor zinrijke spreuken en verzen verwant. Treffende kernspreuken stralen de lezer tegen uit de geschriften van Luther. Dikwijls waren ook zijn redevoeringen en gesprekken ermee gekruid. Vele ervan zijn in onze schat van Duitse spreekwoorden overgegaan. Het zal ons ook niet altijd gelukken om bij een man, die zo diep in het Duitse volksbestaan was doorgedrongen en zulk een helder inzicht in de wereld had, aan te tonen, welke kernspreuk bij hem een erfenis uit de schatkamer van de spreukenwijsheid is, en welke het eerst van hem haar uitnemend stempel gekregen heeft.

Dat dit laatste zeer dikwijls het geval was, komt voort uit de voorliefde van Luther om Bijbelse waarheden in spreekwoorden om te zetten, of Bijbelse verhalen in de vorm van een spreekwoord praktisch toe te passen. Zo b.v., wanneer hij in een beschouwing van de ark van Noach, waarbij het olijfblad van de duif voor hem het Evangelie aanduidt, de spreekwoordelijke zegswijze gebruikt: "De duif heeft niets in haar mond dan het olijfblad, dat is: men moet aan de christenheid niets anders prediken dan alleen het Evangelie."

Van de liefde, die Luther het spreekwoord toedraagt getuigt ook de zorgvuldigheid, die hij vooral aan de vertaling van de Spreuken van Salomo en van het boek Sirach heeft besteed. Zijn geschriften heeft hij met menig kernachtig motto laten verschijnen. Menig verzoek om een gepaste spreuk in een gezinsbijbel heeft hij ingewilligd en die er zelf ingeschreven. Maar vooral is een verzameling van spreekwoorden van belang, die door hem zelf is geschreven en aangelegd. Agricola heeft hem daarbij goede diensten bewezen.

Vanwege hun hoge waarde voor de praktijk mogen hier wel enige proeven uit de schat van spreekwoorden in de geschriften van Luther worden vermeld. Hun zinvolle betekenis is zonder meer duidelijk.

*Christus laat wel zinken,
maar Hij laat niet verdrinken.*

*Christus is gemeenschaps Goed.
Zwijg, lijd, nijd en verdraag,
dat g' uw nood aan niemand klaag'.
Wil ook niet met uw God versagen:
uw hulp komt zeker alle dagen.*

*Het Testament, dat kostbaar boek,
leert kunst en wijsheid door onderzoek.
Wel hem, die altijd er naar leeft,
God zal 't al zeeg'nen wat hij heeft.
Het Woord van God blijft steeds bestaan,
en biedt het hemelrijk ons aan.
Wij moeten heengaan van deez' aard',
maar 't Woord van God blijft ons bewaard,
het sterkt ons eens in stervensnood,
en redt ons van de eeuw'ge dood.*

*Als elk zijn eigen les wil leren,
dan zal hij niets in huis ontberen.*

*Het is beslist een flinke man,
 die goed zijn vrouw verzorgen kan.
 Het is beslist een goede vrouw,
 die aan haar eigen man blijft trouw.
 Een echtvriend moet geduldig zijn,
 zijn vrouw niet houden voor een zwijn.
 Een huisvrouw moet verstandig zijn,
 weten, hoe 's mans manieren zijn.
 Daar zal God Zijn genade geven,
 dat z' als gehuwden rustig leven;
 de duivel zal Hij van hen weren,
 zodat zijn list hen niet zal deren.*

*De heer moet zelf ook zijn een knecht,
 zal 't in zijn huis toegaan naar recht.
 De vrouw moet zelf een dienstmaagd zijn,
 zal 't met haar huis in orde zijn.
 Daar 't personeel er nooit aan denkt,
 wat nut of schaad' aan 't huis toebrenge,
 zij trekken zich er niets van aan,
 want 't gaat hun eigen goed niet aan.
 Zij zijn slechts gast en vreemd in huis.
 De eigenaar blijft altijd thuis.
 Aan 't veld doet nog het meeste goed
 de mest, die valt van 's meesters voet.
 Het beste wordt gevoed het paard,
 waarop het oog des meesters staart.
 Het oog der vrouw kan beter koken,
 dan maagd en knecht, die 't vuur opstoken.
 Geen slimmer man op aard'
 dan wie zijn tong bewaart.
 Als ge iets weet, zwijg dan,
 gaat het u goed, blijf dan,
 bezit ge wat, bewaar het goed,
 het ongeluk komt spoedig
 met zijn brede voet.
 Geloof niet alles wat ge hoort,
 zeg niet alles wat ge weet,
 doe niet alles wat ge wilt.*

*Veel valse meesters zijn thans bezig liederen te dichten,
 neem u in acht voor hen, en leer hen recht te richten.*

*Waar God bouwt aan Zijn Kerk en met Zijn Woord,
 daar wil de duivel zijn met leugen en met moord.*

*Het goed te menen
 doet velen wenen.
 Vrienden in de nood
 gaan twintig kilo in een lood.*

*Klimt echter hoger nog de nood,
dan vijftig in een vierde lood.*

*Eet wat gaar is,
drink wat klaar is,
spreek wat waar is.*

*Wanneer God uw Vriend niet is,
dan helpt geen enkele vriend;
maar wanneer Hij uw Vriend is,
dan doet het er niet toe,
als niemand uw vriend is.*

- Wereldse vrienden zijn eensgezind, voor zover het in hun eigen belang is.
- God straft de ene boosdoener met de andere.
- Als de ezel het te goed heeft, dan gaat hij op het ijs dansen en breekt een poot.
- Geen ezel mag een andere een *zakendrager* noemen.
- Een goed werk is wat anderen goed doet.
- Door de werken betalen wij belasting, door het geloof ontvangen wij een erfenis.
- De leugen is als een sneeuwbal; hoe langer men hem voortrolt, des te groter wordt hij.
- De ontrouw verslaat haar eigen heer.
- Met grote heren moet men geen kersen eten, want zij gooien op iemand de stelen.
- Als ge oud wilt worden, word dan spoedig oud.
- Als men de hond wil slaan, dan heeft hij leer gevreten.
- Aan de lompen leren de honden leer te vreten.
- Wie de penning veracht, krijgt geen gulden te beheren.
- Wie de krop versmaadt, zal ook het hoen niet krijgen.
- Voor wie graag danst, is het gemakkelijk fluiten.
- De grote weg is veilig, de weg door het bos gevaarlijk.
- Eén geweten is meer dan duizend getuigen.
- Dit is wel duidelijk: zal een arts de wonden helen, dan moet hij ze aanraken.
- Een ding is gauw veranderd, maar niet zo gauw verbeterd.
- Geen mens is zo slecht, of hij heeft nog wel iets goeds in zich.
- Waar de heining het laagst is, daar klimt de duivel erover.
- De wereld geeft slechte fooien voor trouwe diensten.

Deze soortgelijke spreuken liggen overal door de geschriften en preken van Luther verspreid. Men merkt, dat zij uit een rijke schat voortkomen, en uit een geest, die te allen tijd de beschikking heeft over een onuitputtelijke voorraad treffende spreuken. Zulk een aanschouwelijke voorstelling, met name in de preken van Luther, van de diepste gedachten, die zo gemakkelijk in het geheugen worden opgenomen, verleent aan deze geweldige getuigenissen van het evangelisch geloof een populariteit van onvergankelijke waarde. Zij gaf ook in de dagelijkse omgang aan de taal van Luther een zeldzame frisheid zonder indringerigheid bij de zielszorg.

De meester van het spreekwoord had ook een grote voorliefde voor het dichten van fabels, waarvan hij de opvoedende waarde heel goed kende. Maar zoals de

sprekwoordenschat van Luther, wanneer wij die aan de toen gebruikelijke toon afmeten, door zijn zedig karakter en pittige kracht uitmunt, zo zuiverde Luther ook de fabels van zijn tijd van de vieze verhalen, die uit Italiaanse bronnen gevloeid waren.

Aan de onvrijwillige vrije tijd van Luther op de Wartburg (1521) danken wij de vertaling van het Nieuwe Testament, maar ook de pijnlijke wachttijden op de Coburg (1530) heeft hij ijverig benut. "Eindelijk zijn wij", zo schrijft de reformator op 23 april 1530 aan Melancton, "op onze Sinaï aangekomen, maar wij willen van deze Sinaï een Sion maken en daar drie tenten opslaan, één voor het Psalmboek, één voor de profeten, en één voor Aesopus." Luther begon toen verschillende Psalmen uit te leggen, de overzetting van de profeten te voltooien, en Aesopus te vertalen.

Over het doel, dat hij met de overzetting van Aesopus op het oog had, spreekt hij zichzelf uit. Hij doet het "allermeeest terwille van de jeugd, opdat zij zulk een aardige onderwijzing en waarschuwing in de liefelijke gestalte van fabels des te liever zou leren en te beter zou onthouden." Ook wil hij, door een verbeterde keuze, veredelend op de gesprekstoon van de jeugd en het dienstponeel in hun vrije tijd inwerken, "opdat zij niet zulke schandelijke en onverstandige woorden mogen spreken, als in de zedeloze taveernen en kroegen." Hij wenst, dat in het huis, b.v. aan tafel, de huisvader telkens tot nuttige verpozing een fabel ter sprake brengt. Wij zullen twee fabels laten volgen.

Van de kikker en de muis.

Een muis wilde graag een water oversteken, maar kon dat niet. Hij verzocht een kikker om raad en hulp. De kikker was een schurk en zei tot de muis: "Bind jou poot aan mijn poot, dan zal ik zwemmen en je overzetten." Toen zij echter bij het water kwamen, dook de kikker onder en wilde de muis verdrinken. Maar terwijl de muis zich met de grootste moeite verweerde, kwam er een wouw aanvliegen, pakte de muis, en trok met hem ook de kikker uit het water en vrat hen beide op.

Moraal: *Let er goed op met wie ge omgaat, de wereld is vals en vol ontrouw, want een vriend, die een ander ergens toe overhaalt is hem de baas, maar toch verslaat de ontrouw altijd haar eigen heer, zoals dat hier met de kikker gebeurt.*

Van de hond in het water.

Een hond liep door een waterstroom met een stuk vlees in de bek, maar toen hij de schim van het vlees in het water zag, dacht hij, dat dit ook vlees was, en hapte er begerig naar. Maar toen hij zijn bek opendeed, ontviel hem het stuk vlees, en het water voerde het weg. Zo verloor hij beide, het vlees en de schim.

Moraal: *Men moet genoeg nemen met wat God geeft. Wie het weinige versmaadt, zal het grotere niet ontvangen. Wie te veel wil hebben, houdt tenslotte niets over: menigeen geeft het zekere prijs om het onzekere.*

Wat kan het aan de tafel in het Zwarte Klooster vrolijk toegegaan zijn, wanneer de huisvader aan de kinderen en het personeel een van deze fabels ten beste gaf.

Of als hij een van de raadsels opgaf, waarvan hem vele ten dienste stonden. "Wat is dit?" zo vraagt hij eens: "Voor één is het te beperkt, voor twee is het van pas, voor drie is het te wijd." Antwoord: "Een geheim, als drie een geheim kennen, dan weten het er wel honderd."

Een ander:

*'Ik weet een woord, 't bevat een u;
al wie het ziet, begeert het nu.*

*Maar zonder u is niets gewis
in aard' en hemel dat beter is.
Als ge nu hebt een goed verstand,
doe mij dit woordje aan de hand.*

Antwoord: Goud-god.

"Vrouwe Musica"

Aan de kunst heeft Luther, evenals aan alle terreinen van het natuurlijk leven, een godsdienstige maatstaf aangelegd. Haar waarde en recht worden afgemeten naar haar nauwer of ruimer samenhang met het christelijk geloof.

Luther verwerpt de pronkerige misgewaden en kerkelijke gereedschappen, omdat zij volgens hem te opdringerig de aandacht op het uitwendige vestigen, maar over de versiering van de kerkgebouwen oordeelt hij gunstig en hij pleit ervoor.

Ook heeft de meesterhand van Cranach zijn Bijbeluitgaven en zijn Catechismus verfraaid. Luther zou graag "elke kunst zien in dienst van Hem, die ze gegeven en geschapen heeft", en hij verheugt zich over de opvoedende waarde van zulke sierlijke afbeeldingen.

Telkens opnieuw kijkt hij naar de wand van de kamer en ziet hij hoe "het Kind Jezus slaapt in de arm van moeder Maria; als Hij eens wakker wordt, dan zal Hij ons zeker vragen wát wij gedaan hebben, en hóe wij het gedaan hebben."

In de tafelgesprekken van Luther komen enkele opmerkingen voor over de kunst van Dürer, en de schilderkunst van de Nederlanders en Italianen, die van het bekend zijn met de kunst getuigen. Zo zegt hij eens: "Hoe bekwaam en knap waren de Italiaanse schilders, want zij konden de natuur zó meesterlijk en naar de werkelijkheid navolgen en nabootsen, dat zij niet alleen de zuivere, natuurlijke kleur aan alle ledematen gaven, maar ook het voorkomen, alsof zij leefden en zich bewogen."

Hoe nauwkeurig hij daarop gelet heeft, bewijst het beroemde *Avondmaal* van Leonardo da Vinci, met zijn buitengewone levendigheid van de handbewegingen.

De innige vriendschap van Luther met Cranach kunnen wij ons ook niet indenken zonder een zekere mate van kennis van de schilderkunst bij de reformator. Wanneer hij intussen in zijn oordeel daarover wat terughoudend is geweest, dan ligt de verklaring daarvan in Luthers kunstzinnige aanleg, die behalve in de dichtkunst ook op het gebied van de muziek groot was.

Reeds vroeg openbaarde zich bij hem een muzikale begaafdheid. En men mag zeker aannemen, dat zij in de kerkdiensten, die de knaap ijverig bezocht, een rijke voeding gevonden heeft. Hoe veel en hoe schoon wordt er in de rooms-katholieke kerk gezongen, en wat zingen kinderen graag.

"Om zijn zingen en hartelijk bidden in de kerk" heeft de "devote matrone", de aanzienlijke en rijke mevrouw Ursula Cotta, de 15-jarige Maarten, die in Eisenbach, zijn "lieve stad", de school bezocht, bij zich in de kost genomen.

Al in zijn jeugd was Luther een goed fluitspeler, en als student leerde hij, gedurende een ziekte, zonder leermeester de luit bespelen. Een tijdgenoot noemt hem "een goede musicus, die ook een mooie, heldere en zuivere stem had, zowel om te zingen als om te spreken, en die geen schreeuwer was.

Zoals zijn vriend Ratzeberger meedeelt, zong hij altlob. Dezelfde berichtgever deelt ons een ernstige gebeurtenis mee, misschien uit het jaar 1524 (of einde 1523?). Eens gingen enkele kennissen bij Luther op bezoek. Toen zij de deur gesloten vonden, dacht één van hen: "Het is vast niet goed met hem. Hij klopt aan, maar krijgt geen antwoord. Daarom kijkt hij door een gaatje in de deur naar binnen en ziet, dat Luther bewusteloos voorover op de grond ligt, met de armen uitgestrekt. Dan opent hij met

geweld de deur, schudt hem wakker, brengt hem naar de benedenkamer, laat wat eten voor hem klaar maken, en begint dan met zijn kameraden wat muziek te maken. Terwijl dit gebeurt, komt Luther langzamerhand weer tot zichzelf, en zijn zwaarmoedigheid en droefheid zijn verdwenen, zodat hij ook zelf met hen gaat meezingen. Intussen wordt hij daardoor weer blijmoedig en hij verzoekt Mr. Lukas en zijn kameraden dringend, dat zij hem maar dikwijls moeten bezoeken, vooral als zij er lust in hebben om muziek te maken."

Dikwijls heeft Luther de zorgen uit zijn hart gezongen en gespeeld, want "bij moeilijke en treurige gedachten behoren een goed en vrolijk liedje, en opgewekte gesprekken." "Muziek is de beste lavenis voor een bedroefd mens, omdat daardoor het hart weer gerustgesteld, verkwikt en verfrist wordt."

Toen hij zich eens in dagen van ziekte op een wagen door weiden en velden liet rijden, hief hij met zijn metgezellen geestelijke liederen aan, en toen zij daardoor blij werden, zei hij: "Ons zingen verdriest de duivel en doet hem pijn, maar wanneer hij ziet, dat wij geduldig zijn, en hoort, dat wij ach en wee roepen, dan lacht hij daarom in zijn vuistje, want hij heeft er plezier in om ons te plagen, vooral wanneer wij Christus prediken en belijden."

De muziek wil Luther "in het bijzonder" in de dienst van God gesteld zien. Zij is voor hem de kunst bij uitstek. Terecht staat voor hem deze "schone, heerlijke gave van God", die een edele verwantschap tussen godsdienst en wereld bewerkt, "met de theologie in nauw verband."

Naast haar geruststellende en vertroostende werking, waarom "de satan haar zeer vijandig gezind is", schrijft Luther haar een hoge opvoedende eigenschap toe. "De jeugd moet men steeds met deze kunst vertrouwd maken, want zij vormt fijne, bekwame mensen. Ik heb altijd van de muziek gehouden, wie deze kunst machtig is, die is goed van aard en tot alles bekwaam."

In het onderwijs op school kent Luther haar een belangrijke plaats toe. En "een schoolmeester moet kunnen zingen, anders is hij mij het aankijken niet waard."

"De kosten, die voor deze gave van God, de muziek, gemaakt worden, zijn niet weggegooid. Met verontwaardiging zegt Luther: "Enige adellijke gierigaards menen, dat zij voor mijn genadige Heer jaarlijks 3.000 gulden hebben uitgespaard, maar intussen verspilt men nutteloos in plaats daarvan 30.000 gulden."

Dat Luther verstand van muziek had en erdoor bezielde werd, blijkt ook uit zijn lied op "Vrouwe Musica." Het is gedicht als voorwoord op het geschrift "Eer en prijs voor de loffelijke muziekkunst" van Johan Walther. Het luidt als volgt:

*Van alle vreugd op aarde
is geen van groter waarde,
dan die ik met mijn zingen bied
door menig zoet gezongen lied.
Een slecht gemoed kan niet bestaan,
als vrienden samen zingen gaan;
Hier blijft geen toom, twist, haat of nijd,
wijken moet alle treurigheid;
geldzucht en zorg, wat moeilijk is,
gaan heen met alle droefenis.
En elk erkent ook wel gewis,
dat zulk een vreugd geen zonde is,
maar zij is God zelfs meerder waard,*

*dan alle vreugd op deze aard';
 zij is 't, die 's duivels werk verstoort,
 en tegenhoudt veel kwaad en moord.
 't Is David, die 't bewijs hier geeft,
 die dikwijls Saul weerhouden heeft
 door 't schone, zoete harpenlied,
 en hem geen moord bedrijven liet.
 Voor 't goddelijk Woord en voor Zijn waarheid
 verstilt zij 't hart, en schenkt het klaarheid;
 Elisa heeft dit ondervonden:
 bij harpspel werd de Geest gezonden.
 De beste tijd van 't jaar is mij, als alle vogels zingen blij.
 Hemel en aard is vol ervan,
 als elk zijn lied mooi zingen kan.
 De lieve nagtegaal vooral
 maakt alles vrolijk overal,
 die met zijn schoon gezongen lied verdient,
 dat men steeds dank hem biedt.
 Méér dank nog aan de Heere God,
 die hem eens heeft geschapen tot
 een zanger van de echte soort,
 een meesterzanger, graag gehoord.
 Hem zingt en springt hij dag en nacht,
 Hem wordt voortdurend lof gebracht,
 Hem eert en prijst ook mijn gezang,
 en brengt Hem dank mijn leven lang.*

Luther denkt daarbij niet slechts aan geestelijke muziek. Hij heeft ook veel waardering voor het Duitse volkslied en hij maakt de opmerking, dat in de wereldlijke muziek "menig schoon gedicht en zo menig prachtig lied" voorkomen. Toen hem eens, zo verhaalt Mathesius, zeven burgers uit Joachimstad een bezoek brachten en hij met hen "zeer vrolijk en in opgewekte stemming bijeen was, wenste hij te vernemen wat voor muziek men in het dal beoefende." Wij kunnen gerust aannemen, dat zij voor hem volksliederen gezongen hebben.

Luther hoort met zijn muzikaal gehoor overal muziek. Zelfs in de lucht hoort hij zachte, welluidende klanken. Hij houdt beschouwingen over de muziek van de dieren, vooral van de vogels. Ook is hij vol bewondering voor de kunstige samenstelling van de menselijke keel.

In de familiekring van het Zwarte Klooster werd veel gezongen. Zangavonden met zijn huisgenoten behoorden tot de meest geliefde ontspanning van Luther, en waren hoogtepunten voor allen, die er aan deelnamen. Menigmaal werd er volgens de regels en ook degelijk geoefend, waarbij de resultaten werden bereikt, die aan hoge eisen voldeden. Dan weer mogen wij ons Luther voorstellen in de kleinere kring van zijn kinderen, die opgewekt en aandachtig zingen, terwijl de gelukkige vader op de luit speelt en huisvrouw Käthe het een of ander werkje onder handen heeft. Dat is dan precies het verkwikkende beeld van echt Duits huiselijk geluk.

En omdat voor onze Luther alle tijdelijke schoonheid en blijdschap een evenbeeld van het eeuwige zijn, kan het hem menigmaal door de ziel gegaan zijn: "Wanneer de Heere, onze God, reeds in dit leven zulke heerlijke gaven over ons uitgestort en geschonken heeft, hoe zal het dan wel zijn in het eeuwige leven, waar alles de hoogste

volmaaktheid en blijdschap bereiken zal."

Bij alle vreugde op aarde vergeet hij nooit het onvergankelijke: "O God, wat heb ik toch in een heerlijke tijd geleefd, waarin zo veel schone kunsten openbaar werden, en voornamelijk de zuivere leer van het dierbaar Evangelie in het licht werd gesteld! Wáár is wat Christus zegt over de tijd van de jongste dag: "Alles zal in bloei staan en dan zal de jongste dag aanbreken; alle kunsten bloeien nu en bereiken hun hoogtepunt. Wanneer dat geschiedt, zegt Christus, dan zal de zomer niet ver meer zijn."

Luther kan zich zo kinderlijk, onschuldig verblijden, omdat de wereldgezindheid zijn geest niet benevelt. Steeds heeft hij een open oog voor het leven, dat voor hem toch altijd het ware is: "Een christen moest dit tijdelijk leven slechts blindelings en met gesloten ogen bezien, maar het toekomstige, eeuwige leven moest hij met geheel geopende ogen, in een zuiver, helder licht aanschouwen. Hij moest alleen maar met de linkerhand in dit aardse leven vertoeven, doch met de rechterhand en met zijn ziel en zijn ganse hart moest hij in het gindse leven in de hemel verkeren, en dat met een vaste hoop altijd met blijdschap verwachten."

Blijdschap en vrolijkheid, zoals deze het zuiverst voortvloeien uit de vrede van de ziel met God, stralen ons uit het beeld van Luther tegen. Een humeurige en brommerige aard is hem vreemd. Deze man, die zo volkomen zuiver en vrijmoedig de gaven van God dankbaar geniet, kent geen geveinsdheid.

Een enghartige, liefdevolle beoordeling zou dit kunnen misverstaan. Hij zegt zelf eens tot Bugenhagen: "Ik heb mij dikwijls voorgenomen om mij ter wille van de wereld wat ernstiger en heiliger (ik weet niet, hoe ik het noemen moet) te gedragen, maar God heeft mij dat niet gegeven." Zijn biechtvader stelt hem gerust, want geen enkel godvrezend mens zou het hem euvel duiden, dat hij, Luther, zo vriendelijk en een vijand van huichelarij was.

Wiens hart zou de blijde Luther niet winnen? Hij mag dan de verrukking van de lente in het diepst van zijn ziel genieten, of met stille aandacht naar de avondprediking van de vogels luisteren; hij mag dan in de kring van zijn vrienden ontspannen, of met een eenvoudig man een opgewekt woordje spreken; hetzij hij de maaltijd kruidt met een geestig en vrolijk gesprek, of met zijn fijne, frisse humor om de dwaasheid en boosheid van zijn vijanden lacht; hetzij hij met zijn kinderen "Vrouwe Musica" huldigt, en innig gelukkig voor de lieve God een liedje zingt — wij hebben de vrolijke Luther lief. Omdat hij door het Evangelie de diepste grond van de vreugde weer heeft ontdekt, kan hij ons tonen, hoe een mens in zijn God en in zijn leven waarlijk blij wordt.

Luthers gezangen¹⁵

Van Luther zijn 2 gezangen opgenomen in de oude Hervormde bundel. Luther bezingt de werking van God de Heilige Geest. In gezang 76 zingt hij van de Geest als de Levensbron die de ziel van alle gelovigen vervult met liefdegloed om Jezus te prijzen met lofzangen. Hij vervolgt met de Geest Die de Leidsman is van Gods kinderen is en een Geest van aanneming door Wie zij roepen: *Abba, Vader*. Gods kinderen hebben de grootste blijdschap in de grootste smart. De nieuwe mens verheugd zich in Zijn God, maar de oude mens staat alles tegen van wat God afkomt. Daarom treurt een gelovige dikwijls zolang hij hier op aarde moet leven, inwonend in een lichaam van zonde en dood. Maar ... goede moed! *Christus Koning leeft!*

¹⁵ Toegevoegd Redactie Gihonbron

Hervormde bundel, gezang 76: 1-2

1

*Geest des Heeren, kom van boven!
 Laaf met Uw genadegoed
 alle zielen, die geloven,
 doe ze blaken van Uw gloed!
 Op het blinken Uwer stralen
 buigt zich d' aard voor Jezus neer,
 zaam'len zich van heind' en veer,
 alle tongen, alle talen.
 Hallelujah, U zij d' eer,
 U zij d' eer, hallelujah!*

2

*Heilig licht en Gids ten leven,
 breng ons door het Woord te zaam!
 Leer ons God ons harte geven
 met de lieve VADERNAAM!
 Maak ons vrij van alle dwaling,
 vrij van alle fabelleer,
 trouw aan Christus, onze Heer,
 tot onz' uiterst' ademhaling!
 Hallelujah, U zij d' eer,
 U zij d' eer, hallelujah!*

In gezang 79 bidt Luther tot de Heilige Geest om Zijn verlossing uit het lijden in deze wereld; om op Jezus te vertrouwen; om in de liefde van Hem te leven en zo moedig de loopbaan te lopen tot het zalig einde.

Hervormde bundel, Gezang 79

1

*Wij bidden U, o Heil'ge Geest,
 leer Gij ons geloven allermeest.
 Wil ons toch bevrijden uit 's werlds lijden,
 en aan 't eind bij God een plaats bereiden.
 Ontferm U, Heer.*

2

*Gij, zalig Licht, geef ons Uw schijn,
 dat wij Jezus Christus eigen zijn,
 kennen de Getrouwe, op Wien wij bouwen,
 door Wien w' eens het vaderland aanschouwen.
 Ontferm U, Heer.*

3

*Gij, heil'ge Liefde, zend Uw gloed,
die ons koude hart ontvlammen doet,
dat wij, een van zinnen, elkander minnen,
alle strijd en onvreed' overwinnen.
Ontferm U, Heer.*

4

*Gij, hoogste Troost in alle nood,
geef, dat wij niet vrezen zond' en dood,
dat wij niet versagen en 't moedig dragen,
als die vijand 't leven komt belagen.
Ontferm U, Heer.*

In 1530 vertoefde Luther noodgedwongen op de Coburg, terwijl de Rijksdag te Augsburg gehouden werd. De Augsburgse Confessie en Apologie werd opgesteld en ten laatste voor de keizer voorgelezen. Een historische gebeurtenis! Maar Luther en de Protestantse theologen ondervonden een krachtige tegenstand van de kant van Rooms-katholieke vosten en theologen. Het Rijksbesluit hield in om het Katholicisme in te voeren waar de Lutherse leer al was aanvaard. En vooral de uitbreiding ervan tegen te staan. Een van de beste tijden in het leven van Luther was op de Coburg. Gedurende ca. 7 maanden stond hij als het ware als een voorbidder voor de Naam en de zaak van Christus. Luther heeft daar zijn prachtigste overwinningslied beleefd, wat hij tevoren al gedicht had. *Een vaste Burg, is onze God*, enz. Het is een berijming van Psalm 46. *Een Gelovige is in Christus meer dan overwinnaar.*

OVERWINNAAR IN CHRISTUS

1.

*Ein feste Burg ist unser Gott,
ein gute Wehr und Waffen,
Er hilft uns frei aus aller Not,
die uns jetzt hat betroffen.
Der alt böse Feind,
mit Ernst er es jetzt meint,
Gross Macht und viel list
sein grausam Rüstung ist,
auf Erd ist nicht seins-gleichen.*

2.

*Mit unsrer Macht ist nichts getan,
wir sind gar bald verloren;
es streit't für uns der rechte Mann,
den Gott selbst hat erkoren.
Fragst du nun, wer der ist?
Er heisst Jesus Christ,
der Herr Zebaoth,
und ist kein andrer Gott;
das Feld muss er behalten.*

3.
*Und wenn die Welt voll Teufel war
 und wollt uns gar verschlingen,
 so fürchten wir uns nicht so sehr,
 es soll uns doch gelingen.
 Der Fürst dieser Welt,
 wie sauer er sich stellt,
 tut er uns doch nichts;
 das macht, er ist gericht't;
 ein Wörtlein kann ihn fälllen.*

4.
*Das Wort sie sollen lassen stahn
 und kein Dank dazu haben;
 er ist bei uns wohl auf dem Plan,
 mit seinem Geist und Gaben.
 Nehmen sie uns den Leib,
 Gut, Ehre, Kind und Weib,
 lass fahren dahin;
 sie habens kein Gewinn;
 das Reich muss uns doch bleiben.*

Er is wellicht geen lied in de christelijke wereld, wat zoveel gezongen, en waarvan de betekenis bezongen maar weinig wordt ingeleefd zoals Luther. En toch is het een lied waarvan een onnoemelijk aantal gelovigen steun en kracht gevonden hebben. Luther spreekt niet alleen nadat hij gestorven is, maar hij zingt ook nog.

Er is veel onderzoek gedaan naar aanleiding waarvan Luther dit lied heeft geschreven. Dit is echter nog onduidelijk gebleven. Alleen het volgende is met zekerheid te zeggen:

1. Luther moet het geschreven hebben uiterlijk in het jaar 1528, of eerder. Want het staat in een liederenbundel die dat jaar verscheen. Anderen zeggen dat het pas in 1535 bij de tweede uitgave van Klugs zangboek gevoegd. H.A. Köstlin schrijft over het Lutherlied, dat Chytraeus in 1575 – die de Rijksdag te Augsburg in 1530 heeft meegemaakt – 'dat het in de Evangelische gemeenten het eerst met grote geestdrift moet zijn gezongen, evenals toen door Luther zelf op de Coburg. Het lied is gecomponeerd in noten die een bedroefd en neerslachtig gemoed opwekken tot enthousiasme en verheugen.'

2. Boven het lied staat in de oudste uitgaven 'De 46ste Psalm. 'God is ons een Toevlucht en Sterkte'. Psalm 46 is voor Luther kennelijk het uitgangspunt geweest voor zijn lied. Dat is vooral duidelijk in de eerste vier regels van de Psalm: 'God is ons een Toevlucht en Sterkte; Hij is krachtiglijk bevonden een Hulp in benauwdheden'. En ook verder zijn parallellen aan te wijzen.

3. Wie Luther met 'der alt Böse Feind' (de oude boze vijand) bedoelde, is duidelijk voor ieder die Luthers geschriften kent. Dat is niet de paus, of de oprukkende Turk, maar de duivel zelf. De vorst der duisternis werkt door beide antichristelijke machten. Luther heeft de bestrijding van de vorst der hel meermalen op zeer bijzondere wijze in zijn leven ondervonden.

4. Luther is er wel achter gekomen, dat hij geen geweer had in deze strijd. 'Mit unsrer Macht ist nichts getan, wir sind gar bald verloren'. Maar hij mocht geloven, dat

Christus de strijd voor hem en Zijn kerk streed en de overwinning al behaald had. Jezus Christus is de Heere Zebaoth. En dat laatste woord staat letterlijk in de Psalm, want Heere *Zebaoth* is hetzelfde als Heere der heerscharen, vs. 8 en 12.

5. *Daarom zullen wij niet vrezen*, zegt de psalmdichter in vers 3. Luther kon het hem nazeggen in zijn derde vers. De laatste regel van dat vers ('Een woordje kan hem doen vallen') herinnert weer aan Psalm 46: 7b: *Hij verhief Zijn stem, de aarde versmolt*.

6. Waarschijnlijk is er wel een bijzondere aanleiding geweest, een bijzondere benauwdheid die Luther overkwam. Daarop zou het herhaalde woordje 'jetzt' (nu) kunnen duiden in het eerste vers: *die ons nu heeft getroffen*. Luthers leven was een aaneenschakeling van nood en benauwdheid. De grote nood en rampen die de Kerk overkwamen, troffen hemzelf net zo hard.

Vertaling

Een aantal mensen hebben Luthers *Vaste Burcht* in het Nederlands vertaald. In dit artikel is de meest bekende van deze berijmingen afgedrukt. Zij is ook in alle vroegere gezangboeken van de Nederlands Hervormde kerk te vinden. In deze vorm is het Lutherlied onder de meeste mensen bekend geworden. Deze vertaling is van de 19-de eeuwse predikant J.J.L. ten Kate.

Toch wordt in deze vertaling de Duitse tekst niet helemaal recht gedaan. Hoewel we in alle liederen die uit een andere taal vertaald werden, dezelfde gebreken vinden.

De berijming van Ten Kate maakt soms een triomfantelijke indruk. Zie het derde vers. De regels 'Toch doen wij 't krijgslid schallen' en 'Wij tarten zijn geweld' zoeken we tevergeefs bij Luther. Het oorspronkelijke van Luther is ootmoediger. Door alle vreze heen ('nicht so sehr') krijgt toch de blijdschap van het geloof de overhand. Zie ook het begin van het vierde vers.

De bekende regels 'Gods Woord houdt stand in eeuwigheid en zal geen duimbreed wijken' vertolken op zichzelf een eeuwige waarheid. Toch zegt Luther daar toch iets anders. Taalkundig laat het Duits hier twee mogelijkheden toe: dat Luther met 'sie' in het vierde vers de duivel toespreekt ('gij'), of dat hij over vijanden van Gods kerk in het algemeen spreekt ('zij'). Het laatste lijkt meer waarschijnlijk. Luther zingt hier dan: *Het Woord moeten zij laten staan en geen 'Dank' daarbij hebben*.

Dank is een oud-Duits woord dat samenhangt met het werkwoord *denken*. Het wil dus zoveel zeggen als 'bedenksel'. Luther bedoelt: Men mag er niet iets bij denken, er iets aan toevoegen, eigen gedachten in het Woord van God leggen om dat Woord om te buigen naar eigen zin en mening. Ook hier zien we een parallel in Psalm 46, het elfde vers: *Laat af, en weet dat Ik God ben*. Dat wil zeggen: houd op. De kanttekenaars zeggen hierbij: 'Dit spreekt God Zelf tot de vijanden en vervolgers Zijner kerk, die meenden dat zij alleen met mensen te doen hadden.' Laat af van Mijn Woord. Het Woord des Heeren is onaantastbaar. Hoe de satan ook tegen dat Woord woedt. 'Danken' probeert dat Woord af te zwakken, te vervalsen of zijn kracht te ontnemen. Luther zingt: *dat zal hem nooit gelukken*.

Das Wort sie sollen lassen stahn und kein Dank dazu haben.

We beluisteren hier het grondbeginsel van de Reformatie: *sola Scriptura*, alleen de Schrift. 'Men mag ook gener mensen schriften, hoe heilig zij geweest zijn, gelijkstellen met de goddelijke Schrifturen, noch de gewoonte bij de waarheid Gods, want de waarheid is boven al'. (Ned. Gel. Bel., Art. VII).

Deze waarschuwing heeft niet alleen betrekking op de tegenstanders van de Schrift in

Luthers tijd. Ze geldt ook voor ons. We liggen er werkelijk allen voor open. Alle schrijvers die teksten en citaten aanvoeren, vervallen in selectie naar eigen keus.

Men kan de leer van Gods Woord, en het Evangelie wat Luther bracht, oppervlakkig opvatten en met min of meer vrijpostigheid demonstren.

Aan de andere kant kan men ook de leer van Gods Woord verkleinen, juist daar waar de roem van het geloof uitblinkt. Men kan de geloofszekerheid zo beperken, dat degenen die de zekerheid van het geloof mogen beoefenen door de kracht van de Heilige Geest, worden tegengestaan. Men kan met een beroep op orthodoxie de kostbare beloften voor de toekomst van de kerk van Christus op aarde minimaliseren. Alles moet zo klein mogelijk. Het getal van gelovigen op aarde wordt zo klein mogelijk gereduceerd. Het leven met Christus wat verborgen is bij de Vader, wordt verdacht en bestreden. Deze dingen blussen de Geest uit.

Toen Luther gestorven was, kwam een groep Lutheranen naar voren, die met krasse woorden extreme godsdienstzaken doordrukten, onder het voorwendsel van trouw aan Luther. Melanchton werd een kerkelijk slachtoffer van hen, zodat hij uitzag naar de eeuwige heerlijkheid, om onder andere, *verlost te mogen worden van deze theologen*. In de strijd tegen de geestelijke boosheden links en rechts, is de 'Psalm' van Luther een blijvende troost. Waarom? Omdat deze op de SCHRIFT is gegrond.

En: ... ***Das Wort sie sollen lassen stahn!***

*1. Een vaste Burcht is onze God,
een toevlucht voor de Zijnen!
Al drukt het leed, al dreigt het lot,
Hij doet Zijn hulp verschijnen!
De vijand rukt vast aan,
met opgestoken vaan;
hij draagt zijn rusting nog
van gruwel en bedrog,
maar zal als kaf verdwijnen!*

*2.
Geen aardse macht begeren wij;
die gaat welras verloren!
Ons staat de sterke Held terzij,
Dien God ons heeft verkoren.
Vraagt gij Zijn naam? zo weet,
dat Hij de Christus heet,
Gods eengeboren Zoon,
Verwinnaar op de troon!
De zeeg' is ons beschoren!*

*3.
En grijnsd' ook d'open hel ons aan
met al haar duizendtallen,
toch zal geen vrees ons neder slaan,
toch doen wij 't krijgslied schallen!
Hoe ook de satan woedt,
wij staan hem voet voor voet,
wij tarten zijn geweld;
zijn vonnis is geveld:
één woord reeds doet hem vallen!*

4.

*Gods Woord houdt stand in eeuwigheid
En zal geen duimbreed wijken.
Beef, satan! Hij, die ons geleidt,
zal u de vaan doen strijken!
Delf vrouw en kind'ren het graf,
neem goed en bloed ons af,
het brengt u geen gewin:
wij gaan ten hemel in
en erven koninkrijken!*

INDEX 10 BOEKEN OVER DR MAARTEN LUTHER EN ZIJN REFORMATIE

Deel 1. BIJZONDERHEDEN UIT LUTHERS LEVEN

VOORWOORD

1. Chronologisch overzicht van Luthers leven
2. Overzicht van Luthers leven en werk volgens Chr. Encyclopedie
3. Kort overzicht van de Reformatie in Duitsland, 1517-1555
Dr. G.P. van Itterzon
4. LUTHERS WERK EN DE LANDKERKEN VANAF 1531;
door Vitus Lodewijk von Seckendorf
5. LUTHERS ZALIG EINDE
6. DE LANDSKERKEN NA LUTHERS DOOD

Deel 2. CATHARINA VON BORA. LUTHER, ZIJN VROUW EN GEZIN

- I. EERSTE BOEK. De jonkvrouw
- II. TWEEDE BOEK. De huisvrouw
- III. DERDE BOEK. De weduwe

Deel 3. LUTHERS VERBLIJF OP DE COBURG TIJDENS DE RIJKSDAG TE AUGSBURG

Historie naar aanleiding van brieven geschreven door
Maarten Luther vanaf de Coburg, 1530

INHOUD

- II. Overzicht van de [Rijksdag te Augsburg](#) 1530
- III. Luthers verblijf in het kasteel Coburg
- IV. Opdracht van de Keurvorst Johann van Saksen aan de godgeleerden
- V. 48 Brieven van Luther
Onderhandeling van de theologen over de Confessie
25 juni Voorlezen van de Confessie op de Rijksdag
Melanchtons twijfel en toegeeflijkheid tijdens onderhandeling
Vervolg onderhandeling Rijksdag
Luthers inzicht over de onderhandeling
Vastgelopen onderhandelingen
Bedrog van de tegenpartij
- VI. De Rijksdag gesloten
- VII. Luthers preek over de Rijksdag: De opwekking van de jongeling te Nain
- VIII. Kort overzicht van de Protestantse partijen op de Rijksdag 1530
- IX. Vier-stedenbelijdenis 1530
- X. Zwingli's belijdenis 1530
- XI. Resultaat van de Rijksdag

Deel 4. BRIEVEN VAN DR. MAARTEN LUTHER AAN FAMILIE EN VRIENDEN

INHOUD

TOELICHTING

1. BRIEF VAN LUTHER AAN JOHANN BRAUN, 22 april 1507
2. AAN AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ 31 okt. 1517
3. AAN KEURVORST FREDERIK VAN SAKSEN, november 1517
4. AAN JOHANN VON STAUPITZ, 30 mei 1518
5. AAN PAUS LEO X najaar van 1518
6. AAN JOHANN VON STAUPITZ, Wittenberg, 9 februari 1521

7. AAN DE KEURVORSTEN, VORSTEN EN STENDEN VAN HET RIJK
8. AAN MELANCHTON, Wartburg, 12 mei 1521
9. AAN ZIJN VADER HANS LUTHER, Wartburg, 21 november 1521.
10. AAN AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ, Wartburg, 1 dec. 1521
11. DE CHRISTENEN IN HOLLAND, BRABANT EN VLAANDEREN, 1523

BRIEVEN VANUIT DE COBURG:

12. AAN PHILIPPUS MELANCHTON, juni 1530
13. AAN LAZARUS SPENGLER, 8 juli 1530
14. AAN DR. GREGORIUS BRÜCK, 5 augustus 1530
15. LUTHERS TROOSTBRIEF AAN ZIJN VADER, 15 februari 1530
16. BRIEF VAN LUTHER AAN ZIJN MOEDER juni 1531
17. AAN MELANCHTHON, 5 juni 1530, ivm. overlijden Hans Luther

18. AAN JUSTUS JONAS, 19 MEI 1530, overlijden van zijn zoontje
19. AAN JUSTUS JONAS, 29 JUNI 1530, God onze Toevlucht
20. AAN JUSTUS JONAS, 9 JULI 1530, over Psalm 110
21. AAN JUSTUS JONAS, 27 JULI 1530
22. AAN JUSTUS JONAS, 3 AUGUSTUS 1530
23. AAN JUSTUS JONAS, 20 SEPTEMBER 1530
24. AAN JUSTUS JONAS, na de dood van luthers dochtertje Magdalena, 1542.

25. AAN JOHANN BRENZ, 30 JUNI 1530
26. BRENZ AAN LUTHER, 8 JULI 1530
27. AAN ABT FRIEDRICH, 1 JULI 1530

28. AAN HIERONYMUS WELLER, EIND JULI 1530
29. AAN HIERONYMUS WELLER, 15 AUGUSTUS 1530

30. AAN LUDWIG SENFL, 4 OKTOBER 1530

31. BRIEF VAN LUTHER AAN FRIEDRICH MYCONIUS, 9 JANUARI 1541
32. EERSTE BRIEF VAN MYCONIUS AAN MR. GEORGE RORER, 1546
33. TWEDE BRIEF VAN MYCONIUS AAN MR. GEORGE RORER, 1546

Deel 5. INVLOED VAN LUTHER IN DE NEDERLANDEN

Luthers geschriften in Vlaanderen, Brabant en Zeeland

INHOUD

Citaten uit:

DE EERSTE PROTESTANTEN IN DE LAGE LANDEN

Johan Decavele

1. BRABANT EN VLAANDEREN IN DE BAN VAN LUTHER

2. LUTHERAANHANGERS IN BRUSSEL

3. BRIEVEN VAN LUTHER AAN DE CHRISTENEN IN NEDERLAND

DE HERVORMING IN ZEELAND

Dr. C. Rooze – Stouthamer

- **Introductie van de Hervorming in Zeeland (ca. 1520- 1532)**
- **De Dopers (1532 - ca. 1540)**
- **Reformatiorische ontwikkelingen tot ca. 1545**

Deel 6. 95 STELLINGEN

LUTHERS BRIEVEN EN PROTESTEN 1517-1520

Tekst no 1. LUTHER AAN DE AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ, 1517

Tekst no 2. LUTHERS BEROEP OP DE OPENBARE MENING, 1518

Tekst no 3. LUTHER AAN DE BISSCHOP VAN BRANDENBURG, 1518

Tekst no 4. LUTHER AAN JOHANN VON STAUPITZ, 1518

Tekst no 5. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1518

Tekst no 6. PROTESTATIO, 1518

Inleiding op tekst 7-10

Tekst no 7. LUTHERS BEROEP OP HET CONCILIE, 1518

Tekst no 8. LUTHER AAN PAUS LEO X, Ontwerp, 1519

Tekst no 9. LUTHER AAN FREDERIK KEURVORST VAN SAKSEN, 1519

Tekst no 10. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1520

DEEL II

FACETTEN IN DE HERVORMING VAN LUTHER, 1517-1521

1. DE AFLAATHANDEL IN LUTHERS TIJD, Door Prof. Dr. A. Eekhof
2. DE VIJF-EN-NEGENTIG STELLINGEN VAN MAARTEN LUTHER, Door Dr. A. W. Bronsveld
3. BIJZONDERE DROOM VAN KEURVORST FREDERIK VOORAFGAAND AAN LUTHERS OPTREDEN OP 31 OKTOBER 1517
4. GEVOLGEN VAN DE 95 STELLINGEN: LUTHER IN DE BAN
5. LUTHER OP DE RIJKSDAG TE WORMS, Door F. Pijper
6. MARTELAREN DIE GEDOOD WERDEN VANWEGE LUTHERS LEER, Adrianus Haemstedius

Deel 7. ASPECTEN UIT HET LEVEN EN DE LEER VAN DR. MAARTEN LUTHER**INHOUD****VOORWOORD****1. VREUGDE EN BLIJMOEDIGHEID, Paul Scheurlen**

- (1) Luthers vreugde in de natuur
- (2) Luther als vriend
- (3) Luthers 'Tafelgesprekken' en humor
- (4) Luthers zinspreuken en muziek
- (5) Luther als opvoeder

2. ONDERRICHT HOE DE CHRISTENEN MET MOZES DIENEN OM TE GAAN, door Dr. M. Luther**3. LUTHERS VISIE OP WET EN EVANGELIE, Dr. J. van Genderen****4. LUTHER, Drs. K. Exalto****5. CALVIJN EN LUTHER, dr. W. Balke****6. LUTHERS LEER VAN WOORD EN GEEST, dr. C. Graafland****7. EEN BELANGRIJKE BEKENTENIS VAN LUTHER**

H.A.J. Lütge, Herv. Predikant te Amsterdam

8. DE STICHTER VAN DE EVANGELISCHE LANDSKERKEN, Gerard Ritter**9. 'DE JODEN EN HUN LEUGENS' TOEGELICHT, Dr. T.H.M. Akerboom****10. UITTREKSEL PREEK 8, uit het Evangelie op St. Stefanusdag (26 december) Mattheüs 23: 34 - 39. Door de samensteller****Deel 8. DR. MAARTEN LUTHER ALS ZIELSZORGER****Door PAUL SCHEURLLEN**

HOOFDSTUK I. LUTHER ALS KRUISDRAGER

HOOFDSTUK II. LUTHER ALS TROOSTER

HOOFDSTUK III. LUTHER ALS BIDDER EN VOORBIDDER

HOOFDSTUK IV. LUTHER ALS VOORBEELD IN AMBT EN BEROEP

HOOFDSTUK V. LUTHER ALS BEMOEDIGER DOOR GEDICHTEN

Deel 9. AUGSBURGSE CONFESSIE, 1530**door DR. MAARTEN LUTHER en DR. PHILIPPUS MELANCHTON****1. MARTELAREN****2. DE HERVORMING NA DE RIJKSDAG VAN WORMS 1521 TOT DE TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529****3. HET PROTEST OP DE TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529****4. KORTE TOELICHTING OVER DE AUGSBURGSE CONFESSIE****5. DE AUGSBURGSE CONFESSIE, 1530**

A. INLEIDING OP DE CONFESSIE VAN AUGSBURG

B. ONVERANDERD of VERANDERD

6. DE AUGSBURGSE CONFESSIE

a. DE VOORREDE VOOR DE AUGSBURGSE GELOOFSBELIJDENIS

b. DE VOORNAAMSTE GELOOFS ARTIKELEN

7. OVER DE ONTWERPEN EN VOORREDE VAN DE CONFESSIO AUGUSTANA**8. MELANCHTHON'S VOORREDE VOOR DE SAKSISCHE GELOOFSBELIJDENIS**

9. DE VIER-STEDENBELIJDENIS, 1530
10. ZWINGLI AAN KEIZER KAREL V; 1530
11. VOORREDE VAN ZWINGLI VOOR DE FIDEI RATIO, 1530
12. VOORREDE VOOR DE FIDEL EXPOSITIO AAN DE CHRISTELIJKE KONING

Deel 10. MELANCHTON 'DE HOOGLERAAR VAN DUITSLAND'

VOORWOORD

INLEIDING

1. OVERZICHT VAN MELANCHTONS LEVEN
2. MELANCHTON EN DE POGING VAN AARTSBISSCHOP HERMAN VAN WIED TOT REFORMATIE TE KEULEN,
Prof. Dr. J.N. Bakhuizen van den Brink
3. HET ANTWOORD VAN PHILIPPUS MELANCHTON OP HET GESCHRIFT VAN DE COMMISSIE UIT DE LAGERE CLERUS VAN KEULEN, 1543
4. HET CORPUS DOCTRINAE CHRISTIANAE, 1560 EN MELANCHTONS VOORREDE
5. BUCER EN ZIJN 'SUMMARY', 1523
6. MELANCHTON, LUTHER – ZWINGLI – ZÜRICH, Dr. C. A. Tukker
7. MELANCHTON EN REFORMATIE IN STRAATSBURG,
Prof. Dr. W. van 't Spijker
8. DE LUTHERSE KERKEN NA DE REFORMATIE, Dr. J.S. Locher
9. DE LUTHERSE KERK EN ONDERLINGE TWISTEN, Dr. J.H. Kurtz
10. CALVINISME EN LUTERANISME, Prof. Dr. W. van 't Spijker
11. CALVIJNS VOORREDE IN DE LOCI COMMUNES VAN MELANCHTON
12. CALVIJN EN LUTHER / MELANCHTON, Eberhard Busch
13. MELANCHTONS WIJSHEID EN INVLOED, Dr. H.J. Selderhuis
14. MELANCHTON EN DE KERKELIJKE VISITATIE, Red.
 - A. Gebruik en misbruik van Melanchton
 - B. De Bruggenbouwer
 - C. Gebrek bij Melanchton